

ศึกษาการบรรลุธรรมแบบสัทธาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
**A STUDY OF ENLIGHTENMENT WITH SADDHĀVIMUTTI
IN THERAVADA BUDDHIST SCRIPTURES**

พระอธิการทองดี ทีฆายุโก (รวมครบุรี)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

ศึกษาการบรรลุลหรมแบบสัทธาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

พระอธิการทองดี ทีฆายุโก (รวมครบุรี)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A Study of Enlightenment with Saddhāvimutti
in Theravada Buddhist Scriptures**

Phraathikan Thongdee Tīghāyuko (Ruamkhonburi)

A Research paper Submitted in Partial Fullfilment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับสารนิพนธ์
เรื่อง “ศึกษการบรรลุธรรมแบบสัทธาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระเทพสุวรรณเมธี, ดร.)

กรรมการ

(พระศรีวินยาภรณ์, ดร.)

กรรมการ

(พระมหาชิต จานชิต, ดร.)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

พระมหาชิต จานชิต, ดร.

ชื่อผู้วิจัย

(พระอธิการทองดี ที่มาบุญโก)

ชื่อสารนิพนธ์ : ศึกษาการบรรลุธรรมแบบสัทธาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัย : พระอธิการทองดี ทีฆายุโก (รวมครบุรี)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

: พระมหาชิต ฐานชิต, ดร., ป.ธ. ๗, ศน.บ. (การศึกษา), M.A. (Sanskrit),
Ph.D. (Vedic Studies)

วันเสร็จสมบูรณ์ : ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์เรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์คือ เพื่อศึกษาสัทธาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธานุศาสนเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาเรียบเรียงบรรยายเป็นเชิงพรรณนาเสนอผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบ พบว่า

ผู้หลุดพ้นด้วยสัทธา ได้แก่ผู้ที่เข้าใจอริยสังขารถูกต้องแล้วเห็นธรรมที่พระตถาคตประกาศโดยแจ้งชัดประพจน์ปฏิบัติถูกต้องดีและอาสวะบางส่วนก็สิ้นไป เพราะเห็นอริยสังขารด้วยปัญญา แต่มีสัทธาเป็นตัวนำ หมายถึงผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วขึ้นไปจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุอรหัตตผลที่มีสัทธาเป็นแรงกล้า ไม่ได้ถูกต้องวิโมกข์อันละเอียด อาสวะบางเหล่าของผู้ที่สิ้นไปเพราะเห็น อริยสังขารด้วยปัญญา

การบรรลุธรรมแบบสัทธาวิมุตติ มีหลักการพัฒนาประกอบด้วยความเพียร มีสติสัมปชัญญะเพียรระลึกอยู่กับปัจจุบันอารมณ์ของรูปนามอยู่เสมอ ๆ ยังอินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ให้แก่กล้า โดยเริ่มต้นจากการมีศรัทธา เมื่อมีศรัทธาทำให้เกิดความเพียร เมื่อมีความเพียรช่วยให้สติมั่นคง เมื่อสติมั่นคงแล้วกำหนดอารมณ์ได้อย่างจดจ่อต่อเนื่อง ตั้งมั่นเป็นสมาธิ เมื่อมีสมาธิดีแล้วจะเกิดปัญญา คือมีความรู้เห็นถึงความจริงอันประเสริฐ ถือได้ว่าเมื่ออินทรีย์ทั้ง ๕ ได้พัฒนาสมบูรณ์พร้อม ก็บรรลุมรรค ผล พระนิพพานเป็นที่สุดได้ วิธีการพัฒนาอินทรีย์เพื่อสู่วิมุตติ เริ่มต้นที่ศรัทธา การจะมีศรัทธาได้นั้นเกิดจากการคบสัตบุรุษ แล้วได้ฟังสัทธรรม ทำให้เกิดศรัทธา เมื่อมีศรัทธา ก็มีมนสิการโดยแยบคาย มีสติสัมปชัญญะ มีความสำรวมอินทรีย์ มีสุจริต ๓ มีการเจริญสติปัฏฐาน ๔ เมื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ ได้บริบูรณ์ ทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ ทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ได้

Research paper Title : A Study of Enlightenment with Saddhāvimuttī in Theravada Buddhist Scriptures

Researcher : Phraathikan Thongdee Tighayuko (Ruamkhonburi)

Degree : Master of Arts (Vipassana Meditation)

Research Paper Supervisor

: Phramaha Chit Tanachito, Dr., Pali VII, B.A. (Education), M.A. (Sanskrit), Ph.D. (Vedic Studies)

Date of Completion : February 25, 2019

Abstract

This research paper has two objectives; to study of Enlightenment with Saddhāvimutti in Theravada Buddhist scriptures and to study of enlightenment in Theravada Buddhism scriptures by studying the information in Theravada Buddhist scriptures such as Tipitaka, its commentaries, sub-commentaries and others that related texts, then compiled in descriptive style, presented to advisor for review. The findings revealed that;

Saddhāvimutti refers to those who attained liberation by confidence or a person who understood the Four Noble Truths and realized the dhamma that the Buddha has taught then rightly practiced to subdue all defilements (Āsava) with experience on Four Noble Truths by wisdom associated with confidence as a lead, it includes those who attained Satāpanna up to Arahanta with great confidence without experiencing any define liberations. Their some influxes only were destroyed by wisdom.

Enlightenment through confidence or Saddhāvimutti would be done by using the great effort, mindfulness and awareness observing Nama and Rupa at present moment continuously, cultivating these 5 faculties; confidence, effort, mindfulness, concentration and wisdom. Practitioner starts from right confidence. This confidence will generate effort, effort causes mindfulness, the continued mindfulness generates concentration, with firm concentration wisdom will arise for realizing the Noble Truth. It may sum that 5 faculties with well practice lead to Noble path, fruit and Nibbana in the end. The faculty development starts with having confidence which caused by wise man association and listening their teachings. Having confidence, one has clear contemplation with mindfulness and awareness, sensual organs controlling, having 3 right deeds, cultivating 4 foundations of mindfulness. The complete mindfulness practice will complete also 7 factors of enlightenment, knowledge and liberation.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้าฯ ขอประทานโอกาสกราบขอบพระคุณ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร ศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เจ้าคณะใหญ่หนกลาง กรรมการมหาเถรสมาคม และเจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการาม เป็นอย่างสูงยิ่ง ที่ได้เปิดหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนานี้ขึ้น เพื่อให้โอกาสในการศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

กราบขอบพระคุณ พระภัทพันตะ โอวาทาจารย์ มหาสีสะยาตอ สหภาพเมียนมาร์ที่มีเมตตาอุปถัมภ์ให้ที่พัก ให้สถานที่ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ถวายอาหารเป็นอย่างดี และเป็นพระวิปัสสนาจารย์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา กราบขอบพระคุณพระวิปัสสนาจารย์ ที่มีเมตตาธรรมเป็นพระวิปัสสนาจารย์สอบอารมณ์ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาสหภาพเมียนมาร์ที่เมตตาระยะเวลา ๒ เดือน กราบขอบพระคุณพระราชสิทธิอาจารย์ วัดนาหลวง (อภิญญาเจสิตธรรม) ที่ให้ที่พักอาศัยอบรมการปฏิบัติ และอาหารเวลา ๑ เดือน กราบขอบพระคุณพระภิกษุญาณพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐมนต์เสวี) ที่เมตตาเป็นประธานพระวิปัสสนาจารย์ และคณาจารย์มีพระพุทธรูป ขวโน, พระจักรพงศ์ ปิยธมโม เป็นต้น ที่ได้ดูแลแนะนำ และถาม-ตอบสอบอารมณ์ ในการปฏิบัติวิปัสสนาเบื้องต้นเป็นระยะเวลา ๑ เดือน กับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๔ เดือนแรกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน

กราบขอบพระคุณ พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย, พระเทพสุวรรณเมธี, ดร. ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิชาการ, ผู้อำนวยการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา, พระมหาโกมล กมล, ผศ. ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์, พระมหาชิต ฐานชิต, ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์, ดร. ชัยชาญ ศรีหาม, ผู้แปลบทคัดย่อภาษาอังกฤษ, และคณาจารย์ผู้ให้ความรู้ด้านวิชาการ ให้คำแนะนำในการแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ในการทำสารนิพนธ์ ให้มีความสมบูรณ์ ขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องทุกท่าน ตลอดถึงเพื่อนนิสิตสาขาวิชาวิปัสสนาภาวนารุ่น ๑๒ ทุก ๆ ท่าน และนิสิตรุ่นพี่ที่ให้การช่วยเหลือไว้ ณ โอกาสนี้

สุดท้ายนี้ คุณความดีของงาน ศึกษาการบรรลุลหกรรมแบบสัทธาวิมุติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เกิดเป็นบุญกุศล ความรู้ ความดีงามที่เป็นประโยชน์ อันเกิดจากสารนิพนธ์ฉบับนี้ ผู้ศึกษาขอมอบให้บิดามารดา ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ พระวิปัสสนาจารย์ ที่ให้โอวาทอบรมแนะนำในการปฏิบัติ และทุก ๆ ท่านมีส่วนแห่งกุศลนี้ด้วยเทอญ ฯ

พระอธิการทองดี ที่ฆายโก (รวมครบุรี)

๒๐ มกราคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ คำถามวิจัย	๔
๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๙
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๙
บทที่ ๒ สัทธาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๑๐
๒.๑ ความหมายของสัทธา	๑๐
๒.๒ ประเภทของสัทธา	๑๒
๒.๓ สัทธาที่มีปรากฏตามหลักธรรมในพระพุทศาสนา	๑๗
๒.๔ ลักษณะของสัทธา	๒๘
๒.๕ สัทธานุสารีกับสัทธาวิมุตติ	๓๐
๒.๖ ความหมายของวิมุตติและศัพท์ที่เกี่ยวข้อง	๓๒
๒.๗ วิมุตติที่มีปรากฏในหลักธรรมพระพุทศาสนา	๓๒
๒.๘ ประเภทของวิมุตติ	๓๔
๒.๙ สรุปท้ายบท	๔๑

บทที่ ๓ การบรรลุธรรมแบบสัทธาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๔๔
๓.๑ ความหมายและประเภทการบรรลุธรรม	๔๔
๓.๒ แนวทางการปฏิบัติเพื่อให้เกิดสัทธาวิมุตติ	๕๒
๓.๓ การบรรลุธรรมแบบสัทธาวิมุตติ	๖๐
๓.๔ ตัวอย่างบุคคลผู้บรรลุธรรมแบบสัทธาวิมุตติ	๗๗
๓.๕ สรุปท้ายบท	๗๙
บทที่ ๔ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๘๑
๔.๑ สรุปผลการวิจัย	๘๑
๔.๒ ข้อเสนอแนะ	๘๒
บรรณานุกรม	๘๔
ภาคผนวก	๘๘
ประวัติผู้วิจัย	๙๐

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในสารนิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ ชุด ๔๕ เล่ม ส่วนคัมภีร์อรรถกถาแปลภาษาไทย ใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พิมพ์ครั้งที่ ๑/๒๕๕๒ คัมภีร์ฎีกาภาษาบาลี ใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และใช้ฉบับมหาจุฬารัฐีกา เป็นฉบับที่สมบูรณ์ ส่วนภาษาไทยมีพิมพ์เผยแพร่ ๑ เล่มคัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาฎีกา

การอ้างอิงพระไตรปิฎก จะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.สี. (บาลี) ๑/๒๗๖/๔๗, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๖/๔๘. หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขจนธวคคปาลี ภาษาบาลี เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๔๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐, ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ภาษาไทยเล่ม ๙ ข้อ ๒๗ หน้า ๔๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

ส่วนคัมภีร์อรรถกถา จะระบุชื่อคัมภีร์ ลำดับเล่ม (ถ้ามี)/หน้า เช่น ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๗๖/๒๔๐ หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงคลวิสาสินี สีลขจนธวคคอกุฎกถา ภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๒๔๐ ฉบับมหาจุฬารัฐีกา

ส่วนคัมภีร์ฎีกา จะระบุชื่อคัมภีร์ ระบุเล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.สี.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๗๖/๓๗๓ หมายถึง ทีฆนิกาย ลินตตูปกาลสินี สีลขจนธวคคฎีกา ภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๓๗๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตามลำดับดังนี้

๑. คำอธิบายคำย่อในภาษาไทย

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๙	ที.สี.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
๑๐	ที.ม.	(บาลี) = สุตตตปิฎก ทีฆนิกาย	มหาวคคปาลี (ภาษาบาลี)
	ที.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา.	(บาลี) = สุตตตปิฎก ทีฆนิกาย	ปาฎีกวคคปาลี (ภาษาบาลี)
	ที.ปา.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค (ภาษาไทย)
๑๒	ม.ม.	(บาลี) = สุตตตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสกปาลี (ภาษาบาลี)
	ม.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก (ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก (ภาษาไทย)
๑๔	ม.อุ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก (ภาษาไทย)

๑๗	ส.ช.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
๑๘	ส.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.เอกก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.ทูก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทูกกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.ติก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๒	อง.ปญจก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.ปญจก.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก	องคุตตรนิกาย	ปญจกนิปาตปาลี	(ภาษาบาลี)
	อง.ฉกก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๓	อง.สตตก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.อฏฐก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๔	อง.ทสก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ขุ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
๒๗	ขุ.ชา.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาตกนิบาต	(ภาษาไทย)
๓๑	ขุ.ป.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสมภิทามคคปาลี	(ภาษาบาลี)
	ขุ.ป.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสมภิทามวรรค	(ภาษาไทย)
๓๒	ขุ.อป.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปาทาน	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

เล่ม	คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา	
๓๔	อภิ.สง	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
๓๕	อภิ.วิ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
๓๖	อภิ.ปุ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ปุคคลบัญญัติ	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์ฎีกาและปกรณ์วิเสส

ปกรณ์วิเสส

เล่ม	คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๓	วิสุทฺธิ.	(บาลี) =	วิสุทฺธิมคคปกรณ์	(ภาษาบาลี)
๓	วิสุทฺธิ.	(ไทย) =	วิสุทฺธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)

ค. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.ม.อ. (บาลี) = วินัยปิฎก	สมนตปสาทิกา มหาวิภังคอุฎ्ฐกถาปาติ	(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.ม.อ. (บาลี) = ทีฆนิกาย	สุมังคลวิปาสินี มหาวคคอุฎ्ฐกถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ป.อ. (บาลี) = ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี ปาฎีกาวคคอุฎ्ฐกถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ. (ไทย) = ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ. (บาลี) = มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี มูลปณณาสกอุฎ्ฐกถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ. (ไทย) = มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี มัชฌิมปณณาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.ม.อ. (ไทย) = สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย	มโนรทปุรณี เอกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ฉก.อ. (บาลี) = อังคุตตรนิกาย	ปปัญจสูทนี ฉกนิบาตอุฎ्ฐกถาปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ทุก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย	มโนรทปุรณี ทุกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ติก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย	มโนรทปุรณี ติกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.สตต.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย	มโนรทปุรณี สัตตกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.อิตฺ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี อิติวุตตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย	สัทธัมมปัชโชติกา มหานิเทศอรรถกถา	(ภาษาไทย)
.ขุ.อป.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย	วิสุทธรณวิลาสินี อปทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี อุทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย	สัทธัมมปกาสินี ปฎิสัมภิตามรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย	ธรรมบท อรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
อภิ.สง.อ. (บาลี) = ธรรมสังคณี	อฎฐสาลินีอฎฐกถาปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.สง.อ. (ไทย) = ธรรมสังคณี	อรรถสาลินีอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.อ. (บาลี) = อภิธมมปิฎก	วิภังคสมโมหวิโนทนีอฎฐกถาปาติ	(ภาษาบาลี)

อภิ.ปณจ.อ. (บาลี) = อภิธมมปิฎก ปณจปกรณอฎฐกถาปาลี (ภาษาบาลี)

ง. คำย่อเกี่ยวกับหนังสือที่ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์หรือสถานที่พิมพ์

สารนิพนธ์นี้ผู้วิจัยใช้คำย่อเกี่ยวกับหนังสือ ตำรา เอกสารทางวิชาการ ที่ได้จัดพิมพ์โดยไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ หรือสถานที่พิมพ์ ดังนี้

ม.ม.ป = ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มนุษย์เกิดมาด้วยผลของกรรมที่ตนสั่งสม ประสบกับความแก่ ความเจ็บ และความตาย ประกอบด้วยโครงสร้างทั้งส่วนที่เป็นรูปและนาม อันประกอบด้วยธาตุ ๔ ชั้น ๕ ซึ่งตกอยู่ในภาวะที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อย่างไรก็ตามมนุษย์มีธรรมชาติพิเศษเป็นสัตว์ที่ฝึกได้และต้องฝึก เป็นสัตว์ที่สามารถเรียนรู้และพัฒนาความดีเลิศได้ ความประเสริฐของมนุษย์นั้นอยู่ที่การเรียนรู้ฝึกพัฒนาตนขึ้นไปเรื่อย ๆ ฉะนั้นมนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐด้วยการฝึก^๑ มนุษย์หรือสิ่งมีชีวิตทั้งหลายเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ตามความเข้าใจทั่วไปอาจกล่าวได้ว่า มนุษย์เป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่งที่มีลักษณะพิเศษแตกต่างจากสัตว์อื่น ๆ ทั้งหลายในโลกการจะรู้ความจริงของมนุษย์ได้ก็ต้องศึกษาให้เข้าใจว่าชีวิตคืออะไรประกอบด้วยอะไร เป็นอย่างไรและดำเนินไปอย่างไรการเข้าใจในหลักการนี้ไม่ใช่เรื่องง่าย จำเป็นต้องศึกษาทั้งในภาพรวมรายละเอียดที่ลึกซึ้ง พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่าชีวิตของมนุษย์ประกอบด้วย ๕ ซึ่งเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการเข้าใจในชีวิตการเข้าใจสิ่งใดถ้าเข้าใจไม่สมบูรณ์ ถึงแม้สิ่งนั้นจะเป็นสิ่งที่มีประโยชน์มหาศาลอาจก่ออันตรายอย่างใหญ่หลวงได้ การศึกษาเรื่องชีวิตก็ต้องศึกษาให้มีความเข้าใจในชั้น ๕ ประกอบด้วยส่วนที่เป็นร่างกายและส่วนที่เป็นจิตใจซึ่งเรียกว่า รูปและนาม^๒

ความสัทธาเป็นจุดเริ่มต้นของทิวฐิ นั้นคือผู้ที่ขึ้นชื่อว่าเป็นสาวกของพระพุทธองค์ย่อมมีความสัทธาในพุทธะเป็นอันดับแรก และแน่นอนที่เราศรัทธาพระพุทธองค์เพราะพระพุทธองค์ท่านเป็นผู้มีความบริสุทธิ์ ใครก็ตามมีพุทธานุสติในหัวใจแล้ว เขาเหล่านั้นจะเคารพในพระธรรม และพระวินัย ตามมาด้วย และเมื่อใครได้ศึกษาในประวัติของพระพุทธองค์ก็จะเข้าใจได้ทันทีว่าพระพุทธองค์เป็นแบบอย่างที่ดีสมบูรณ์แบบที่สุด และก็บริสุทธิ์ที่สุดอีกด้วย พระพุทธศาสนาถือกำเนิดเกิดมาจากความต้องการแก้ความทุกข์ และมนุษย์ในโลกนี้ต้องประสบกับความทุกข์ เพราะความทุกข์เป็นสิ่งที่ทุกคนประสบด้วยตนเอง โดยรับรู้จากความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ^๓ เป็นต้นและปรารถนาจะพ้นของ

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๔๗.

^๒ ชู.ช. (ไทย) ๒๕/๔/๕.

^๓ ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๓.

ความทุกข์นั้น ๆ แต่คำสอนเหล่านั้นก็ยังไม่สามารถนำผู้ปฏิบัติตามให้หลุดพ้นจากทุกข์ได้อย่างแท้จริง จนเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะ ทอดพระเนตรเห็นเทวทูต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ เทวทูต ๓ อย่างแรก พระองค์ทอดพระเนตรเห็นสภาพแล้วเต็มไปด้วยความทุกข์ทรมาน และรู้ว่าทุกคนจะมีสภาพ เช่นนั้นจึงทรงดำริที่จะหาวิธีแก้ทุกข์ และเมื่อทรงเห็นสมณะ จึงทรงตัดสินพระทัยออกผนวช เพราะ เห็นว่าการดำรงเพศสมณะเป็นทางปฏิบัติให้หลุดพ้นจากความทุกข์ได้ เมื่อทรงออกผนวชโดยอธิษฐาน เพศเป็นบรรพชิตแล้ว ได้ไปศึกษากับครูอาฬารดาบสกาลามโคตรจนได้สมาบัติ ๗^๔ และศึกษากับอุททก ดาบส รัมบุตร ได้สมาบัติที่ ๘ ซึ่งได้รับความสงบและความสุขทางใจมากแต่ ไม่สามารถละอนุสัยกิเลสได้ ก็เสด็จออกจากสำนักอาจารย์ดังกล่าวข้างต้น เสด็จไปทำความเพียรที่ตำบลอูรูเวลาเสนาานิคม เมื่อพระ พุทธองค์ประทับนั่งได้ร่มไม้โพธิ์แล้วเริ่มทำความเพียรพระพุทธรองค์ทรงดำริว่า สมณะหรือพรหมณ์ใน อดีต ในอนาคต และในปัจจุบัน เสวยทุกข์เวทนาที่กล้าแข็ง เผ็ดร้อน เกิดขึ้นเพราะความเพียรอย่างยิ่งก็ เพียงเท่านี้ ไม่เกินไปกว่านี้ แต่พระองค์ยังไม่สามารถบรรลุญาณที่สละกิเลสที่ประเสริฐ วิเศษกว่าธรรมของ มนุษย์ จะมีทางอื่นเพื่อการตรัสรู้บ้างไหม ทรงหวนระลึกถึงอดีตที่ทำการแรกนาขวัญของพระราชบิดา^๕ พระองค์นั่งประทับอยู่ที่ใต้ต้นหว่าอันร่มเย็น สว่างจากลมและอากุศลทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานอันเกิดจาก วิเวก จึงมีความรู้แจ้งที่ตามระลึกด้วยสติว่า ทางนั้นเป็นทางแห่งการตรัสรู้^๖ สถานที่ที่พระองค์ตรัสรู้ เรียกว่า พุทธคยา และที่พระองค์แสดงธรรมจักร หรือ “ธัมเมกสสุป” ก็ได้ผู้ที่บรรลุอีก ๕ ท่าน คือ โกณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ อัสสชิ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ทั้งเทวดา พรหม อีก ๑๘ โภกวิ

พระพุทธรองค์ได้ทรงแสดงธรรมไว้ต่าง ๆ มากมายแต่ธรรมของพระพุทธรองค์ให้ผลในทาง เดียว คือ แก่ทุกข์ได้ แม้พระพุทธรองค์จะแสดงไว้ต่างสถานที่ต่างวาระกัน ฉะนั้นการบรรลุธรรมของ เหล่าสาวกนั้นควรอย่างยิ่งที่จะทำให้เกิดขึ้นเพื่อควรแก่ศรัทธา เพื่อจะได้เป็นทักษิณียบุคคล (บุคคลผู้ ควรแก่ทักษิณา) ๗ ได้แก่^๗

๑. อุภโตภาควิมุตติ (ผู้หลุดพ้นทั้ง ๒ ส่วน)
๒. ปัญญาวิมุตติ (ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา)
๓. กายสักขี (ผู้เป็นพยานในนามกายด้วยกาย)

^๔ ดุราลละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๓/๒๒.

^๕ สมาบัติในที่นี้ หมายถึงฌานสมาบัติ เป็นสถานะที่สงบประณีตที่เข้าถึงตามระดับขั้น

^๖ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปณฺโณ), **พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ ภาค ๒**, ในหนังสือ ชุด, “ลัทธิธรรมประวัติอนุสรณ์”, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๑๓), หน้า ๖๖.

^๗ ดุราลละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๕/๔๐๔-๔๐๕.

^๘ ดุราลละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒/๕๕๔-๕๕๕.

^๙ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓/๓๓๗.

๔. ทิฏฐิปปัตตะ (ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ)
๕. สัทธาวิมุตติ (ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา)
๖. อัมมานุสारी (ผู้เล่นไปตามธรรม)
๗. สัทธานุสारी (ผู้เล่นไปตามศรัทธา)

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงพระสูตรชื่อปฏิญญสูตร ว่า พระสารีบุตร พระสวิญญะ และพระมหาโกณฑัญญะ ได้พากันเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระสารีบุตรกราบทูลการเจรจาปราศรัยกับพระสวิญญะและพระมหาโกณฑัญญะทั้งหมดแต่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับพระสารีบุตรว่า การที่จะพยากรณ์ข้อนี้โดยส่วนเดียวว่า บรรดาบุคคล ๓ จำพวกนี้ บุคคลนี้เป็นผู้งามกว่าและประณีตกว่าดังนี้ ไม่ใช่จะทำได้โดยง่ายเลย เพราะข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ คือ บุคคลผู้ สัทธาวิมุตตินี้ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอรหันต์ บุคคลผู้เป็นกายสักขี ผู้เป็นทิฏฐิปปัตตะพึงเป็นพระสกทาคามี หรือพระอนาคามี การที่จะพยากรณ์ในข้อนี้ส่วนเดียวว่า บรรดาบุคคล ๓ จำพวกนี้ บุคคลนี้เป็นผู้งามกว่าและประณีตกว่าดังนี้ ไม่ใช่จะทำได้โดยง่ายเลย เพราะข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ คือ บุคคลผู้ทิฏฐิปปัตตะ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอรหันต์ บุคคลผู้สัทธาวิมุตติเป็นพระสกทาคามี หรือพระอนาคามี และแม้บุคคลผู้กายสักขีก็พึงเป็นพระสกทาคามี หรือพระอนาคามี การที่จะพยากรณ์ในข้อนี้ส่วนเดียวว่า บรรดาบุคคล ๓ จำพวก บุคคลนี้เป็นผู้งามกว่าและประณีตกว่าไม่ใช่จะทำได้โดยง่ายเลย^{๑๐}

การบรรลุธรรมเกี่ยวกับบุคคล ๓ ประเภทดังกล่าว บางคัมภีร์กล่าวว่า เป็นการแสดงโดยปริยายคือ แสดงความหมายโดยจำเพาะลงไป แต่ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามัคค์ ท่านแสดงความหมายโดยปริยาย เรียกผู้ที่ปฏิบัติโดยมีสัทธินทรีย์เป็นต้นว่า เป็นสัทธาวิมุตติ ตั้งแต่บรรลุโสดาปัตติผล ไปจนบรรลุอรหัตตผล เรียกผู้ปฏิบัติมีสมาธิทรีย์เป็นต้นว่า เป็นกายสักขี ตั้งแต่บรรลุโสดาปัตติมรรค ไปจนบรรลุอรหัตตผล เรียกผู้ปฏิบัติที่มีปัญญินทรีย์เป็นต้นว่า เป็นทิฏฐิปปัตตะตั้งแต่บรรลุโสดาปัตติผล ไปจนบรรลุอรหัตตผล โดยนัยนี้ จึงมีคำกล่าวเรียกพระอรหันต์ว่า สัทธาวิมุตติ หรือกายสักขี หรือทิฏฐิปปัตตะได้ด้วย ถ้าถือศัพท์เคร่งครัด ก็มีแต่ อุภโตภาควิมุตติกับปัญญาวิมุตติเท่านั้น

จากประเด็นดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาการบรรลุธรรมแบบสัทธาวิมุตติ เพื่อศึกษาสัทธาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร เพื่อศึกษาการบรรลุธรรมแบบสัทธาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร และเป็นการส่งเสริมการประพฤติปฏิบัติธรรมตามคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเป็นประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรค ผล และกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานและเพื่อเป็นการเสริมสร้างองค์ความรู้ที่สามารถน้อมนำมาเป็นบาทฐานอันเป็นประโยชน์แก่อกุลแก่พระพุทธานุสาลีต่อไป

^{๑๐} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๖๐/๑๓๕-๑๓๗.

๑.๒ คำถามวิจัย

- ๑.๒.๑ สัทธาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๒.๒ การบรรลุธรรมแบบสัทธาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๓.๑ เพื่อศึกษาสัทธาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๓.๒ เพื่อศึกษาการบรรลุธรรมแบบสัทธาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) โดยผู้วิจัยมุ่งเน้นศึกษาถึงเนื้อหาและสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรมแบบสัทธาวิมุตติ ตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณวิเสส หนังสือ เอกสารตำรา ผลงานทางวิชาการ และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ในด้านเนื้อหาการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยศึกษาเฉพาะเนื้อหาและสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรมแบบสัทธาวิมุตติ โดยศึกษาข้อมูลตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท อันได้แก่พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ และคัมภีร์วิสุทธิมรรค สมเด็จพระพุทธปาโมกข์ (อาจ อาสภมหาเถระ) แล้วนำมา สรุป เรียบเรียง นำเสนอแบบบรรยาย เชิงพรรณนา

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านการศึกษา

ในด้านการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัย ศึกษาเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับสัทธาวิมุตติและการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมแบบสัทธาวิมุตติตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์ อรรถกถา ปกรณวิเสสอื่น ๆ หนังสือ ตำรา ผลงานทางวิชาการและรายงานการวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องแล้วนำมาสรุป เรียบเรียง นำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ สัทธาวิมุตติ

สัทธาวิมุตติ หมายถึง สภาวะเข้าถึงสำเร็จเป็นผู้หลุดพ้นด้วยสัทธาเข้าใจอริยสัจถูกต้อง กิเลสบางส่วนก็สิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา มีศรัทธาแก่กล้า และหมายถึงผู้บรรลุโสดาปัตติผลจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุอรหัตผล

๑.๕.๒ การบรรลุลหกรรม

การบรรลุลหกรรม หมายถึงการเข้าใจธรรมตามความเป็นจริง เช่น การเข้าใจอริยสัจ ๔ ประการ การรู้ทุกข์ การรู้เหตุของการเกิดทุกข์ การรู้ความดับทุกข์ การรู้หนทางปฏิบัติเพื่อความสิ้นทุกข์ ถ้าเราเข้าใจความจริงสี่ประการนี้อย่างแท้จริงถูกต้อง หมายความว่าเราได้ความเป็นอริยบุคคลขั้นต่ำคือโสดาบัน

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการทำวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะดำเนินการวิจัยโดยศึกษาข้อมูลที่เป็นหลักฐานจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณวิเสสเป็นลำดับ และจากเอกสารที่ผู้ทรงคุณวุฒิได้ศึกษาค้นคว้าแล้วเผยแพร่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ในเบื้องต้นผู้วิจัยได้สำรวจเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ คัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙

๑.๖.๒ ตำราทางวิชาการและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑) สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ, ศาสตราจารย์พิเศษ,ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ได้อธิบายไว้ในหนังสือ “อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า”ว่า สำหรับผู้บำเพ็ญวิปัสสนาที่มีปัญญาแก่กล้า คือมีปัญญาเป็นบุพพาทิการอันตนสร้างมาแต่ชาติก่อน เป็นกำลังแรงส่งให้ขณะที่บำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน ผู้นั้นจะเห็นแจ้งชัดใน อนัตตลักษณะมากที่สุด เห็นอนัตตลักษณะแจ่มใสชัดเจน เด่นชัดกว่าพระไตรลักษณ์ข้ออื่นเพราะ อนัตตลักษณะมีกำลังแรงมากกว่า ด้วยเหตุนี้เมื่อภูฐานคามินีวิปัสสนาคือตัววิปัสสนาที่จะเล่นเข้าไปสู่มรรคญาณกำลังดำเนินไปอยู่นั้น ผู้ปฏิบัติธรรม จะเห็น รูปนามหรือขันธ์แสดงอนัตตลักษณะ ความเป็นอนัตตาปรากฏอย่างชัดเจน แล้วก็เล่นเข้าสู่มรรคเลยที่เดียวลักษณะอย่างนี้เรียกชื่อว่า สุญญตวิโมกข์ (หลุดพ้นทางอนัตตา) หรือเข้าสู่มรรคทางอนัตตลักษณะ^{๑๑}

๒) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้อธิบายไว้ในหนังสือ “พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ” ว่า ปัญญาเป็นคำกลางสำหรับความรู้ประเภทที่กล่าวมานี้และปัญญานั้นมีหลายชั้นเช่นที่แบ่งเป็นโลกียปัญญา โลกุตระปัญญาเป็นต้นคำศัพท์หลายคำที่ใช้ในความหมายจำเพาะหมายถึงปัญญาใน ชั้นใดชั้นหนึ่งระดับใดระดับหนึ่งแง่ใดแง่หนึ่งหรือเนื่องด้วย กิจเฉพาะ

^{๑๑} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๘๒.

คุณสมบัตินี้เฉพาะหรือประโยชน์เฉพาะ บางอย่างเช่นญาณวิชาวิปัสสนาสัมปชัญญะปริญาอภิญญา ปฏิสัมภิตาเป็นต้น^{๑๒}

๓) พระธรรมธีรราชกุมาร อธิบายไว้ในหนังสือ “วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒” ว่า วิปัสสนากรรมฐาน หมายถึง ที่ตั้งแห่งการกระทำที่เป็นปัจจัยให้เกิดการเห็นแจ้ง การเห็นพิเศษ และการเห็นโดยอาการต่าง ๆ มีความไม่เที่ยงเป็นต้น ภูมิธรรมที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนามี ๖ อย่าง คือ ชั้นธ ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ และปฏิจจนุปบาท ๑๒ ทั้งหมดย่อลงเหลือรูปนาม^{๑๓}

๔) พระคันธสाराภิงค์ กล่าวสรุปถึงการเจริญสติปัฏฐานในหนังสือ “การเจริญสติปัฏฐาน” ว่า เมื่อมีรูปกระทบที่ตา มีเสียงกระทบที่หู มีกลิ่นกระทบที่จมูก มีรสกระทบที่ลิ้น มีสัมผัสกระทบที่กาย และมีความคิดเกิดขึ้นที่ใจ ก็สามารถตามรู้ทันปัจจุบันอารมณ์นั้น ๆ ได้เพื่อก่อให้เกิดวิปัสสนาญาณที่รู้แจ้งไตรลักษณ์ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ผู้ที่ต้องการรู้แจ้งไตรลักษณ์ต้องมีธรรมที่สนับสนุน ๔ อย่าง คือ วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ถึงจะได้รับผลของการเจริญสติปัฏฐานคือกำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลก คืออุปาทานชั้นธได้^{๑๔}

๕) พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้อธิบายไว้ในหนังสือ “วิปัสสนานัยเล่ม ๑” ว่า แท้จริงแล้ว บุคคลใดมีสมาธิและวิปัสสนาไม่แก่กล้า เมื่อเธอนั่งเจริญวิปัสสนานาน ร่างกายยอมลำบากเหมือนไฟเผาตุภายใน เหงื่อไหลออกจากรักแร้เหมือนควันทุ้งออกจากระหม่อม จิตยอมลำบากทรมานเธอยอมเข้าสมาธินั้นเองคงความลำบากกายและใจนั้นแล้ว จะทำให้ทุเลาลงสบายแล้วเจริญวิปัสสนาอีก เมื่อเธอนั่งนานอีกความลำบากเหมือนอย่างนั้นก็ยอมเกิดขึ้น เธอยอมเข้าสมาบัติอีกกระทำเหมือนก่อนความจริงการเข้าสมาบัติมีอุปการะมากแก่วิปัสสนา^{๑๕}

๖) พระธรรมธีรราชกุมาร ได้อธิบายไว้ในหนังสือ “วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒” ว่า วิปัสสนากรรมฐาน หมายถึง ที่ตั้งแห่งการกระทำที่เป็นปัจจัยให้เกิดเห็นแจ้ง การเห็นพิเศษ และการเห็นโดยอาการต่าง ๆ มีความไม่เที่ยงเป็นต้น ภูมิธรรมที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนามี ๖ อย่างคือ

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๒๑.

^{๑๓} พระธรรมธีรราชกุมาร, วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พรินติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๒), หน้า ๓๑๔-๓๑๕.

^{๑๔} พระคันธสाराภิงค์, การเจริญสติปัฏฐาน, (ลำปาง: โรงพิมพ์จิตพัฒนาการพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๘.

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลโดย พระคันธสाराภิงค์, (นครปฐม: โรงพิมพ์ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๓๙.

ชั้น ๕ อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ และปฏิจสงมุปาบท ๑๒ ทั้งหมดย่อลงเหลือรูปนาม^{๑๖}

๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑) พระมหาบุญเลิศ อินทปญโล (ไชยถาวร) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาการพัฒนาอินทรีย์ ๕ ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔” พบว่า อินทรีย์ ๕ หมายถึง ความเป็นใหญ่, ความเป็นผู้ปกครอง, ในสภาวะธรรมที่เกิดร่วมกับตน มี ๕ อย่าง คือ สัทอินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ และปัญญินทรีย์ มีความสำคัญในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ เพื่อความรู้เห็นแจ้งในไตรลักษณ์ และแทงตลอดอริยสัจ ๔ เพื่อทำความสิ้นไป^{๑๗} แห่งทุกข์ทั้งปวง

๒) พระสมุห์สันติ เขมจาโร (แสงประสิทธิ์) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในมหาทุกขกัณฑ์สูตร” พบว่า เนื้อหาโครงสร้างหลักธรรมในมหาทุกขกัณฑ์สูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงกองทุกข์ว่ามีสาเหตุมาจากกามคุณ ๕ ประการ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ซึ่งแตกต่างจากคำสอนของอัญญเดียรธีย์อื่น ๆ ทั้งหลาย ที่สอนให้ปฏิบัติใน ๒ แนวทาง คือ กามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกิลมถานุโยค ส่วนพระพุทธองค์ทรงสอนพระสาวกให้ปฏิบัติตามแนวทางมัชฌิมาปฏิปทา คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นหลักสำคัญ^{๑๘}

๓) พระมหานិวัตร กลยาณวฑฒโน (อนุรัตน์) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาศรัทธาในการเจริญสมณะและวิปัสสนาภาวนา” พบว่า ในศรัทธาที่เป็นองค์ธรรมเบื้องต้นในการเจริญสมณะและ วิปัสสนาภาวนานั้นมุ่งเน้นถึงศรัทธาที่ชื่อว่า “สัทธาญาณสัมปยุต” แปลว่าศรัทธาที่ประกอบด้วย ปัญญาและกัลมกรองในการตัดสินใจโดยมุ่งถึงศรัทธาอันแยกลักษณะออกเป็น ๒ กลุ่ม โดยกลุ่มที่ ๑ มีลักษณะแห่งศรัทธาเกิดจากเจริญวัตถุแห่งความเชื่อคือ อนุสสติ ๖ มีหน้าที่ทำให้สภาวะจิตเกิด ความผ่องใส ผลคือความไม่ขุ่นมัวแห่งจิต จิตสงบซึ่งถือเป็นศรัทธาในการเจริญสมณภาวนาส่วน ศรัทธาอีก ลักษณะหนึ่งคือความวางใจ ความปลงใจต่อสภาวะธรรมที่ปรากฏเฉพาะหน้าทำให้เกิดความ มุ่งมั่น แน่วแน่ต่อ

^{๑๖} พระธรรมธีรราชมหามุนี, วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๒), หน้า ๓๑๔-๓๑๕.

^{๑๗} พระมหาบุญเลิศ อินทปญโล (ไชยถาวร), “ศึกษาการพัฒนาอินทรีย์ ๕ ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๔๗.

^{๑๘} พระสมุห์สันติ เขมจาโร (แสงประสิทธิ์), “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในมหาทุกขกัณฑ์สูตร” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๕๖.

สภาวะธรรมนั้น ๆ จนจิตสามารถเดินวิปัสสนาญาณรู้ทันต่อสภาวะธรรมนั้น ๆ อันเป็นลักษณะของ ศรัทธาในการเจริญวิปัสสนาภาวนา^{๑๙}

๔) พระครูสังฆรักษ์จำเนียร หาสมโม (สร้อยสนธิ์) “ศึกษาวิจัยเรื่องศึกษาการบรรลุธรรมแบบสัทธานุสาารีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า การบรรลุธรรมคือ การที่มีวิปัสสนาปัญญาารู้แจ้งเรื่องอริยสัจ ๔ เข้าสู่กระแสพระนิพพาน ตามระดับโลกุตตรธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ผู้บรรลุธรรมเรียกว่า พระอริยบุคคล คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ โดยมีสังโยชน์ ๑๐ เป็นเครื่องวัดว่าเป็นผู้สามารถละได้ตามลำดับ^{๒๐}

๕) พระพิพัฒน์ โสภณจิตโต (ทับงาม) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาการบรรลุธรรมแบบปัญญาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนา” พบว่า ในส่วนของการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทพบว่าหลักธรรมที่สำคัญที่นำไป การบรรลุธรรม เป็นธรรมอันเป็นการฝึกฝายแห่งการตรัสรู้ คือ โภธิปักขิยธรรม เป็นธรรมที่เกื้ออริยมรรค มี ๓๗ ประการ แต่ถ้านับแต่หลักที่เป็นสภาวะธรรมจะมี ๑๔ ประการ โดยอาศัยการเจริญภาวนาที่มีแนวทางเป็นหลักใหญ่ ๆ ๒ แนวทางอยู่ คือ สมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา^{๒๑}

สรุปว่า จากการศึกษาทบทวนเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า งานวิทยานิพนธ์ดังกล่าวข้างต้นนั้น เป็นการวิจัยหัวข้อธรรมเกี่ยวกับอินทรีย์ ๕, สัทธาและสติปัญญา ๔ ในแง่มุมต่าง ๆ ที่ใกล้เคียงกับเนื้อหาในเรื่อง “ศึกษาการบรรลุธรรมแบบสัทธาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” เท่านั้น แต่ยังไม่ตรงและครอบคลุมประเด็นเนื้อหาที่ผู้วิจัยต้องการจะศึกษา เช่น ยังไม่กล่าวถึงการอบรมบ่มอินทรีย์ ๕ ให้แก่กล้าด้วยอาหารของวิชาและวิมุตติ ๙ หรือด้วยอาการ ๙ ในการเจริญสติปัญญา ๔ จึงทำให้ผู้วิจัยตัดสินใจศึกษาในครั้งนี้ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลต่อผู้ที่สนใจศึกษา เป็นข้อมูลพื้นฐานการพัฒนาอินทรีย์ ๕ เพื่อสู่วิมุตติและ เป็นแนวทางให้ผู้ปฏิบัติในการปฏิบัติธรรม อบรมจิต และพัฒนาปัญญา ดำเนินไปสู่ความเจริญองกงามในธรรมถูกต้อง บรรลุ มรรค ผล นิพพาน ในพุทธศาสนาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้

^{๑๙} พระมหานั้ตร กลยาณวฑฒโน (อนุรัตน์), “ศึกษาศรัทธาในการเจริญสมณะและวิปัสสนาภาวนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๘๗

^{๒๐} พระครูสังฆรักษ์จำเนียร หาสมโม (สร้อยสนธิ์), “ศึกษาการบรรลุธรรมแบบสัทธานุสาารีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๗๑

^{๒๑} พระพิพัฒน์ โสภณจิตโต (ทับงาม), “ศึกษาการบรรลุธรรมแบบปัญญาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนา” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๖๗

๑.๗. วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาเนื้อหาการบรรลุธรรณแบบสัทธาวิมุตติที่มีในพุทธศาสนาเถรวาท ในงานวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยมุ่งศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรณว่ามีความเกี่ยวข้องกันอย่างไรกับสัทธาวิมุตติแล้วนำมาสรุปบรรยายเชิงพรรณนา ดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ เก็บรวบรวมข้อมูลที่ใช้ประกอบการวิจัย ซึ่งได้แก่ เอกสารที่มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย โดยรวบรวมจากแหล่งต่าง ๆ ได้แก่ หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยแยกเป็นประเภท ดังนี้

๑) ศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย อรรถกถา และปกรณ์วิเสสรวมทั้งเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาและสาระสำคัญ ที่เกี่ยวกับการบรรลุธรรณแบบสัทธาวิมุตติ

๒) รวบรวมข้อมูลจากงานวิจัย วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งส่วนที่เป็นคำอธิบายจากหนังสือ เอกสารฉบับต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการบรรลุธรรณแบบสัทธาวิมุตติ

๑.๗.๒ ศึกษาข้อมูลที่เป็นเนื้อหาในส่วนของ การบรรลุธรรณที่เกี่ยวข้องกับสัทธาวิมุตติ

๑.๗.๓ เรียบเรียงเนื้อหาการบรรลุธรรณแบบสัทธาวิมุตติที่เป็นรูปแบบองค์ความรู้ใหม่

๑.๗.๔ นำเสนอผลการวิจัยการบรรลุธรรณแบบสัทธาวิมุตติโดยการ เรียบเรียง และบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๘.๑ ทำให้ทราบสัทธาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบการบรรลุธรรณแบบสัทธาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

บทที่ ๒

ศึกษาสัทธาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

สัทธาตามหลักพระพุทธศาสนามีความหมายแตกต่างจากสัทธาที่ใช้กันโดยทั่วไปมีความหมายที่เฉพาะไม่ทั่วไปกับความหมายของสัทธาที่ใช้กันดาษดื่นในสังคมในบพนี้จึงได้นำเอาบริบทในด้านต่าง ๆ ของสัทธามาศึกษาเพื่อที่จะแสดงให้เห็นความหมายของสัทธาตามหลักพระพุทธศาสนาได้ชัดเจนผู้วิจัยจึงได้นำบริบทของสัทธาดังกล่าวมาขยายรายละเอียดตามลำดับเพื่อให้ทราบความหมายของสัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาต่อไป

ด้วยเหตุนี้งานวิจัยนี้ได้กำหนดประเด็นในการศึกษาเพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

- ๒.๑ ความหมายของสัทธา
- ๒.๒ ประเภทของสัทธา
- ๒.๓ สัทธาที่มีปรากฏในหลักธรรมพระพุทธศาสนา
- ๒.๔ ลักษณะของสัทธา
- ๒.๕ สัทธานุสารีกับสัทธาวิมุตติ
- ๒.๖ ความหมายของวิมุตติและศัพท์ที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๗ วิมุตติที่มีปรากฏในหลักธรรมพระพุทธศาสนา
- ๒.๘ ประเภทของวิมุตติ
- ๒.๙ สรุปท้ายบท

๒.๑ ความหมายของสัทธา

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวอังคะชื่ออาปนนะ แคว้นอังคะ ณ ที่นั้น มีปรากฏในอาปนสูตรโดยพระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกพระสารีบุตรมาตรัสว่า “สารีบุตรอรียสาวกใดมีศรัทธามั่นคง เลื่อมใสยิ่งในตถาคต อรียสาวกนั้นไม่พึงสงสัยหรือเคลือบแคลงในตถาคตหรือในคำสอนของตถาคต” ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญพระอรียสาวกใดมีศรัทธา

มันคง เลื่อมใสอย่างยิ่งในพระตถาคต พระอริยสาวกนั้นไม่พึงสงสัยหรือเคลือบแคลงในพระตถาคต หรือในคำสอนของพระตถาคต”^๑

ความหมายตามหลักสัททนต์

สัทธา หมายถึง ความเชื่อตามความหมายที่ให้ไว้ดังนี้ พจนานุกรมไทย-บาลี ฉบับ นักศึกษา ให้ความหมายสัทธาไว้คือ ความเชื่อ^๒ ในหนังสือบรรณานุกรมสัททวิเสสวิคคหะ วิเคราะห์ ศัพท์ไว้ว่า “สทฺธา สทฺทหน สทฺธา, (ความเชื่อ ชื่อว่าศรัทธา)” และว่า “สทฺทหนติ เอตถย สย วา สทฺทหติ สทฺทหนมตตเมว วา เอสาติ” สทฺธา (ธรรมชาติเป็นเครื่องเชื่อ หรือธรรมชาติที่เชื่อเองหรือเป็นเพียง ความเชื่อสัทธา) ชื่อว่า สัทธา^๓

ความหมายตามหลักอรรถนัย

ธรรมที่ชื่อว่า สัทธา เพราะการเชื่อพุทฺธคุณเป็นต้นอีกอย่างหนึ่งชื่อว่าสัทธา เพราะความเชื่อ คือดำเนินไปสู่รัตนะมีพระพุทฺธรัตนะเป็นต้น อากาเรแห่งการเชื่อชื่อว่า น้อมใจ และเชื่อเพราะหยั่งลงเหมือนการทำลายแล้วแทรกเข้าไปในพุทฺธคุณเป็นต้น ที่ชื่อว่า เลื่อมใสยิ่งเพราะ เป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายเลื่อมใสอย่างยิ่งในพุทฺธคุณเป็นต้นหรือว่าตัวเองยอมเลื่อมใส^๔

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน.ศ. ๒๕๕๒ ให้ความหมายของคำว่าสัทธา ว่า สัทธา หมายถึงความเชื่อ ความเลื่อมใส^๕

สัทธาจึงหมายถึง ความเชื่อที่มีปัญญาประกอบและกลั่นกรองในการตัดสินใจ ในที่นี้ หมายถึงความเชื่อในพระรัตนตรัย ที่มี การเกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรมของพระพุทฺธศาสนาและ ความเชื่ออย่างมีเหตุผลตามที่เป็นไปตามความเป็นจริงเท่านั้น เป็นความเชื่อที่สร้างปัญญาให้เกิดขึ้น ต้อง เป็นปัจจัยในการเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายในพระพุทฺธศาสนาคือนิพพาน นอกนั้นก็ือความเชื่อ

^๑ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๓๒/๕๒๐.

^๒ พระอรรถกถาธิการ (ชวินทร์สระคา), จำลอง สารพัตนีก, พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับ นักศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๗๘๖.

^๓ พระราชเวที (สมพงษ์ พรหมวุ บรรณานุกรมโส), สัททวิเสสวิคคหะ, (กรุงเทพมหานคร: ประดิพัทธ์, ๒๕๓๖), หน้า ๑๒๗.

^๔ อภ.สง.อ. (ไทย). ๑/๑/๓๘๓.

^๕ ราชบัณฑิตยสถาน,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๕๖), หน้า ๗๖๗.

ตามหลักสัทธาทางพระพุทธศาสนากล่าวได้ว่า สัทธาเป็นความเชื่ออย่างมีเหตุผลของ บุคคลที่มีต่อพระพุทธศาสนาอาจจะมีเล็กน้อยแตกต่างกัน อันนำไปสู่การปฏิบัติตนเพื่อการบรรลุผล

สรุปว่า สัทธา เป็นคำภาษาบาลีเขียนรูปศัพท์ว่า “สทฺธา” ภาษาสันสกฤตเขียนรูปศัพท์ว่า “ศรัทธา” นำมาใช้ในภาษาไทยได้ทั้งสองแบบ แต่ที่นิยมใช้กันมากคือเขียนแบบสันสกฤต พอจะประมวลความหมายของสัทธาได้ว่า สัทธา โดยทั่วไปมีความหมายที่กว้างเป็นกลาง ๆ มิได้มีความหมาย “ความเชื่อ” อย่างเดียวเพราะยังมีความหมายอื่นๆเช่น ความเชื่อถือ ความเลื่อมใส การปลงใจเชื่อ การยอมปักใจเชื่อ ความไว้วางใจ ความมั่นใจ ความซื่อสัตย์ การยอมรับการยอมตามลัทธิ ความเชื่อศาสนา ความจงรักภักดี เป็นต้น

๒.๒ ประเภทของสัทธา

ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามีการแยกสัทธาออกเป็น ๒ ประเภทที่ชัดเจนโดยแยกเอาสัทธาที่ไม่สัมพันธ์กับปัญญา กับสัทธาที่สัมพันธ์กับปัญญา ในที่บางแห่งหมายถึง สัทธาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญาจัดเป็นสัทธาญาณวิปยุต ในที่บางแห่งหมายถึง สัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาจัดเป็นสัทธาญาณสัมปยุต ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้จัดสัทธาไว้ ๒ ประเภทคือชนิดที่ปิดกั้นปัญญากับชนิดที่เป็นสื่อ นำสู่ปัญญาดังนี้ว่า

๒.๒.๑ สัทธาแบบปิดกั้นปัญญา

สัทธาประเภทนี้ใช้วิธีปลุกเร้าหรือแม้แต่บังคับให้เชื่อและพอเชื่อแล้วก็ต้องมอบความไว้วางใจให้สิ้นเชิงห้ามถามห้ามสงสัยคอยรอทำตามฉันทอย่างเดียว สัทธาประเภทที่ ๑ นี้ไม่ทำให้มีการสืบค้นทางปัญญาต่อไปเป็น สัทธาที่ใช้การบังคับ

๒.๒.๒ สัทธาแบบสื่อ นำสู่ปัญญา

สัทธาประเภทนี้เป็นความเชื่อ เป็นตัวชักนำให้สนใจเริ่มต้นศึกษาสืบค้นสิ่งทั้งหลายในโลกนี้มีมากมายเรายังไม่มีจุดเริ่มต้นว่าจะสนใจเรื่องใด เมื่อเกิดสัทธาต่อบุคคลหรือเรื่องราวหลักการใด สัทธานั้นจะเป็นปัจจัยที่ทำให้เรามีจุดเริ่มต้น สัทธาทำให้เรามีความสนใจและเข้าไปหาโดยเฉพาะ สัทธาในคนก็เพื่อจะชักนำให้เข้าไปซักถามเขา การที่สัทธาในพระก็เพื่อจะเข้าไปหาและซักถามท่าน เพื่อให้เกิดความรู้และความเข้าใจความจริงยิ่ง ๆ ขึ้นไป^๖

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ กรีนปัญญาญาณ, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐๗.

ข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่าท่านแยกสัทธา ออกเป็น ๒ ประเภทคือสัทธา ที่ไม่สัมพันธ์กับปัญญา หรือปิดกั้นปัญญา กับสัทธา ที่สัมพันธ์กับปัญญาหรือสัทธาที่เป็นสื่อ นำสู่ปัญญา สัทธา ทั้งสองประเภทนี้มีรายละเอียดดังนี้

ก) สัทธานุภาพวิปยุต เป็นสัทธาที่ไม่ประกอบด้วยญาณคือความรู้ พบได้จากลักษณะสัทธา ต่อไปนี้

๑) โลภียสัทธา^๗ สัทธาฝ่ายโลภหรือสัทธาของชาวโลกโดยทั่วไปเป็นสัทธา ที่ไม่มีความมั่นคงไม่ตั้งมั่นมีความหวั่นไหวและมีโอกาสเปลี่ยนแปลงได้เสมอ

๒) จลสัทธา สัทธาที่ยังหวั่นไหวและเปลี่ยนแปลงได้อยู่เสมอไม่มั่นคงไม่แน่นอน

๓) อาเวคสัทธา สัทธาที่มุ่งเร้าอารมณ์ปลุกกระตมความรู้สึกไม่เกี่ยวข้องกับเหตุผล

๔) อนาคารวดีสัทธา สัทธาที่ไม่มีเหตุผลไม่มีบ่อเกิด

๕) อทสสนมุติกา^๘ สัทธา สัทธาที่ไม่มีการเห็นเป็นมูลฐาน

๖) อมูลิกาสัทธา สัทธาที่ไม่มีมูลเหตุหรือเชื่ออย่างลอย ๆ

๗) ปสาทสัทธา สัทธาชนิดเลื่อมใสขึ้นอยู่กับบุคคลเร้าอารมณ์และเป็นอัตวิสัย ดังที่ศาสตราจารย์ (พิเศษ) แสง จันทร์งาม^๙ แสดงไว้ว่าปสาทสัทธา เป็นความเชื่อประกอบด้วยอารมณ์ เช่น ความรักหรือความกลัวประกอบด้วย ความเชื่อถือไว้วางใจ ความจงรักภักดี บางทีอาจจะถึงขั้นหลงใหลมั่นใจและมักจะจะเป็นความเชื่อแบบอัตวิสัย คือเป็นเรื่องของผู้เชื่อ เชื่อเพราะมีความกระตือรือร้นที่อยากเชื่อ ราเชียลอาเบิ้ลสัน เห็นว่าปสาทสัทธา เป็นสภาพจิตไม่เกี่ยวกับเหตุผล คริสต์ศาสนิกชนทั้งฝ่ายคาทอลิกและฝ่ายโปรเตสแตนต์ ต่างยอมรับข้อนี้สำหรับชาวคาทอลิก ปสาทสัทธาหมายถึง “ความเชื่อที่พิสูจน์ไม่ได้” เพราะเป็นความเชื่อตามอำนาจของศาสนาจักรหรือพระคัมภีร์โดยไม่เกี่ยวกับหลักฐานที่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยประสบการณ์สำหรับชาวโปรเตสแตนต์ ปสาทสัทธาเป็นเรื่องของสภาวะทางอารมณ์มากกว่าจะเป็นความเชื่อในข้อยืนยันหรือหลักการบางอย่าง

คำว่า ปสาทะ เป็นภาษาบาลีแปลว่า “ความเลื่อมใส” ซึ่งหมายถึง ความนิยมชมชอบ ความเคารพบูชาอย่างแรง จึงใช้คำนี้ควบกับ “สัทธา” เป็นปสาทสัทธา เพื่อแยกให้เห็นความแตกต่างระหว่างปสาทสัทธา กับสัทธา นักเทววิทยาหลายท่านเช่น ดร.นิบูห์ เชื่อว่าปสาทสัทธามีลักษณะมั่นคง รุนแรงกว่าจึงสามารถกระตุ้นให้คนทุ่มเทเสียสละและเสี่ยงชีวิตเพื่อสิ่งที่ตนมีปสาทสัทธาได้แม้ว่าสิ่งนั้นจะพิสูจน์ได้ เห็นว่ามีอยู่จริงไม่ได้ก็ตาม

^๗ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธมมปทฎกถา (ปญจโม ภาโค), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๔๓๙), หน้า ๗๘.

^๘ รายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖๕๔/๖๐๐.

^๙ แสง จันทร์งาม, ศาสนศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๙๖.

๘) สัมปสาทลักษณะสัทธา ความเชื่อที่ทำให้จิตผ่องใสขมนิรณไวได้ไม่ขุ่นมัวด้วยมลทิน เมื่อจะรักษาศีลให้ทานหรือสันทนาธรรม เป็นสัทธาที่เกิดขึ้นและดับหายไปได้เป็นครั้งคราวไม่มั่นคง

๙) สัทธาจริต คนที่มีลักษณะนิสัยหนักไปในทางสัทธา เป็นคนที่เชื่อง่ายเอาความเชื่อมาก่อนสิ่งอื่นใด^{๑๐}

ฉะนั้น สัทธานุญญาวิปยุต หรือ สัทธาที่ไม่ประกอบด้วยญาณนี้มีชื่อเรียกหลักว่า “อทัสสนมุลิกาสัทธา” หรือ “อมุลิกาสัทธา” สัทธาประเภทที่ไม่มีความเห็นความเข้าใจเกิดจากปัญญาเป็นมูลฐานรองรับเป็นสัทธา ที่เอียงไปทางโมหะหลงมกมายได้ง่าย ปสาทสัทธาและสัทธา ฝ่ายอเวคะ-สัทธา ที่มุ่งเร้าอารมณ์ก็จัดอยู่ในสัทธาประเภทนี้ สัทธาประเภทนี้เป็นสัทธา ที่ปิดกั้นปัญญาปิดโอกาสที่จะให้มีการโต้แย้งตรวจสอบ ห้ามสงสัย ห้ามถาม ใช้วิธีปลุกเร้าบังคับเพื่อให้เชื่อและให้ทำตามอย่างเดียวอย่างมืดบอด ลักษณะของสัทธานุญญาวิปยุตคือ สัทธาที่ยังหวั่นไหวและเปลี่ยนแปลงได้อยู่เสมอ เกิดขึ้นและดับหายไปได้มุ่งเร้าอารมณ์ปลุกระดมความรู้สึกไม่เกี่ยวข้องกับเหตุผลไม่มีเหตุผลรองรับไม่มีการเห็นเป็นมูลฐานหรือเชื่ออย่างลอย ๆ สัทธา ชนิดเลื่อมใสหรือทำจิตให้ผ่องใสขึ้นอยู่กับบุคคลเร้าอารมณ์และเป็นอติวิสัย

ข) สัทธานุญญาสัมปยุต เป็นสัทธาที่ประกอบด้วยญาณคือปัญญาความรู้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ทัสสนมุลิกาสัทธา” สัทธาที่มีความเห็นความเข้าใจที่เกิดจากปัญญาเป็นมูลฐานรองรับสัทธาประเภทนี้จะมีปัญญาคอยกำกับและตรวจสอบความผิดถูกของสิ่งที่เชื่อว่าได้หรือไม่ได้สัทธา ที่มีเหตุผลที่เรียกว่า อาการวติสัทธา ก็จัดอยู่ในสัทธาประเภทนี้ สัทธาประเภทนี้จึงเป็นสัทธา ที่เปิดกว้างทางปัญญาไม่มีการกั้นปัญญาแต่เป็นสื่อที่นำไปสู่ปัญญา ไม่ใช่สัทธาประเภทญาณวิปยุตหรือสัทธาฝ่ายอเวคะโดยส่วนเดียว ดังกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก ต่อไปนี้ข้อความนี้มีคำแปลว่า ภิกษุทั้งหลาย สัทธาของบุคคลผู้ใดผู้หนึ่งฝังลงในตถาคต เกิดเป็นเค้ามูลเป็นพื้นฐานที่ตั้งโดยอาการเหล่านี้โดยบพเหล่านี้โดยพยัญชนะเหล่านี้เรียกว่า สัทธาที่มีเหตุผล (อาการวติ) มีการเห็นเป็นมูลฐาน (ทัสสนมุลิกา) มั่นคงอันสมณะหรือพราหมณ์หรือเทพเจ้าหรือมารหรือพรหมหรือใคร ๆ ในโลก ให้คลาดเคลื่อนไม่ได้ สัทธา ญาณสัมปยุตเป็นสัทธามีเหตุผลที่เรียกว่า “อาการวติสัทธา” เพราะหมายถึง สัทธาที่มีการใคร่ครวญคิดครวญอย่างรอบคอบด้วยดีชอบเหตุผลและสัทธา ที่มีการเห็นเป็นมูลฐานที่เรียกว่า “ทัสสนมุลิกาสัทธา” หมายถึงสัทธาที่มีการเห็นแจ้งประจักษ์ชัดเข้าใจชัดแจ้งเป็นพื้นฐานหรือเป็นเบื้องต้น

^{๑๐} กรมศิลปากร, **มิลินทปัญหา**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, ๒๕๓๙), หน้า ๕๒.

พระพุทธศาสนาได้แสดงสัทธา เอาไว้ในที่หลายแห่งส่วนมากจะมุ่งเน้นสัทธา ประเภท ญาณสัมปยุตต์นี้ซึ่งมีปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหลายแห่งพิจารณาได้ดังต่อไปนี้

- ๑) โลกุตตรสัทธา^{๑๑} สัทธาฝ่ายธรรมอยู่เหนือสัทธา ของชาวโลกมีความตั้งมั่นไม่ ง่อนแง่นคลอนแคลนและมีโอกาสเปลี่ยนแปลงได้ยาก
- ๒) อจลสัทธา สัทธาที่ไม่หวั่นไหวและไม่เปลี่ยนแปลงและเป็นอย่างอื่นได้ง่าย ๆ มีความมั่นคงเที่ยงแท้และแน่นอนเป็นสัทธา ของพระอริยบุคคลระดับพระโสดาบันขึ้นไป
- ๓) อาการวดีสัทธา สัทธาที่มีเหตุผลเป็นไปตามเหตุผลไม่มุ่งเร้าอารมณ์หรือปลุก ระดมความรู้สึกแต่มุ่งตรงไปที่เหตุผลถือเหตุผลเป็นประมาณ
- ๔) ทัสสนมุลิกสัทธา สัทธา ที่มีการเห็นมีความเข้าใจเป็นมูลฐาน
- ๕) มุลิกาสัทธา สัทธาที่มีมูลหรือมีมูลเหตุ
- ๖) โอกัปปนสัทธา สัทธาที่ไม่กำเริบกลับกลายเป็นอย่างอื่นเป็นสัทธา ที่มั่นคงไม่ หวั่นไหวเปลี่ยนแปลงง่าย
- ๗) สัทธาสัมปทา เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อเช่น เชื่อว่าทำดีต้องได้ดีทำชั่วต้องได้ชั่ว บุญมีจริง ไม่ใช่เชื่อในสิ่งที่เหลวไหล
- ๘) สัมปักขันธลักขณาสัทธา ความเชื่อที่ทำให้จิตโลดแล่นไปด้วยความเพียรพยายาม เพื่อให้บรรลุมรรคผลที่ยังมิได้บรรลุในขั้นสูงขึ้นไป^{๑๒}
- ๙) อเวจจัปปสาทความเชื่อชนิดเลื่อมใสหยั่งลงมั่นด้วยปัญญาสัทธา ที่อาศัยปัญญา แล้วทำให้เกิดความมั่นคง^{๑๓}
- ๑๐) ตถาคตโพธิสัทธา^{๑๔} ความเชื่อต่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต ดังปรากฏ อยู่ในบทสรรเสริญพระพุทธคุณว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ ฯลฯ เป็นผู้ตื่นแล้วเป็นผู้จำแนกธรรมดังนี้

เมื่อท่านจะแสดงสัทธาของอริยสาวกแรกเริ่มก่อนที่จะเป็นพระโสดาบัน ท่านแสดงสัทธา โดยเจาะจงลงไปว่า “เชื่อโพธิ (ปัญญาตรัสรู้) ของตถาคตว่าด้วยเหตุผลดังนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคนั้นเป็น

^{๑๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ธมมปทภูฏกถา (ปัญญาโม ภาโค)**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๗๘.

^{๑๒} กรมศิลปากร, **มิลินทปัญหา**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, ๒๕๓๙), หน้า ๕๒.

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๐๑๔), หน้า ๔๐๕.

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน อด.สศตค. (ไทย) ๒๓/๔/๓.

พระอรหันต์ ฯลฯ” สัทธาตามคำบรรยายนี้ท่านเรียกสั้น ๆ ว่า “ตถาคตโพธิสัทธา” (ความเชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตหรือเชื่อปัญญาความรู้สัจธรรมของพระผู้ทรงค้นพบ) หมายถึงความเชื่อมั่นในพระปรีชาญาณของพระพุทธเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นต้นแบบหรือองค์แทนหรือผู้นำของมนุษย์ทั้งหลายที่ยืนยันถึงสมรรถวิสัยของมนุษย์ทั้งหลายว่า มนุษย์สามารถหยั่งรู้สัจธรรมการเข้าถึงความดีงามสูงสุดได้ด้วยสติปัญญาและความเพียรพยายามฝึกฝนพัฒนาตนเอง^{๑๕}

ในกาลามสูตร ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ชาวกาลามะ หมู่บ้านเกสปุตติยนิคมแคว้นโกศล (เรียกอีกอย่างว่าเกสปุตติยสูตรหรือเกสปุตตสูตรก็มี) กาลามสูตรเป็นหลักการแห่งความเชื่อที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ให้แก่พุทธศาสนิกชน ไม่ให้เชื่อสิ่งใด ๆ อย่างงมงายโดยไม่ใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นจริงถึงคุณโทษหรือดีไม่ดีกว่าอนจะเชื่อมีอยู่ ๑๐ ประการได้แก่

๑. อย่าเพิ่งปลงเชื่อตามที่ฟัง ๆ กันมา
๒. อย่าเพิ่งปลงเชื่อตามที่ทำต่อ ๆ กัน
๓. อย่าเพิ่งปลงเชื่อตามคำเล่าลือ
๔. อย่าเพิ่งปลงเชื่อโดยการอ้างตำรา
๕. อย่าเพิ่งปลงเชื่อโดยนิกเดา
๖. อย่าเพิ่งปลงเชื่อโดยคาดคะเนเอา
๗. อย่าเพิ่งปลงเชื่อโดยนิกคิดตามแนวเหตุผล
๘. อย่าเพิ่งปลงเชื่อเพราะถูกกับทฤษฎีของตน
๙. อย่าเพิ่งปลงเชื่อเพราะมีรูปลักษณะที่ควรเชื่อได้
๑๐. อย่าเพิ่งปลงเชื่อเพราะผู้พูดเป็นครูบาอาจารย์ของตน^{๑๖}

ปัจจุบันแนวคิดและหลักสูตรที่สอนให้คนมีเหตุผล ไม่หลงเชื่อมกมายในทำนองเดียวกับคำสอนของพระพุทธองค์ ได้รับการบรรจุเป็นวิชาบังคับว่าด้วยการสร้างทักษะการคิดหรือที่เรียกว่า “การคิดเชิงวิจารณ์” ไว้ในกระบวนการเรียนรู้ในมหาวิทยาลัยของประเทศที่พัฒนาแล้ว

สรุป ญาณสัมปยุต เป็นสัทธาที่มีเหตุผล มีการใคร่ครวญคิดครวญอย่างรอบคอบด้วยดี มีการเห็นเป็นมูลฐาน มีการเห็นแจ้งประจักษ์ชัดเข้าใจชัดแจ้งไม่หวั่นไหวและเปลี่ยนแปลงได้ยาก เกี่ยวข้องกับเหตุผลมีเหตุผลรองรับ มีการเห็นเป็นมูลฐานหรือไม่ใช่เชื่ออย่างลอย ๆ

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๐๑๔), หน้า ๔๒๔.

^{๑๖} ดุรายละเอียตโน อด.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๕๐๕/๒๔๑.

สัทธาทั้ง ๒ ลักษณะนี้ปรากฏอยู่ในคำสอนของพระพุทธศาสนา บางแห่งหมายถึงสัทธานุญาณสัมปยุต แต่บางแห่งก็หมายถึง สัทธานุญาณวิปยุต แต่พระพุทธศาสนาจะเน้นย้ำเฉพาะแต่สัทธาที่ประกอบด้วยญาณปัญญาความเข้าใจแจ่มแจ้งปรีชากำหนดรู้ที่เรียกว่า สัทธานุญาณสัมปยุต

๒.๓ สัทธาที่มีปรากฏตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

หลักธรรมที่ว่าด้วยสัทธาที่พบในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ที่มีปรากฏอยู่ในหมวดธรรมต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ สัทธาที่มีปรากฏในหมวด สัทธา ๔^{๑๗}

๑. กัมมสัทธา เชื่อกรรมเชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริงคือเชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนาคือ จงใจทำทั้งรู้ย่อมเป็นกรรมคือเป็นความชั่วความดีมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่าและเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำมิใช่ด้วยอำนาจหรืออนอนคอยโชค เป็นต้น

๒. วิปากสัทธา เชื่อวิปากเชื่อผลของกรรมเชื่อว่าผลของกรรมมีจริงคือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วย่อมมีผลและผลต้องมีเหตุ ผลดี ผลชั่วเกิดจากกรรม

๓. กัมมัสสกตาสัทธา^{๑๘} เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตนเชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของจะต้องรับผิดชอบ เสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน

๔. ตถาคตโพธิสัทธา^{๑๙} เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้ามั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธพระคุณทั้ง ๔ ประการตรัสธรรมบัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่ามนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดีก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ดังที่พระองค์ทรงบำเพ็ญไว้

ในสัทธา ๔ ในอรรถกถามี ๒ ชนิด คือกัมมผลสัทธานี้เป็นโลกีย์สัทธาและตถาคตโพธิสัทธา (รัตนัตถยสัทธา) นี้เป็นโลกุตตรสัทธา ตามมติของท่านพระพรหมคุณาภรณ์

๒.๓.๒ สัทธาที่มีปรากฏในสัมปรายิกัตถประโยชน์ ๔

๑. สัทธาสัมปทา หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยความเชื่อในพุทธคุณ ๔ ประการและคุณ ๓ ประการขอพระพุทธองค์ได้แก่ พระปัญญาธิคุณ พระบริสุทธิคุณและพระมหากรุณาธิคุณ ผู้ที่ตั้งมั่นในพระพุทธองค์อย่างไม่หวั่นไหวจึงเชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสัทธา

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒), หน้า ๑๔๐-๑๔๑.

๒. ศิลสัมปทา หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยศีลข้อนี้เนื่องมาจากความเชื่อในองค์แห่งพุทธคุณนั่นเอง เมื่อบุคคลมองเห็นคุณสมบัติของพระพุทธรองค์ดังกล่าว จึงได้เจริญรอยตามด้วยการรักษาศีลเป็นอันดับแรก เพราะทำได้ง่ายที่สุดแต่สำหรับพระอริยะเพราะเป็นการลงทุนด้วยการปฏิบัติบูชาด้วยกายกรรมและวจีกรรมจนเข้าถึงความเป็นปกติทางกายวาจาจากความปกติทางกายวาจาจากนี้ชื่อว่าศีลสัมปทา เพราะประกอบด้วยสัทธาที่ตั้งมั่นในพระพุทธรองค์นั่นเองในทางปฏิบัตินี้ยังมีธรรมประกอบกับศีลนี้อีก ๕ ประการ^{๑๘} ซึ่งเป็นธรรมสนับสนุนทำให้ศีลดังกล่าวมีความมั่นคงคือ

- ก) เมตตา คือความรักใคร่ปรารถนาที่ดีต่อการรักษาศีล
- ข) สัมมาชีพ คือความเลี้ยงชีวิตที่ถูกต้อง ไม่ทำตนและคนอื่นให้เดือดร้อน
- ค) กามสังวร คือความสำรวมในการกินดื่มทำพูดคิด ไม่ควรวิตกกังวลในการเสพให้รู้ประมาณในการ ดื่ม กิน พูด คิด เสพกามารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย
- ง) สัจจวาจา คือความพูดแต่คำที่เป็นจริงถูกต้องและไม่โกหกหลอกลวงได้แก่ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดเพ้อเจ้อและไม่พูดคำหยาบคายกระด้าง ที่ทำตนและคนอื่นให้เดือดร้อน
- จ) สติ คือความระลึกไปใน กาย เวทนา จิตและสภาวะธรรมตามความเป็นจริงให้รู้เท่าทันปัจจุบันที่กำลังเกิดขึ้นและดับไป ด้วยความเพียรรู้และระลึกอยู่ในรูปนามเท่านั้น

๓. จากสัมปทา หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละสิ่งที่เป็นอกุศลทางกายวาจาและใจพึงยินดีในการเสียสละด้วย กาย วาจาและใจที่เป็นกุศล

๔. ปัญญาสัมปทา หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยปัญญาที่เกิดจากการภาวนา ในสติปัฏฐานอันเกิดจากการกำหนดรู้ กาย เวทนา จิตและธรรม จนรู้แจ้งใน กาย เวทนา จิตและธรรมโดยความไม่เที่ยงเป็นทุกข์และไม่สามารถจะบังคับบัญชาได้ปัญญาในที่นี้หมายถึงปัญญา ๓ ระดับตั้งแต่สุดมยปัญญา จินตมยปัญญาและภาวนามยปัญญา

เมื่อพิจารณาโดยความเกี่ยวเนื่องขององค์ธรรมในหมวดนี้ จะเห็นว่ามีความเกี่ยวโยงกันทุกข้อจะขาดข้อใดข้อหนึ่งไม่ได้เลย ผู้ที่มีความถึงพร้อมด้วยสัทธาแล้วย่อมรักษาศีล เมื่อรักษาศีลย่อมต้องยินดีในศีล เมื่อยินดีในศีลแล้วย่อมเกิดสมาธิและปัญญา เมื่อพิจารณาความสำคัญแล้วปัญญาสำคัญที่สุด เพราะปัญญาทำให้เกิด สัทธา ศีล จาคะ ได้ไม่ยาก

ในเรื่องนี้มี อุทาหรณ์ในปตตกรรมวรรคที่ ๒ ปตตกรรมสูตร ดังต่อไปนี้ ครั้งนั้นท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถึงที่ประทับถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว

^{๑๘} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตภาโณ), อธิบายหลักกรรมตามหมวดจากนวกวาท, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๔), หน้า ๑๗๐.

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกะคฤหบดีถึงธรรมนำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ หาได้ยากในโลก ธรรม ๔ ประการ คือ

ขอโภคะจงเกิดขึ้นแก่เราโดยทางธรรม นี่เป็นธรรมประการที่ ๑ อันนำปรารถนานำใคร่นำพอใจหาได้ยากในโลกเราได้โภคะทั้งหลายโดยทางธรรมแล้ว

ขอยศจงได้เฟื่องฟูแก่เราพร้อมด้วยญาติและมิตรสหาย นี่เป็นธรรมประการที่ ๒ อันนำปรารถนา นำใคร่นำพอใจ หาได้ยากในโลกเราได้โภคะทั้งหลายโดยทางธรรมแล้ว ได้ศพร้อมด้วยญาติและมิตรสหายแล้ว

ขอเราจงเป็นอยู่นานจงรักษาอายุให้ยั่งยืน นี่เป็นธรรมประการที่ ๓ อันนำปรารถนานำใคร่นำพอใจหาได้ยากในโลกเราได้โภคะทั้งหลายโดยทางธรรมแล้ว ได้ยศพร้อมด้วยญาติและมิตรสหายแล้ว เป็นอยู่นานรักษาอายุของเราให้ยั่งยืน

เมื่อตายแล้วขอเราจงเข้าถึงสุ่สุคติโลกสวรรค์ นี่เป็นธรรมประการที่ ๔ อันนำปรารถนานำใคร่นำพอใจหาได้ยากในโลก^{๑๙}

๒.๓.๓ สัทธิที่ปรากฏในหมวด พละ ๕ คือกำลัง ๕ ประการ

๑. สัทธิพละ ชื่อว่าสัทธิพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธา ชื่อว่าสัทธิพละ เพราะอุปถัมภ์แห่งสหชาตธรรมชื่อว่าสัทธิพละ เพราะมีสภาวะครอบงำกิเลสทั้งหลายชื่อว่าสัทธิพละ เพราะมีสภาวะเป็นความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ ชื่อว่าสัทธิพละ เพราะมีสภาวะตั้งมั่นแห่งจิต ชื่อว่าสัทธิพละ เพราะมีสภาวะความผ่องแผ้วแห่งจิต ชื่อว่าสัทธิพละ เพราะมีสภาวะเป็นเครื่องบรรลุดุธรรมวิเศษชื่อว่าสัทธิพละ เพราะมีสภาวะรู้แจ้งธรรมที่ยิ่ง ชื่อว่าสัทธิพละ เพราะมีสภาวะตรัสรู้สัจจะ ชื่อว่าสัทธิพละ เพราะมีสภาวะให้การกบุคคล (บุคคลผู้กระทำ) ตั้งอยู่เฉพาะในนิโรธ นี้เป็นสัทธิพละ

๒. วิริยพละ ชื่อว่าวิริยพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้าน ชื่อว่าวิริยพละ เพราะมีสภาวะอุปถัมภ์สหชาตธรรม ชื่อว่าวิริยพละ เพราะมีสภาวะครอบงำกิเลส ชื่อว่าวิริยพละ เพราะมีสภาวะเป็นความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธชื่อว่าวิริยพละ เพราะมีสภาวะตั้งมั่นแห่งจิต ชื่อว่า วิริยพละ เพราะมีสภาวะเป็นความผ่องแผ้วแห่งจิต ชื่อว่าวิริยพละ เพราะมีสภาวะเป็นเครื่องบรรลุดุธรรมวิเศษชื่อว่าวิริยพละ เพราะมีสภาวะรู้แจ้งธรรมที่ยิ่ง ชื่อว่าวิริยพละ เพราะมีสภาวะตรัสรู้ สัจจะชื่อว่าวิริยพละ เพราะมีสภาวะให้การกบุคคลตั้งอยู่เฉพาะในนิโรธ นี้เป็นวิริยพละ

^{๑๙} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๐๕/๑๐๐.

๓. สติพละ ชื่อว่าสติพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะความประมาท ชื่อว่าสติพละ เพราะมีสภาวะอุปลัมภัสสชาติธรรม ฯลฯ ชื่อว่าสติพละ เพราะมีสภาวะให้การบุคคลตั้งอยู่เฉพาะในนิโรธนี้เป็น สติพละ

๔. สมาธิพละ ชื่อว่าสมาธิพละ เพราะความไม่หวั่นไหวเพราะอุทัจจะ ชื่อว่าสมาธิพละ เพราะมีสภาวะอุปลัมภัสสชาติธรรม ฯลฯ ชื่อว่าสมาธิพละ เพราะมีสภาวะให้การบุคคลตั้งอยู่เฉพาะในนิโรธ นี้เป็นสมาธิพละ

๕. ปัญญาพละ ชื่อว่าปัญญาพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะอวิชา ชื่อว่าปัญญาพละ เพราะมีสภาวะอุปลัมภัสสชาติธรรม ฯลฯ ชื่อว่าปัญญาพละ เพราะมีสภาวะที่ให้การบุคคลตั้งอยู่เฉพาะในนิโรธ นี้เป็นปัญญาพละ

พละทั้ง ๕ นี้ที่เป็นหลักธรรมที่ผู้เจริญวิปัสสนาพึงรู้หมายความว่า สัทธา ต้องปรับให้สมดุลกับปัญญาวิริยะต้องปรับให้สมดุลกับสมาธิ ส่วนสติพึงเจริญให้มากเพราะช่วยในการเจริญธรรมทั้ง ๔ ประการดังกล่าวสำหรับพลธรรมนี้จะพบว่ามากคู่กับอินทรีย์ ๕ (สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์และปัญญินทรีย์) ซึ่งมีความเหมือนและความแตกต่างกันดังนี้แตกต่างโดย รูปศัพท์ (พยัญชนะ) พละและอินทรีย์แตกต่างโดยอรรถ (ความหมาย) พละ หมายถึงกำลังและอินทรีย์ หมายถึงความใหญ่ ส่วนที่เหมือนนั้นคือ ๕ เหมือนกันคือมีจำนวนเท่ากันในแต่ละคนละรูปละความหมาย ในงานวิจัยนี้เน้นสัทธาพละเป็นหลัก เพราะเป็นต้นเหตุในการตั้งมั่นและทำจริงแต่จะขาดประการสุดท้ายมิได้เพราะเป็นตัวควบคุมความเชื่อหรือสัทธาดังกล่าวไม่ให้เชื่ออย่างงมงาย^{๒๐}

๒.๓.๔ สัทธาที่ปรากฏในหมวด อินทรีย์ ๕

คือธรรมที่ทำหน้าที่เป็นใหญ่ในอารมณ์มีดังนี้

๑. สัทธินทรีย์ คือ ความสัทธาเป็นใหญ่สัทธินทรีย์ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นโฉนความเชื่อ กิริยาที่เชื่อ ความปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง ศรัทธา สัทธินทรีย์ สัทธาพละ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่า สัทธินทรีย์เกิดขึ้นในสมัยนั้น

๒. วิริยอินทรีย์ คือ ความเพียรเป็นใหญ่วิริยอินทรีย์ เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นโฉนการปรารถนาความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความชวนชวย ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ทอดถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจ ใส่ธุระ วิริยะ วิริยอินทรีย์ วิริยะพละ สัมมาวายามะ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าวิริยอินทรีย์ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น

^{๒๐} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๑๓-๕๑๔/๔๔.

๓. สตินทรีย์ คือ สติที่ระลึกงู้ยู่ในอารมณ์ปัจจุบันเป็นใหญ่ สตินทรีย์ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นไฉนสติ ความตามระลึก ความหวนระลึก สติ กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลือนลอย ความไม่หลงลืม สติ สตินทรีย์ สติผละ สัมมาสติ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่า สตินทรีย์ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น

๔. สมาธินทรีย์ คือ การทำจิตให้เป็นสมาธิตั้งมั่นอยู่จดจ่ออยู่ในอารมณ์กรรมฐาน สมาธินทรีย์ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นไฉน ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ซัดส่าย ความไม่ฟุ้งซ่าน ความที่จิตที่ไม่ซัดส่าย สมณะ สมาธินทรีย์ สมาธิผละ สัมมาสมาธิ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าสมาธินทรีย์เกิดขึ้นในสมัยนั้น

๕. ปัญญินทรีย์ คือ ปัญญาทำหน้าที่เป็นใหญ่ด้วยการรู้แจ้งปัญญินทรีย์ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นไฉนปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความมีวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปฏัก ปัญญาปัญญินทรีย์ ปัญญาผละ ปัญญาเหมือนคัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าปัญญินทรีย์ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น^{๒๑} ในงานวิจัยนี้เน้นสัทธินทรีย์คือความเชื่อเป็นใหญ่ก็จริง แต่จะขาดปัญญินทรีย์ไม่ได้เช่นกัน เพราะ ปัญญินทรีย์จะป้องกันความสัทธา ที่ไม่ประกอบด้วยปัญญานั้นเอง

๒.๓.๕ สัทธาที่ปรากฏในหมวด เวสาร์ชกรณธรรม

คือ ธรรมเครื่องทำความแกล้วกล้าสำหรับภิกษุผู้เป็นเสขะ มีดังนี้ คือ

๑. เป็นผู้มึศรัทธา ผู้ไม่มีศรัทธามีความครั่นคร้ามใด แต่ผู้มึศรัทธาหาได้มีความครั่นคร้ามนั้นไม่ ฉะนั้นธรรมนี้จึงชื่อว่าเครื่องทำความแกล้วกล้าสำหรับภิกษุผู้เป็นเสขะ

๒. เป็นผู้มึศีล ผู้ทุศีลมีความครั่นคร้ามใด แต่ผู้มึศีลหาได้มีความครั่นคร้ามนั้นไม่ ฉะนั้นธรรมนี้จึงชื่อว่าเครื่องทำความแกล้วกล้าสำหรับภิกษุผู้เป็นเสขะ ความครั่นคร้าม ในที่นี้หมายถึง โทมนัส (ความทุกขใจ)

๓. เป็นพหูสูต ผู้มีสุตะน้อยมีความครั่นคร้ามใด แต่ผู้เป็นพหูสูตหาได้มีความครั่นคร้ามนั้นไม่ ฉะนั้นธรรมข้อนี้จึงชื่อว่าเครื่องทำความแกล้วกล้าสำหรับภิกษุผู้เป็นเสขะ

๔. เป็นผู้ปรารถนาความเพียร ผู้เกียจคร้านมีความครั่นคร้ามใด แต่ผู้ปรารถนาความเพียรหาได้มีความครั่นคร้ามนั้นไม่ ฉะนั้น ธรรมข้อนี้จึงชื่อว่าเครื่องทำความแกล้วกล้าสำหรับภิกษุผู้เป็นเสขะ

^{๒๑} อภ.ส.จ. (ไทย) ๓๔/๓๓/๗๕-๗๘.

๕. เป็นผู้ที่มีปัญญา ผู้มีปัญญาทรมามีความครั้นคร้ามใด แต่ผู้ที่มีปัญญาหาที่มีความครั้นคร้ามนั้นไม่ ฉะนั้นธรรมข้อนี้จึงชื่อว่าเครื่องทำความแก่กล้าสำหรับภิกษุผู้เป็นเสขะ ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเครื่องทำความแก่กล้าสำหรับภิกษุผู้เป็นเสขะ ๕ ประการนี้^{๒๒}

๒.๓.๖ สัทธาที่ปรากฏในหมวด อริยทรัพย์

คือคุณความดีที่มี ในสันดานอย่างประเสริฐ^{๒๓} มีดังนี้คือ

๑. สัทธา สัทธานะเป็นอย่างไร คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศรัทธา คือ เชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ได้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ฯลฯ เป็นพระพุทธเจ้าเป็นพระผู้มีพระภาค นี้เรียกว่าสัทธานะ

๒. สีล สีลนนะเป็นอย่างไร คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่า สัตว์ ฯลฯ เป็นผู้เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท ธรรมนี้เรียกว่าสีลนนะ

๓. หิรินนะ เป็นอย่างไรคือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีหิริ คือ ละอายต่อกาย ทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ละอายต่อการประกอบต่อบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย นี้เรียกว่า หิรินนะ

๔. โอตตปปะ คือ ความเกรงกลัวต่อบาปทรัพย์คือ โอตตปปะเป็นฉน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ที่มีความสะดุ้งกลัว คือ สะดุ้งกลัวต่อกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต สะดุ้งกลัวต่อการถูกต้องอกุศลธรรมอันลามก นี้เรียกว่า ทรัพย์คือ โอตตปปะ ฯ

๕. พาหุสัจจะ คือ ความเป็นผู้ศึกษาเล่าเรียนมากที่สุดนนะ เป็นอย่างไรคือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สัมสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุดประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ ครบถ้วนทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ขึ้นใจ แทะตลอดดีด้วยทิวฐิ ธรรมนี้เรียกว่า สุตนนะ

๖. จาคะ คือ ความเสียสละเผื่อแผ่ จาคนนะ เป็นอย่างไรคือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทินที่มีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ครอบครอง ยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน นี้เรียกว่า จาคนนะ

๗. ปัญญา คือ ความรู้ในเหตุผลของธรรมชาติปัญญาณะ เป็นอย่างไรคือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีปัญญาคือ ประกอบด้วยปัญญา ฯลฯ ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบนี้ธรรมนี้เรียกว่า ปัญญาณะ^{๒๔}

^{๒๒} คุรยละเอียดใน อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๕/๑๐๑.

^{๒๓} คุรยละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๖/๒๖๔, อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๖/๕.

^{๒๔} อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๖/๙-๑๒.

ธรรมเหล่านี้เป็นคุณธรรมอันประเสริฐอยู่ภายในใจที่ประเสริฐกว่าทรัพย์ภายนอก เพราะไม่มีผู้ใดแย่งชิงเอาไปได้ท่านเรียกอีกชื่อว่าพหุการธรรมหรือธรรมมีอุปการมาก เพราะเป็นบ่อเกิดของธรรมอีกจำนวนมากผู้มีธรรม ๗ ประการนี้ อุปมาเหมือนผู้มีทรัพย์มากมายนามหาศาล

๒.๓.๗ สัทธาที่ปรากฏในหมวดอินทรีย์

ธรรมที่เป็นใหญ่ในการทำกิจของตนมี ๒๒ ประการ ประกอบด้วยสัทธาปรากฏอยู่ดังนี้ จักขุอินทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์ อิตถินทรีย์ บุรีสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ สุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุpekขินทรีย์ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ อนัญญัตถัญญัสสามิตินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์.

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้อธิบายในอินทรีย์เหล่านี้ไว้ดังนี้ “อตถโต ลกขณาทีหิ กมโต จ วิชา นิยาเภทาเภทา ตถา กิจจาภูมิโต จ วินิจฉย”^{๒๕} โดยอรรถ โดยลักษณะ โดยลำดับ โดยความต่างกัน และไม่ต่างกัน โดยกิจและโดยภูมิ มีดังนี้

๑. ว่าโดยอรรถ ท่านกล่าวไว้ก่อนแล้วโดยนัยมีว่าที่ชื่อว่า จักขุ ย่อมเห็นแต่ในอินทรีย์ (ที่เป็นโลกุตระ) ๓ หลังโลกุตระอินทรีย์ข้อแรก ปรากฏหลักฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า อนัญญัตถัญญัสสามิตินทรีย์ เพราะความเกิดขึ้นและเพราะความที่เกิดพร้อมแห่ง อรรถของอินทรีย์แก่พระอริยะผู้ถึงแล้วในส่วนเบื้องต้นอย่างนี้ว่า “เราจักรู้สมบัติหรือสัจจธรรม ๔ ที่ยังไม่รู้โลกุตระอินทรีย์ที่ ๒ เรียกว่า อัญญินทรีย์ เพราะความรู้ทั่วและเพราะความที่เกิดพร้อมแห่ง อรรถของอินทรีย์โลกุตระอินทรีย์ที่ ๓ เรียกว่า อัญญาตาวินทรีย์ เพราะความเกิดขึ้นและเพราะความเกิดพร้อมแห่งอรรถของอินทรีย์แก่เฉพาะพระชินาสพผู้รู้แจ้งผู้มีกิจแห่งญาณในสัจจะ ๔ สำเร็จแล้ว

อินทรีย์มีอรรถว่า เป็นเครื่องหมาย แห่งความเป็นใหญ่ (จอม) อรรถแห่งอินทรีย์มี อรรถว่าอันผู้เป็นใหญ่แสดงแล้ว อรรถแห่งอินทรีย์มีอรรถว่า ผู้เป็นใหญ่เห็นแล้ว อรรถแห่งอินทรีย์มีอรรถว่าอันผู้เป็นใหญ่ประกาศแล้ว อรรถแห่งอินทรีย์มี อรรถว่าบุคคลผู้ที่เป็นใหญ่เสพแล้ว อรรถแห่งอินทรีย์แม้ทั้งหมดนั้นย่อมสมควรตามความเหมาะสมในที่นี้ความจริงอยู่พระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าชื่อว่า เป็นจอม (เป็นใหญ่) เพราะความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดกรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ชื่อว่าเป็นใหญ่เพราะในกรรมทั้งหลายไม่มีกรรมอะไรที่มีความเป็นใหญ่กว่าด้วย

เหตุนี้แหละ ในอธิการนี้อินทรีย์ทั้งหลายที่เกิดพร้อมด้วยกรรมย่อมแสดง ซึ่งกรรมที่เป็นกุศลและอกุศลก่อนและอินทรีย์เหล่านั้น พระสัมมาสัมพุทธะทรงสอนเพราะเหตุนี้ชื่อว่าอินทรีย์ด้วยอรรถว่าเป็น เครื่องหมายแห่งความเป็นใหญ่และด้วยอรรถว่าเป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นใหญ่แสดงแล้ว อนึ่งอินทรีย์ทั้งหมดนั้นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศไว้และตรัสรู้

^{๒๕} วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๗๒.

ยิ่งตามความจริงเพราะเหตุนี้ชื่อว่า อินทรีย์เพราะว่าผู้เป็นใหญ่แสดงแล้วและเพราะว่าผู้เป็นใหญ่เห็นแล้วอินทรีย์บางอย่าง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสพแล้วด้วยการเสพแห่งอารมณ์และบางอย่าง ทรงเสพแล้วด้วยการเสพแห่งการเจริญเพราะฉะนั้นชื่อว่า อินทรีย์ด้วยอรรถว่าบุคคลผู้เป็นจอมเสพแล้ว

อีกอย่างหนึ่งอินทรีย์เหล่านี้ชื่อว่าอินทรีย์ด้วยอรรถว่าเป็นอิสระ กล่าวคือความเป็นอธิบดีบ้างด้วยว่าความเป็นอธิบดีแห่งจักขุ เป็นต้นสำเร็จแล้วในที่ความเป็นไปแห่ง จักขุวิญญาณ เป็นต้น เพราะเมื่ออินทรีย์นั้นแก่กล้า จักขุวิญญาณนั้นแก่กล้าและเมื่ออินทรีย์นั้นอ่อนจักขุวิญญาณนั้นก็อ่อน นี้วินิจฉัยโดยอรรถในอินทรีย์

๒. ว่าโดยลักษณะ แม้ด้วยลักษณะ (สภาวะ) ด้วยรส (กิจคือหน้าที่) ด้วยปัจจุ-
ปฏิฐาน ผลที่ปรากฏและด้วยปฏฐาน (เหตุใกล้ให้เกิดขึ้น)ลักษณะเป็นต้นเหล่านั้นแห่งธรรมมีจักขุ
เป็นต้น เหล่านี้ข้าพเจ้ากล่าวไว้ในหนหลัง (อรรถกถาอัญญาสาธินี) ทั้งหมดแล้วอินทรีย์ ๔ (คือตั้งแต่
ข้อ ๑๙ ถึง ๒๒) มี ปัญญาอินทรีย์ เป็นต้น โดยอรรถได้แก่ อโมहनันตนเองและอินทรีย์ที่เหลือในพระบาลี
นั้นมาแล้วโดยย่อ

๔. ว่าโดยลำดับ เป็นลำดับของตนเองในลำดับนั้น การได้เฉพาะซึ่งอริยภูมิ
ย่อมมีด้วยการกำหนดรู้ธรรมอันเป็นภายในเพราะเหตุนี้พระองค์จึงทรงแสดงจักขุอินทรีย์เป็นต้น ซึ่ง
นับเนื่องด้วยอรรถภาพก่อนอรรถภาพนั้นด้วยอาศัยธรรมใด ย่อมถึงการนับว่าเป็นหญิงหรือเป็นชาย เพื่อ
ทรงชี้แจงแสดงว่าธรรมนั้นคืออรรถภาพนี้ ถัดจากนั้นจึงทรงแสดงอิตถินทรีย์และปริสินทรีย์ เพื่อให้
ทราบอรรถภาพแม่ทั้ง ๒ นั้นมีความเป็นไปเนื่องด้วยชีวิตินทรีย์ ถัดจากนั้นจึงทรงแสดงชีวิตินทรีย์
ทราบใดที่ชีวิตินทรีย์นั้นยังเป็นไปอยู่ทราบนั้น ความไม่หยุดยั้งแห่งอารมณ์ที่เสวยแล้ว (เวทนา)
เหล่านั้นมีอยู่เพื่อให้ทราบว่าสุขและทุกข์ทั้งหมดนั้นอย่างใดอย่างหนึ่งที่เสวยแล้ว ถัดจากนั้นจึงทรง
แสดงสุชินทรีย์ เป็นต้น

อีกอย่างหนึ่งเพื่อที่จะทรงแสดงข้อปฏิบัติว่าธรรมเหล่านี้พึงเจริญเพื่อความดับสุชินทรีย์
เป็นต้น ถัดจากนั้นจึงทรงแสดงคำว่าสัทธาเป็นต้น เพื่อทรงแสดงความไม่เป็นโมฆะแห่งข้อปฏิบัติว่า
ด้วยข้อปฏิบัตินี้เอกธรรมย่อมจะปรากฏในตนก่อน ถัดจากนั้นจึงทรงแสดง อนัญญัตถัญญัสสามี-
ตินทรีย์พระองค์ทรงแสดง อัญญินทรีย์ไว้ต่อจาก อนัญญัตถัญญัสสามีตินทรีย์นั้น เพราะความที่อัญญ
นทรีย์นั้นเป็นผลของอนัญญัตถัญญัสสามีตินทรีย์นั้นนั่นเองและเป็นอินทรีย์ที่พึงเจริญในลำดับต่อจาก
อนัญญัตถัญญัสสามีตินทรีย์นั้น เบื้องหน้าแต่เพื่อให้รู้ว่าการบรรลุอินทรีย์นี้ได้ด้วยภาวนา (การเจริญ)
เมื่อบรรลุอินทรีย์นี้แล้วอินทรีย์อะไร ๆ ที่พึงกระทำให้ยิ่งขึ้นไปอีกย่อมไม่มี จึงตรัสอัญญาตาวินทรีย์
อันเป็นความโล่งใจอย่างยิ่งไว้ในข้อสุดท้ายนี้เป็นลำดับในอินทรีย์เหล่านี้

๕. ว่าโดยความต่างกันและไม่ต่างกัน ในอินทรีย์ ๒๒ นี้ความต่างกันย่อมมีแก่
ชีวิตินทรีย์อย่างเดียวเหตุเพราะชีวิตินทรีย์นั้นมี ๒ อย่างคือ รูปชีวิตินทรีย์และอรูปีชีวิตินทรีย์ อินทรีย์

ที่เหลื่อมไม่ต่างกันพึงทราบวินิจฉัยโดยความต่างกันและไม่ต่างกันในอินทรีย์เหล่านี้ว่าโดยกิจ โดยกิจนั้นหากถามว่ากิจของอินทรีย์ทั้งหลายเป็นอย่างไร ตอบว่าพึงทราบ กิจของจักขุนทรีย์ก่อน เพราะพระบาลีว่า “จกขวายตน จกขุวิญญูณธาตุยา ต สมฺปยุตฺตทานญจ ธมฺม อินฺทริยปจฺจเยน ปจฺจโย” (ในอภิธรรมปิฎกฐานเล่ม ๔๐ ข้อ ๑๗ หน้า ๑๐ ใช้คำว่า จักขุนทรีย) (จักขวยตนะเป็นปัจจัย แก่ จักขุวิญญูณธาตุและแก่ธรรมที่สัมปยุตด้วยจักขุวิญญูณธาตุนั้นด้วยอำนาจอินทรีย์ปัจจัย)^{๒๖} จักขุนทรียนั้นพึงให้สำเร็จ โดยความเป็นอินทรีย์ปัจจัยแก่ธรรม มีจักขุวิญญูณ เป็นต้น ด้วยความเป็นอินทรีย์กล้าและอ่อน เป็นต้นของตนเป็นการคล้อยตามอาการกล่าวคือ เป็นสภาพที่แก่กล้าและอ่อน เป็นต้นนี้ เป็นกิจ (ของจักขุนทรียนั้น)

กิจของ โสตฆานชีวหาและกายอินทรีย์ก็อย่างนั้นแต่การให้สหชาตธรรมทั้งหลายที่เป็นไปในอำนาจของตน เป็นกิจของมโนทรีย การตามรักษาสหชาตธรรม เป็นกิจของชีวิตินทรีย การทรงไว้ซึ่งอาการแห่งนิमित (เครื่องหมาย) กิริยาอาการและท่าทางของหญิงและชาย เป็นกิจของอิตลินทรียและบุริสินทรีย การครอบงำสหชาตธรรมแล้วให้ถึงลำดับตามอาการอันหยาบ (โอฟาร) ตามไม่ใช่คำว่า จกขวายตน นอกนั้นเหมือนกันภาวะของตน เป็นกิจของสุขทุกข์โสมนัสโทมนัสสินทรีย การให้ถึงอาการมัจฉัตตา (อุเบกขา) อันสงบและประณีต เป็นกิจของอุเปกขินทรีย ๒๒ การครอบงำธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อสัทธา เป็นต้น และการที่ให้สัมปยุตธรรมถึงความเป็นภาวะ มีอาการม่งใส เป็นต้น เป็นกิจของสัทธินทรีย เป็นต้น

การละสังโยชน์ ๓ (มีทิวฐิสังโยชน์เป็นต้น) และการทำให้สัมปยุตธรรมมุ่งหน้าต่อการละสังโยชน์ ๓ นั้น เป็นกิจของอนัญญุตัญญูสสามิตินทรีย การละที่ทำให้เบาบาง (ตฺนุกรปฺทาน) ซึ่งกามราคะพยาบาท เป็นต้น และการให้สัมปยุตธรรมให้เป็นไปตามอำนาจของตน เป็นกิจของอัญญูทริย การละความขวนขวายในกิจทั้งหมดและความเป็นปัจจัยให้สัมปยุตธรรมมุ่งไปสู่อมตะ เป็นกิจของอัญญาตาวินทรีย^{๒๗}

๒.๓.๘ สัทธาที่ปรากฏอยู่ในหมวด โพธิปักขิยธรรม

คือธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้มี ๓๗ ประการ พบว่าสัทธามีปรากฏอยู่ใน ๒ หมวดคือ อินทรีย ๕ และพละ ๕^{๒๘} ดังมีรายละเอียดดังนี้

๑. อินทรีย ๕ คือธรรมที่ทำหน้าที่เป็นใหญ่ในอารมณ์ ประกอบด้วย

๑) สัทธินทรียคือความสัทธาเป็นใหญ่

^{๒๖} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๑/๒๐๔

^{๒๗} อภ.ธ. (ไทย) ๓๖/๑๒๑/๒๐๒.

^{๒๘} ชุ.ช. (ไทย) ๒๕/๒๗๗/๓๐๓.

๒) วิริยินทรีย์ คือความเพียรเป็นใหญ่
 ๓) สตินทรีย์ คือสติที่ระลึกอยู่ในอารมณ์ปัจจุบันเป็นใหญ่
 ๔) สมาธินทรีย์ คือการทำจิตให้เป็นสมาธิตั้งมั่นจดจ่ออยู่ในอารมณ์
 ธรรมฐาน

๕) ปัญญินทรีย์ คือปัญญาทำหน้าที่เป็นใหญ่ด้วยการรู้แจ้ง^{๒๙}

๒. พละ ๕ คือธรรมอันเป็นกำลังที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรคประกอบด้วย

๑) สัทธาพละ คือความเชื่อเลื่อมใสสัทธา เป็นกำลังให้อดทนและเอาชนะ
 ธรรมอันเป็นข้าศึกเช่นต้นหา

๒) วิริยะพละ คือความเพียรพยายามเป็นกำลังให้ต่อสู้กับความขี้เกียจ

๓) สติพละ คือความระลึกได้ในอารมณ์สติปัญญา อันจะเป็นกำลังให้
 ต้านทานความประมาทพลั้งเผลอ

๔) สมาธิพละ คือความตั้งมั่นจดจ่ออยู่ในอารมณ์ธรรมฐาน ทำให้เกิดกำลัง
 ต่อสู้เอาชนะความฟุ้งซ่าน

๕) ปัญญาพละ คือเป็นกำลังปัญญาที่เข้มแข็งซึ่ง ทำให้เอาชนะโมหะคือ
 ความโง่ความหลง^{๓๐}

สัทธา ที่ปรากฏพบในหมวดธรรมต่าง ๆ นั้น จะเห็นว่าสัทธา เป็นบ่อเกิดแห่งคุณงามความ
 ดีทั้งหลายเป็นเกราะป้องกันภัยในอนาคต เป็นกำลัง เป็นความยิ่งใหญ่ เป็นความกล้าเป็นทรัพย์ภายใน
 เป็นใหญ่ในธรรมที่เป็นฝ่ายตรัสรู้ล้วนมีสัทธา ประกอบและจะมาพร้อมกับปัญญาเสมอเพราะเมื่อมี
 สัทธา อย่างเดียวก็ไม่เกิดปัญญาพิจารณาเหตุผลแต่ถ้ามีปัญญาอย่างเดียวก็ไม่สนใจปฏิบัติด้วยเหตุนี้
 เองสัทธา จึงมาคู่กับปัญญาเพราะเกื้อหนุนกันให้ประสบผลสำเร็จทางพระพุทธศาสนาคือมรรคผล
 นิพพานด้วยเหตุดังกล่าวล้วนทราบแล้วว่าสัทธา นำมาซึ่งคุณงามความดีแต่อย่าเชื่อโดยเด็ดขาด ถ้ายัง
 ไม่ได้ลงมือปฏิบัติและเกิดปัญญาญาณที่แท้จริง

กล่าวโดยสรุปว่า ศัพท์ว่าสัทธาที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนา ที่มีปรากฏทั้งที่เป็นโลกิยะ
 โลกุตระที่เกี่ยวกับปัญญาและเหตุผล มีดังต่อไปนี้

ก. สัทธาที่เป็นโลกิยสัทธา

๑. สัทธาจริต หมายถึงพินิจสัจหนักไปในทางสัทธา เชื่อง่าย

๒. อมูลิกาสัทธา หมายถึงสัทธาที่ไม่ต้องพิจารณาเหตุผล

๓. สัทธาญาณวิปยุต หมายถึงสัทธา ที่ไม่ประกอบด้วยญาณคือปัญญา

^{๒๙} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๔๓-๘๐๐, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๒๓-๔๖๓/๓๐๐-๓๔๔.

^{๓๐} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๐/๒๕๒, อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓/๑๑.

ข. สัทธาที่เป็นโลกุตตรสัทธา

๑. สัทธาจริยา หมายถึงประพฤติด้วยสัทธา
๒. สัทธาวิมุตติ หมายถึงความหลุดพ้นจากทุกข์เพราะอาศัยสัทธา เป็นเครื่องนำ
๓. สัทธินทรีย์ หมายถึงความเป็นใหญ่คือสัทธา เป็นองค์ธรรมที่เป็นข้อใหญ่และมีความสำคัญมากข้อหนึ่งในองค์ธรรม ๕ ข้อคือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เป็นองค์ธรรมที่ต้องใช้ให้ได้ดุลยภาพระหว่างกันและกันการที่จะเอียงมากไปในข้อใดข้อหนึ่งไม่ควร
๔. สัทธาสัมปทา หมายถึงถึงพร้อมหรือประกอบด้วยสัทธา คือเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อเช่น เชื่อว่าทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น
๕. สัทธาในโสภณสาธารณเจตสิก หมายถึงสัทธา ที่เป็นเจตสิกที่ทั่วไปในกิจที่มีความสวยงามไม่มีโทษสัทธาดังกล่าว เป็นกุศลธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกบจิต
๖. สัทธาไทย หมายถึงสิ่งของที่มีคนถวายให้ด้วยความเลื่อมใส (สัทธาเทยยาวินิปาท กะ เขาถวายโภชนะใด ๆ จะเลวหรือดี ก็ฉันด้วยตนเอง จะไม่ยั้งศรัทธาไทยให้ตกไป)^{๓๑}
๗. ทัสสนมุสิกสัทธา หมายถึงสัทธา ที่มีการเห็นเป็นมูลฐาน
๘. อการวดีสัทธา หมายถึงสัทธาที่เหตุผล
๙. สัทธาญาณสัมปยุต หมายถึงสัทธา ที่ประกอบด้วยญาณคือปัญญา
๑๐. โอภักปนสัทธา หมายถึงสัทธาไม่กำเริบกลับกลายเป็นอย่างอื่นเป็นสัทธาที่มั่น
๑๑. อเวจจปสัทธา หมายถึงความเลื่อมใสอันยังลงมั่นด้วยปัญญา^{๓๒}
๑๒. สัทธายุตโต หมายถึงประกอบด้วยสัทธา^{๓๓}
๑๓. สัทธมุสิกา หมายถึงมีสัทธา เป็นรากหรือมีสัทธา เป็นพื้นฐาน
๑๔. สัทโธ หมายถึงบุคคลที่มีสัทธามีความเชื่อ
๑๕. สัทธานุสารี หมายถึงบุคคลที่ไปตามสัทธา คือมีความเชื่อ
๑๖. สัทธานุสารีบุคคล หมายถึงบุคคลที่มีสัทธา มีความเชื่อ
๑๗. สัทธาสุ หมายถึงหนักแน่นด้วยความเชื่อเชื่อถือ
๑๘. สัทธาธิกะ หมายถึงบุคคลที่มีสัทธา
๑๙. สัทธาธิมุต หมายถึงผู้ที่พ้นทุกข์เพราะอาศัยสัทธานำ

^{๓๑} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๕/๒๙๒.

^{๓๒} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๔๐๕.

^{๓๓} พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณฯ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, **พระคัมภีร์อภิธานปิฎก หรือพจนานุกรม ภาษาบาลีแปลเป็นไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๐๖.

๒๐. สัทธาธิมุตต์ หมายถึงบุคคลที่พันทุกข์เพราะอาศัยสัทธานำ

๒๑. สัทธาวิมุตบุคคล หมายถึงบุคคลที่ปฏิบัติพันทุกข์ด้วยอาศัยความสัทธา เป็น
เครื่องนำทาง

๒๒. อัสนัทธิระ^{๓๔} หมายถึงไม่ต้องเชื่อไม่ต้องมีสัทธา หรือไม่ต้องอาศัยสัทธา เพราะได้
รู้เห็นแจ้งประจักษ์ชัดเจนด้วยตนเองแล้วรู้เองเห็นเองโดยไม่ต้องผ่านผู้อื่น จัดเป็นลักษณะทางปัญญา
อย่างหนึ่งของผู้เข้าถึงซึ่งสัจธรรม

๒.๔ ลักษณะของสัทธา

ในสัทธาลักษณปัญหาที่ ๑๐ แห่งมิลินทปัญหาปฐมวรรคหน้า ๗๑-๗๓ กล่าวไว้ว่า พระ
เจ้ากรุงมิลินท์ได้ตรัสถามว่า สัทธามีลักษณะที่ประการ พระนาคเสนได้ถวายวิสัชนาไว้ว่า สัทธามี
ลักษณะ ๒ ประการคือ ๑. สัมปสาทลักษณสัทธา ๒. สัมปักษ์นทลักษณสัทธา ดังมีอธิบายไว้ว่า

๒.๔.๑ สัมปสาทลักษณสัทธา

ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมสังคณี อภิธรรมปิฎก^{๓๕} และมิลินทปัญหา^{๓๖} ได้กล่าวลักษณะ
ของศรัทธาในการเจริญสมถภาวนาว่า ที่มีลักษณะทำจิตให้เลื่อมใส ให้ผ่องใส ศรัทธาลักษณะเช่น เมื่อ
เกิดขึ้นแล้วย่อมกำจัดนิวรณ์ ย่อมขับไล่นิวรณ์ให้ออกไปจากจิต จิตใจที่ปราศจากนิวรณ์ย่อมมี ความ
ผ่องใส ไม่มีความขุ่นมัวด้วยกิเลส เมื่อจะให้ทานก็ดีหรือรักษาศีลก็ดี ฟังธรรมก็ดี เจริญภาวนาก็ดี จิต
ย่อมมีความผ่องใสในตนเอง

ศรัทธาในลักษณะนี้เปรียบเหมือนแก้วมณีที่ทำให้น้ำใส ดังพระนาคเสนได้ เปรียบเทียบให้
พระยามิลินท์ฟังว่า มหาราชะ พระเจ้าจักรพรรดิจะเสด็จพระราชดำเนินทางไกล พร้อมด้วยจตุรงค
เสนาต้องข้ามแม่น้ำน้อยไป น้ำในแม่น้ำน้อยนั้นย่อมขุ่นไปด้วยซัง ม้า รถ พลเดินเท้า เมื่อพระเจ้า
จักรพรรดิเสด็จ ข้ามไปแล้ว ได้ตรัสสั่งพวกอำมาตย์ว่า “จงนำน้ำดื่มมาเราจะดื่ม” แก้วมณีสำหรับ
ทำน้ำให้ใส ของพระเจ้าจักรพรรดินั้นมีอยู่ เหล่าพวกอำมาตย์รับพระราชโองการ แล้วก็นำแก้วมณีนั้น
ไปตกลงในน้ำ พอวางแก้วมณีนั้นลงในน้ำ สาหร่าย จอก แหนทั้งหลายก็ หายไป โคลนตมก็จมลงไป
น้ำก็ใสไม่ขุ่นมัว พวกอำมาตย์ก็ตักน้ำนั้นไปถวายพระเจ้าจักรพรรดิ กราบทูลว่า “เชิญเสวยเถิด พระ
เจ้าข้า” น้ำที่ไม่ขุ่นมัวฉนั้นใด ก็ควรเห็นจิตฉนั้นนั้น พวกอำมาตย์ฉนั้นใด ก็ควรเห็นพระโยคาวจร ฉนั้นนั้น
สาหร่าย จอก แหน โคลนตมฉนั้น ฉนั้นใด ก็ควรเห็นกิเลส ฉนั้นนั้น แก้วมณีอันทำน้ำให้ใส ฉนั้นใด ก็ควรเห็น

^{๓๔} พระธรรมปิฎก, (ประยูรย์ ปยุตโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๒๔๔.

^{๓๕} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๑/๓๒๖-๓๒๘.

^{๓๖} กรมศิลปากร, **มิลินทปัญหา**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: อมรการพิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๑๑๔

ศรัทธา ฉันทน์ ฉะนั้น พอวางแก้วมณีอันทำน้ำให้ใสลงไปในน้ำ สาหร่ายจอกแหงก็หายไป โคลนตมก็จมลงไป น้ำก็ใสไม่ขุ่นมัว ฉันทใด เมื่อศรัทธาเกิดขึ้นก็จะขมนิวรณไว้ ทำให้จิตผ่องใส ไม่ขุ่นมัวจากความพอใจใน รูปสวย เสียงเพราะกลิ่นหอม รสอร่อย สัมผัสระหว่างเพศ การไม่ชอบใจ ฟุ้งซ่าน ง่วงและสงสัย ฉันทนั้น อย่างนี้แหละที่เรียกว่า ศรัทธามีความผ่องใส เป็นลักษณะ

สัทธาเจตสิกความเชื่อและเลื่อมใสในสิ่งที่ควรเชื่อ ได้แก่ความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์เชื่อเหตุผล ในเรื่องกรรมและผลของกรรมตามความเป็นจริงมีอรรถ ๔ ประการ (ลักษณะทิจตุกะ) คือ

- ๑) สทฺทหนลกฺขณา มีความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เป็นลักษณะ
- ๒) ปสาทนรสา มีการยังสัมปยุตธรรมให้ผ่องใส เป็นหน้าที่
- ๓) อกาฬุสฺสียปจฺจุฏฺฏานา มีความไม่ขุ่นมัว เป็นผลปรากฏ
- ๔) สทฺเชยฺยวตฺตฺอุฏฺฏานา มีวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อเหตุไกล^{๓๗}

๒.๔.๒ สัมปักษ์ขณลักษณะสัทธา

ในคัมภีร์มิลินทปัญหาได้อธิบายว่า พระโยคาวจรมีจิตผ่องใสให้เบาจากกิเลสคืออราคะเป็นต้น ได้ธรรมวิเศษคือ พระโสดาปัตติมรรคผลและสกิทาคามีมรรคผล อนาคามีมรรคผลและอรหัตตมรรคผล ได้วิมุตติธรรมฉะนี้ มีจิตแล่นไปในโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผลและได้มรรคแล้วจิตแล่นไปเพื่อจะกระทำให้ได้ผลและได้ผลแล้วยังมิได้มรรคผลอันใดก็กระทำ ซึ่งความเพียรเพื่อจะให้ได้มรรคและผลนั้นชื่อว่า สัมปักษ์ขณลักษณะสัทธา ๔

ในเรื่องนี้มีอุปมาว่า เปรียบเหมือนมหาเมฆอันใหญ่บันดาลให้ท่าฝนตกลงมาไหลลงสู่แม่น้ำแห่งหนึ่งจนเปี่ยมฝั่งทั้งสองฝาก ขณะนั้นมหาชนเป็นอันมากมาเห็นแม่น้ำนั้น ก็ชะงักอยู่มีอาจจะข้ามไปได้ยังมีบุรุษผู้หนึ่งนั้นรับมิได้ ปรากฏนามและโคตรโจงกระเบนขัดเขมรโดดโลดโผนลงก็ข้ามไปได้ก็ข้ามตามกันไปถึงฝั่งได้สิ้นเพราะคูเยี่ยงกันข้ามตามกันฉันทใด อุปมาดังพระโยคาวจรที่เห็นเพื่อนกันมีจิตพ้นจากราคะไปได้ก็มีน้ำใจแล่นไป ในที่จะได้พระโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตตผล แม้ยังมีได้กระทำความเพียรไปเพื่อจะให้รู้ซึ่งธรรมอันยังไม่รู้เพียรไปเพื่อจะให้แจ้งซึ่งธรรมอันยังไม่แจ้งเปรียบเหมือนบุรุษที่ข้ามน้ำตามกันและสัมปักษ์ขณลักษณะสัทธานี้ มีลักษณะดังกล่าวมานี้ ดังมีพระพุทธพจน์ว่า

“สทฺธาย ตรติ โธมฺ อปฺปมาเทน อณฺณวํ วิริเณ ทุกฺขมจฺเจติ ปญฺาย ปริสุทฺธตีติ”
พระโยคาวจรจะข้ามโอชะทั้ง ๔ ไปพ้นด้วย สัมปักษ์ขณลักษณะสัทธา จะข้ามไปให้พ้นมหาสมุทรสงสารได้ด้วย ไม่ประมาทลืมนอนที่จะข้ามไปให้พ้นจากกองทุกข์นี้ด้วย วิริยะความเพียร จะบริสุทธิ์สิ้นกิเลส

^{๓๗} ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะทิจตุกะแห่งปรมัตถธรรม, หน้า ๒๐.

ค้นหาด้วย เฉลยลักษณะปัญญา อันศักดิ์เลิศและมีให้บาปธรรมอันข้องขัดเหลือเศษอยู่ในสันดานของตน
นั้นได้^{๓๘}

สรุป ลักษณะที่จตุระของสัทธาเจตสิกในที่นี้คือ

๑. โอบกอบนลกขณา มีความปลงใจเชื่อด้วยปัญญา เป็นลักษณะ

๒. ปกขนทรรสา มีความแล่นไป เป็นกิจ

๓. อธิมุตติปุจจุฏฏานา มีความน้อมใจเชื่อ เป็นผล

๔. สหุทธมสวนาทิ โสตาปตติยงคปทฎฎานา มืองค์แห่งโสตาปตติมรรค (การฟังพระ
สัทธรรมเป็นต้น) เป็นเหตุไกล^{๓๙}

สัทธานั้นเมื่อเกิดขึ้นขณะใดย่อมมีอันทำให้สัมปยุตธรรมผ่องใส ประดุจสารส้มที่ทำน้ำที่
ขุ่นให้ใสขึ้น^{๔๐}

สรุปได้ว่า สัทธาความเชื่อมีบ่อเกิดจากสาเหตุใหญ่ ๆ ๔ ประการอยู่ดังได้แสดงมาบุคคล
บางคนอาศัยเพียงการได้เห็นรูปหรือสดับเสียงจากผู้อื่นก็จะเชื่อบุคคลบางคนยังไม่เชื่อ แต่จะเชื่อ
หลังจากได้คิดตรិตรองด้วยตนเองเป็นอย่างดีแล้วและบางคนแม้สดับมาจากคนอื่นก็ยังไม่เชื่อ แม้คิดตริ
ตรองด้วยตนเองเป็นอย่างดีแล้วก็ยังไม่เชื่อ แต่จะเชื่อก็ต่อเมื่อได้ปฏิบัติทดลองที่เกิดขึ้นจึงจะยอมเชื่อ
ต่อผลที่ปรากฏซึ่งบุคคลประเภทหลังนี้เป็นบุคคลที่จะไม่เชื่อสัทธาตั้งอยู่บนฐานของปัญญาอย่าง
แท้จริง

๒.๕ สัทธานุสารีกับสัทธาวิมุตติ

๒.๕.๑ สัทธานุสารี

ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสตาปตติผล ที่มีสัทธินทรีย์แรงกล้าอบรมอริยมรรคโดยมีสัทธาเป็น
ตัวนำ ท่านผู้บรรลุผลแล้วกลายเป็นสัทธาวิมุตติ แต่มีคำเตือนไม่ให้ประมาท ดังพระพุทธทวจนะว่า ภิกษุ
ทั้งหลายสัทธานุสารีบุคคลเป็นไฉน ก็ภิกษุทั้งหลายบุคคลบางคนในโลกนี้ที่ไม่ได้ถูกต้องวิโมกข์อัน
ละเอียดคือ อรูปสมบัติล่วงรูปสมบัติด้วยกายอยู่แต่อาสวะบางเหล่าของผู้ที่สิ้นไปเพราะเห็น (อริยสัจ)
ด้วยปัญญาผู้นั้นมีแต่เพียงความเชื่อความรักในพระตถาคต

^{๓๘} สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, **มลินทปัญญา**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: อมรการพิมพ์,
๒๕๔๙), หน้า ๕๕-๕๖.

^{๓๙} นายวรรณสิทธิ ไหวยะเสวี, **พระอภิธรรมมัตถสังคหะ**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ทิพย
วิสุทธี, ๒๕๔๗), หน้า ๕๔.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

อีกประการหนึ่ง ธรรมเหล่านี้คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิทรีย์ ปัญญาทรีย์ ย่อมมีแก่ผู้นั้นบุคคลนี้ท่านกล่าวว่า สัทธานุสารีบุคคล กิจที่ควรทำด้วยความไม่ประมาท ย่อมมีแก่ภิกษุแม้นี้ เพราะเหตุไร เพราะเห็นผลแห่งความที่ไม่ประมาทของภิกษุนี้เช่นนี้ว่า โฉนท่านผู้นี้ เสพเสนาสนะที่สมควรคบหากัลยาณมิตรทำอินทรีย์ให้เสมออยู่ พึงทำให้แจ้งซึ่งที่สพรหมจรรย์ อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าที่กุลบุตรทั้งหลาย ผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตชอบ ต้องการด้วยปัญญาอันยิ่ง ด้วยตนเองในปัจจุบันแล้วเข้าถึงอยู่ดังนี้ จึงกล่าวว่ากิจที่ควรทำ ด้วยความไม่ประมาทย่อมมีแก่ภิกษุนี้^{๔๑}

๒.๕.๒ สัทธาวิมุตติ

ผู้หลุดพ้นด้วยสัทธา ได้แก่ผู้ที่เข้าใจอริยสัจธรรมถูกต้องแล้วเห็นธรรมที่พระตถาคต ประกาศโดยแจ้งชัดประพตปฏิบัติถูกต้องดีและอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญาแต่มีสัทธาเป็นตัวนำ (หมายถึงผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วขึ้นไปจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุอรหัตตผลที่มีสัทธินทรีย์แรงกล้าถ้าบุคคลผู้นี้บรรลุอรหัตตผลก็จะกลายเป็นปัญญาวิมุตติ)^{๔๒} ดังพระพุทธรวจนะว่า “บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่ได้ถูกต้องวิโมกข์อันละเอียด คืออรุณสมบัติล่วงด้วยกายอยู่ แต่ อาสวะบางเหล่าของผู้นั้นสิ้นไปเพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญา อนึ่งความเชื่อในพระตถาคตของผู้นั้นตั้งมั่นแล้วมีรากหยั่งลงมั่นคงแล้วบุคคลนี้เรากล่าวว่า สัทธาวิมุตติบุคคล ภิกษุทั้งหลายเรากล่าวว่ากิจที่ควรทำด้วยความไม่ประมาทมีแก่ภิกษุแม้นี้ย่อมเป็น สัทธานุสารีบุคคลและสัทธาวิมุตติบุคคล”^{๔๓}

ในข้อที่สัทธาทำให้พ้นทุกข์ได้นี้มีตัวอย่างของผู้พ้นทุกข์เพราะสัทธาอาศัย มีทั้งพระภิกษุ พระภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ที่ได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ โดยเกี่ยวข้องกับเรื่องสัทธาหรือใช้สัทธาเป็นเบื้องต้นของการบรรลุธรรมมีจำนวนหลายท่าน ดังต่อไปนี้ ว่าพระวักลีเป็นผู้เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้พ้นจากกิเลสได้ด้วยสัทธา^{๔๔} พระรัฐบาลเป็นผู้เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้บวชด้วยสัทธา^{๔๕} พระสิลมาตาภิกษุณีเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาของเราผู้พ้นจากกิเลสได้ด้วยสัทธา^{๔๖}

^{๔๑} คุรยละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐/๑๑๕.

^{๔๒} คุรยละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๕/๓๙.

^{๔๓} คุรยละเอียดใน วิ.สุทฺธิ. (ไทย) ๒/๒๔๙.

^{๔๔} คุรยละเอียดใน ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๑/๔๙๐.

^{๔๕} คุรยละเอียดใน ขุ.อิติ.อ. (ไทย) ๑/๗๔.

^{๔๖} คุรยละเอียดใน ขุ.เถรี.อ. (ไทย) ๒/๕๐.

๒.๖ ความหมายของวิมุตติและศัพท์ที่เกี่ยวข้อง

วิมุตติ แปลว่าความหลุดพ้นหมายถึงไม่มีเครื่องผูกคือกิเลสสรรพสัตว์ถูกกิเลสผูกไว้ในภavn้อยภพใหญ่ถ้าใครแก้ได้แล้วผู้นั้นก็หลุดออกจากเครื่องผูกพ้นจากเครื่องผูก เมื่อไม่มีเครื่องผูกก็ไม่มีทุกข์ไม่มีความเดือดร้อนอะไรเลย^{๔๗}

วิมุตตานุตตรियะ (การพ้นอันเยี่ยม ได้แก่ ความหลุดพ้นอันเป็นผลแห่งการปฏิบัตินั้น คือความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง หรือนิพพาน^{๔๘}

โลกยวิมุตติ วิมุตติที่เป็นโลกีย์ คือความพ้นอย่างโลก ๆ ไม่เด็ดขาด ไม่สิ้นเชิง กิเลสและความทุกข์ยังกลับครอบงำได้อีก ได้แก่วิมุตติ ๒ อย่างแรกคือ ตถังวิมุตติ และ วิกขัมภณวิมุตติ

โลกุตตรวิมุตติ วิมุตติที่เป็นโลกุตตระ คือ ความหลุดพ้นเหนือวิสัยโลก ซึ่งกิเลสและความทุกข์ที่ละได้แล้ว ไม่กลับคืนมาอีก ไม่กลับกลาย^{๔๙}

สัทธาวิมุต คือบุคคลบางคนในโลกนี้ไม่ได้สัมผัสสันตวิโมกข์ ซึ่งไม่มีรูปเพราะล่วงรูปฌานได้ด้วยกายอยู่ แต่อาสวะบางเหล่าของผู้นั้นสิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา อนึ่งความเชื่อในตถาคตของผู้นั้นตั้งมั่นแล้ว มีรากหยั่งลงมั่นคงแล้ว บุคคลนี้เรียกว่าป็น สัทธาวิมุต^{๕๐}

สัทธาธิมุต หมายถึงผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา เข้าใจอริยสัจถูกต้อง กิเลสบางส่วนสิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา มีศรัทธาแก่กล้า หมายถึงผู้บรรลุเสตยาปัตติผลจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล^{๕๑}

๒.๗ วิมุตติที่มีปรากฏอยู่ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

หลักวิมุตติที่พบในคัมภีร์พระพุทธศาสนาในหมวดธรรมต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๒.๗.๑ กถาวัตถุ

ถ้อยคำที่ควรพูด, เรื่องที่ควรนำมาสนทนากันในหมู่ภิกษุ มี ๑๐ อย่างคือ

๑. อับปิจฉกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความปรารถนาน้อย
๒. สันตมุฏฐิกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสันโดษ
๓. ปวีเวกกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสงัดกายสงัดใจ

^{๔๗} พระธรรมธีรราชมหณี (โชดก ญาณสิทธิ) รจนา, **วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๘๐๐.

^{๔๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑.

^{๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๓๕๔.

^{๕๐} ดุรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๐/๘๒.

^{๕๑} อง.ทุก.อ. (ไทย) ๒/๔๙/๕๕, อง. สตตก.อ. (ไทย). ๓/๑๔/๑๖๑-๑๖๒.

๔. อสังสัคคกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่
๕. วิริยารัมภกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้ปรารถนาซึ่งความเพียร
๖. สีสกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้ตั้งอยู่ในศีล
๗. สมานิกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำจิตมั่น
๘. ปัญญาภกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดปัญญา
๙. วิมุตติภกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำใจให้พ้นจากกิเลสและความทุกข์
๑๐. วิมุตติญาณทัสสนกถา ถ้อยคำที่ชักนำทำให้เกิดความรู้ความเห็นในภาวะที่หลุดพ้นจากกิเลสและความ^{๕๒}

๒.๗.๒ ธรรมชั้น ๕

กองธรรม, หมวดธรรม, ประมวลธรรมทั้งปวงเข้าเป็นหัวข้อใหญ่

๑. สีสชั้น ๑ กองศีล, หมวดศีลประมวลธรรมทั้งหลายเช่น อปจายนมัย เวยยาวัจจมัย ปาติโมกขสังวร กายสุจริต สัมมาวาจา สัมมากรรมันตตะ สัมมาอาชีวะ เป็นต้น
๒. สมานชั้น ๑ กองสมาธิ, หมวดสมาธิประมวลธรรมทั้งหลายเช่น ฉันทะ วิริยะ จิตตะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เป็นต้น
๓. ปัญญาชั้น ๑ กองปัญญา, หมวดปัญญาประมวลธรรมทั้งหลาย เช่น ธรรมวิจยะ วิมังสา ปฏิสัมภทา สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ เป็นต้น
๔. วิมุตติชั้น ๑ กองวิมุตติ, หมวดวิมุตติประมวลธรรมทั้งหลาย เช่น ปหาน วิราคะ วิโมกข์ วิสุทธิ สันติ นิโรธ นิพพาน เป็นต้น
๕. วิมุตติญาณทัสสนชั้น ๑ กองวิมุตติญาณทัสสนะ, หมวดธรรมเกี่ยวกับการรู้ การเห็นในวิมุตติ ประมวลธรรมทั้งหลาย เช่น ผลญาณ ปัจจเวกขณญาณ เป็นต้น^{๕๓}

๒.๗.๓ มิจฉัตตะ ๑๐

ภาวะที่ผิด, ความเป็นสิ่งที่ผิด

๑. มิจฉาทิฏฐิ เห็นผิด ได้แก่ ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรมตามหลักกุศลกรรมบถ และความเห็นที่ไม่นำไปสู่ความพ้นทุกข์
๒. มิจฉาสังกัปปะ ดำริผิด ได้แก่ ความดำริที่เป็นอกุศลทั้งหลาย ตรงข้ามจากสัมมาสังกัปปะ
๓. มิจฉาวาจา วาจาผิด ได้แก่ วจีทุจริต ๔

^{๕๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๙๒/๒๘๗.

^{๕๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๒๐/๓๐๑.

๔. มิจฉากัมมันตะ กระทบผิด ได้แก่ กายทุจริต ๓
๕. มิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีพผิด ได้แก่ เลี้ยงชีวิตในทางทุจริต
๖. มิจฉาวายามะ พยายามผิด ได้แก่ ความเพียรตรงกันข้ามสัมมาวายามะ
๗. มิจฉาสติ ระลึกรู้ผิด ได้แก่ ความระลึกถึงเรื่องราวที่ล่วงแล้ว เช่น ระลึกรู้ถึงการได้ทรัพย์ การได้ยศเป็นต้น ในทางอกุศล อันจัดเป็นสติเทียบซึ่งเป็นเหตุชักนำใจให้เกิดกิเลสมีโทษ มานะ อิสสา มัจฉริยะ เป็นต้น
๘. มิจฉาสมาธิ ตั้งจิตผิด ได้แก่ ตั้งจิตเพ่งเล็ง ตั้งใจจดจ่อปักใจแน่วแนในกามราคะ พยาบาท เป็นต้น หรือเจริญสมาธิแล้ว หลงเพลิน ติดหมกมุ่น ตลอดจนนำไปใช้ผิดทาง ไม่เป็นไปเพื่อ ญาณทัสสนะและความหลุดพ้น
๙. มิจฉาญาณ รู้ผิด ได้แก่ ความหลงผิดที่แสดงออกในการคิดการทำซึ่งอุปายทำ ความซั่วและในการพิจารณาทบทวนว่า ความซั่วนั้นๆ ตนกระทำได้อย่างดีแล้ว เป็นต้น
๑๐. มิจฉาวิมุตติ พ้นผิด ได้แก่ ยังไม่ถึงวิมุตติ สำคัญว่าถึงวิมุตติ หรือสำคัญผิดใน สิ่งที่มีใช้วิมุตติว่าเป็นวิมุตติ^{๕๔}

๒.๘ ประเภทของวิมุตติ

ประเภทของวิมุตติมี ๕ ประเภทคือ

๒.๘.๑ วิกัมภณวิมุตติ (วิกัมภณนิโรธ) (วิกัมภณนิพพาน)

หมายถึงความหลุดพ้น (ดับ) ด้วยการข่มไว้คือการดับกิเลสของท่านผู้บำเพ็ญฌานถึง ปฐมฌานย่อมข่มนิรวณไว้ได้ตลอดเวลาที่อยู่ในฌานนั้น ความพ้นด้วยการข่มไว้ เป็นการหลุดพ้นที่ข่ม อกุศลธรรมทั้งหลายที่ นอนเนื่องอยู่ในชั้นธสันดานอกุศลธรรมเป็นเหตุที่ให้สัตว์ท่องเที่ยวเวียนว่ายตาย เกิดในวัฏฏะสงสารไม่รู้จบสิ้น ซึ่งมีชื่อเรียกอีกอย่างว่า กิเลส อุปาทาน โอบะ นิรวณ อนุสัย สังโยชน์ ทั้งหมดเหล่านี้ เป็นอกุศลธรรมที่ข่มไว้ได้ การข่มในวิกัมภณวิมุตติ ในปรมัตถ์โชติกา อุทานอรรถกถา อธิบายว่า “ความหลุดพ้นที่หมายรู้ด้วยการไม่เกิดขึ้นแห่งนิรวณ มีกามฉันทนิรวณเป็นต้น และปัจจนิกธรรม ธรรมที่เป็นข้าศึกมีวิตกเป็นต้น ด้วยสมาธิอันต่างด้วยอุปจารสมาธิและอัปนาสมาธิ トラบ เทาที่สมาธินั้น ดำเนินไปโดยไม่เสื่อมนี้ชื่อว่า วิกัมภณวิมุตติ”^{๕๕}

การข่มซึ่งธรรมที่เป็นข้าศึกทั้งหลายมีนิรวณเป็นต้นด้วยโลกียสมาธินั้น ๆ เหมือนกัน สหายไว้ด้วยหม้อที่แกว่งไปมาบนพื้นผิวน้ำซึ่งมีสหายนี้เรียกว่า วิกัมภณพหาร แต่ในพระบาลีท่าน กล่าวไว้เฉพาะการข่มนิรวณทั้งหลายเท่านั้นว่า และการละด้วยการข่มนิรวณนั้นทั้งหลายไว้ของโยคี

^{๕๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๔/๗๖, อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๓/๒๒๖.

^{๕๕} ชุ.อุ.อ. (ไทย) ๑/๓/๕๑.

ผู้ทำปฐมนิเทศให้เกิด ดังนี้พึงทราบว่คำพระบาลีนั้นท่านกล่าวไว้เพราะปหานปรากฏอยู่เพราะว่า นิเวศน์ทั้งหลายหาท่วมทับจิตที่ทันใด ทั้งในตอนต้น ทั้งในตอนท้ายของฌานไม่ได้ ธรรมทั้งหลายมี วิตกเป็นต้นก็จะถูกข่มไว้เฉพาะในขณะที่ฌานเป็นอุปนาแล้วเท่านั้นเพราะฉะนั้นการข่มนิเวศน์ ทั้งหลายไว้ถึงปรากฏชัด^{๕๖}

ความหลุดพ้นเพราะการข่มกิเลสไว้ ซึ่งได้แก่ ฌานสมาบัติโดยฌานสมาบัติ ๘ ประการ โดยมีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี ที่ฌานิกายอรรถกถาว่า สมาบัติ ๘ ย่อมบังเกิดการนับว่า เป็นวิกขัมภณวิมุตติ เพราะเหตุที่เป็นความหลุดพ้นจากอกุศลธรรมที่มีนิเวศน์เป็นต้นอันตนข่มไว้ได้แล้ว มีวิธีการปฏิบัติเพื่อให้ได้บรรลุถึงวิกขัมภณวิมุตติ หรือฌานสมาบัตินั้น ต้องเจริญสมถกรรมฐานที่มี กสิณภาวนาเป็นต้น เมื่อมีการเจริญสมถกรรมฐานจนถึงขั้นแล้ว ก็ย่อมมีจิตผ่องแผ้วจากกิเลสนิเวศน์ ทั้งหลาย สงบระงับไปได้จนบรรลุวิกขัมภณวิมุตติ คือ ฌานสมาบัติและอภิญญา สำเร็จเป็นฌานลาภี บุคคล ได้รับผลวิเศษสุดสามารถที่จะเข้าฌานสมาบัติ และแสดงอภิญญาได้เหมือนมนุษย์ธรรมดาสามัญ ครั้นตายไป ก็จะเกิดเป็นพรหม สถิตเสวยพรมาสมาบัติเป็นสุขวิเศษอยู่ ณ พรหมวิมานในพรหมโลก ต่าง ๆ ตามอำนาจแห่งวิกขัมภณวิมุตติ หรือฌานสมาบัติที่ตนได้บรรลุแล้วนั้น ครั้นถึงการสิ้นอายุใน พรหมโลกที่ตนสถิตอยู่อย่างแสนสบายด้วย

วิกขัมภณวิมุตติที่ตนได้ก็จะได้ค่อยเสื่อมคลายหายสูญไปจากดวงใจทำให้ต้องจืดตายจาก พรหมโลกซึ่งเป็นรูปาวจรภูมิและอรุปรภูมิ กลับมาเกิดเป็นเทวดา หรือมนุษย์ในเทวโลกและมนุษย์ โลกซึ่งเป็นกามาวจรภูมิอันเป็นเหตุให้เกิดกิเลสกำเริบและเข้าครอบงำดวงใจต่อไปอีกตามเดิม ถ้า อยากรจะให้กิเลสร้ายสงบระงับไปก็ต้องพยายามบำเพ็ญสมถกรรมฐาน เพื่อให้ได้ฌานสมาบัติหรือ วิกขัมภณวิมุตติขึ้นมาใหม่ ทั้งนี้ก็เพราะว่าด้วยวิกขัมภณวิมุตติเป็นวิมุตติขั้นโลกีย์ซึ่งมีสภาพเสื่อมได้^{๕๗}

สรุป วิกขัมภณวิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นมีลักษณะคือการข่มกิเลสไว้ด้วยฌานสมาบัติ หรือเรียกว่า สมาบัติ ๘ ซึ่งมีวิธีการปฏิบัติเพื่อให้ได้บรรลุถึงวิกขัมภณวิมุตติหรือฌานสมาบัติด้วยการ เจริญสมถกรรมฐานมีกสิณภาวนาเป็นต้น เมื่อมีการเจริญสมถกรรมฐานจนถึงขั้นแล้ว ก็ย่อมจากมีจิต ผ่องแผ้วกิเลสนิเวศน์ทั้งหลายสงบระงับไปได้ บรรลุวิกขัมภณวิมุตติกล่าว คือ ฌานสมาบัติ หรือ สมาบัติ ๘ ซึ่งเป็นวิมุตติขั้นโลกีย์มีสภาพเสื่อมได้และเจริญได้เป็นความหลุดพ้นที่ไม่จรั้งยั่งยืน อกุศล ธรรมทั้งหลายจะถูกข่มไว้เฉพาะในขณะที่อยู่ในฌานอันเป็นอุปนาแล้วเท่านั้น

^{๕๖} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาโมกข์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๑๓๓.

^{๕๗} พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), วิมุตติรัตนมาลี เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๓๙), หน้า ๒๖๓-๒๖๔.

๒.๘.๒ ตั่งทังควิมุตติ

หมายถึง ความหลุดพ้นด้วยองค์วิปัสสนาพ้นชั่วคราว ดังที่ปรากฏในสารัตถปกาสินี มหาวรรคอรุทธกถา ว่า “อนุปัสสนา ๗ มีการตามเห็นที่ไม่เที่ยงเป็นต้น ถึงการนับว่า ตั่งทังควิมุตติ พ้นได้ด้วยองค์นั้นเพราะพ้นจากความสำคัญที่ว่าเที่ยงเป็นต้น ที่ตนเองละสลະได้ด้วยอำนาจเป็นข้าศึกต่อนิรวรรณเป็นต้นนั้น”^{๕๘} โดยลักษณะที่ปรากฏเป็นการบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน บรรลุถึงลำดับญาณในชั้นต่าง ๆ ส่งผลให้สามารถเข้าถึงตั่งทังควิมุตติอันเป็นความหลุดพ้นจากอกุศลธรรมไปได้ กล่าวคือ เมื่อผู้ที่ประพฤติปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน จนเกิดปัญญาที่เรียกว่าวิปัสสนาญาณ ย่อมกล่าวได้ว่าเป็นการเข้าถึงตั่งทังควิมุตติได้ ในปรหมตลโขติกา อุทานอรุทธกถา สรุปความว่า องค์แห่งวิปัสสนา มีการกำหนดนามรูปเป็นต้น ด้วยการกำหนดว่ามรรคและมีชัมมรรค พ้นจากภาวะมีสังขารเป็นนิमितด้วยโคตรภูญาณนี้ชื่อว่า ตั่งทังควิมุตติ^{๕๙}

ความหลุดพ้นด้วยองค์วิปัสสนาญาณ ตัวตั่งทังควิมุตติแท้ ๆ ก็ได้แก่องค์วิปัสสนาญาณ ตั้งแต่นามรูปปริจเฉทญาณซึ่งเป็นญาณที่ ๑ จนถึงญาณที่ ๑๓ คือ โคตระระภูญาณ ซึ่งความหลุดพ้นที่กล่าวนี้ มีวิธีการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงตั่งทังควิมุตติ และความหลุดพ้นด้วยองค์วิปัสสนานั้น การเกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนาแล้วเป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่าแรงกล้ามีอุตสาหะบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานตามวิธีการที่ถูกต้อง หากมีวาสนาบารมีถึงที่แล้วก็อาจที่จะได้บรรลุตั่งทังควิมุตติเป็นขั้น ๆ ไปไม่หยุดยั้ง โดยสามารถที่จะยังองค์วิปัสสนาญาณให้อุบัติขึ้นในชั้นธันดานแห่งตนตามลำดับดังต่อไปนี้คือ นามรูปปริจเฉทญาณเป็นตั่งทังควิมุตติที่ ๑ ปัจจยปริคหญาณเป็นตั่งทังควิมุตติที่ ๒ สัมมสนญาณเป็นตั่งทังควิมุตติที่ ๓ อุทยัพพญาณเป็นตั่งทังควิมุตติที่ ๔ ภัทกญาณเป็นตั่งทังควิมุตติที่ ๕ ภยญาณเป็นตั่งทังควิมุตติที่ ๖ อาทีนญาณเป็นตั่งทังควิมุตติที่ ๗ นิพพิทาญาณ เป็นตั่งทังควิมุตติที่ ๘ มุญจิตุกัมมญตาญาณเป็นตั่งทังควิมุตติที่ ๙ ปฏิสังขยาญาณเป็นตั่งทังควิมุตติที่ ๑๐ สังขารุเปกขญาณเป็นตั่งทังควิมุตติที่ ๑๑ อนุโลมญาณเป็นตั่งทังควิมุตติที่ ๑๒ โคตรภูญาณเป็นตั่งทังควิมุตติที่ ๑๓

องค์วิปัสสนาญาณ หรือ ตั่งทังควิมุตติเหล่านี้ ตั้งแต่องค์วิปัสสนาญาณที่ ๑ คือนามรูปปริจเฉทญาณ จนถึงองค์วิปัสสนาญาณที่ ๑๑ สังขารุเปกขญาณเป็นของวิปัสสนาญาณขั้นปฏิบัติ จะบรรลุได้ด้วยการบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานที่ถูกต้องเท่านั้น ผู้ที่ไม่บำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานที่ถูกต้อง จะไม่สามารถบรรลุถึงซึ่งวิปัสสนาญาณได้เลย ส่วนองค์วิปัสสนาญาณต่อมา คืออนุโลมญาณและโคตรภูญาณซึ่งเป็นองค์วิปัสสนาญาณที่ ๑๒ และ ๑๓ นั้นเป็นวิปัสสนาญาณที่เป็นผลที่ได้จากองค์วิปัสสนาญาณขั้นต้น ๆ หมายความว่า เมื่อมีการปฏิบัติจนเกิดองค์วิปัสสนาญาณขั้นต้นมาตามลำดับอย่าง

^{๕๘} ส.ม.อ. (ไทย) ๕/๑/๔๑๘.

^{๕๙} ชุ.อุ.อ. (ไทย) ๑/๓/๕๑.

ถูกต้องแล้ว และบุคคลผู้ปฏิบัติมีจิตผ่องแผ้ว ควรแก่การบรรลุมรรคผลนิพพาน อนุโลมญาณและโคตร ญาณก็จะอุบัติขึ้นทันที

พระอริยมรรคพระอริยะผลจากการบังเกิดขึ้นแก่บุคคลในชั้นปฏิบัติ การ โดยสังขารธรรม ความเป็นจริงแล้วยังเป็นโลกียญาณอยู่ เมื่อยังเป็นโลกียญาณก็ต้องเป็นไปในอำนาจแห่งพระไตรลักษณ์ คือ ยังเสื่อมได้เจริญได้ในกรณีนี้พึงเห็นตัวอย่างเช่น บุคคลผู้หนึ่งได้บรรลุถึงนามรูปปริจเฉท ญาณและอีกบุคคลหนึ่งที่ได้บรรลุถึงสังขารูปเพกขาญาณ ยังไม่ทันที่จะได้บรรลุพระอริยมรรคอริยผลก็ ละทิ้งการบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานเสียด้วยเหตุอย่างหนึ่งอย่างใด ในไม่ช้าองค์วิปัสสนาญาณของเขา เหล่านั้นก็จะพลันเสื่อมคลายออกไปจากชั้นธันดาน หากต้องการที่จะบรรลุพระอริยมรรคอริยผล ใน โอกาสต่อไปไม่ว่าจะเป็นในชาตินี้หรือชาติหน้า ก็ต้องพยายามยังวิปัสสนาญาณทั้งหลายให้เกิดขึ้นมา ใหม่ตั้งแต่ขั้นต้นจนถึงขั้นสุดท้ายทั้งนี้ก็เพราะว่า องค์วิปัสสนาญาณชั้นโลกียญาณที่ยังไม่ได้ถึงซึ่งองค์ วิปัสสนาชั้นโลกุตตรญาณ^{๖๐}

สรุปว่า ตทังควิมุตติ คือ ความหลุดพ้นที่เป็นผลแห่งวิปัสสนากรรมฐาน เป็นองค์แห่ง วิปัสสนาญาณตั้งแต่นามรูปปริจเฉทญาณซึ่งเป็นญาณที่ ๑ จนถึงญาณที่ ๑๓ คือ โคตะระภูญาณซึ่งเป็น ขั้นตอนการปฏิบัติเพื่อความรู้แจ้งในความเป็นจริงจนเกิดปัญญาตัดละ ปหานกิเลส อุกุศลธรรม ทั้งหลาย เข้าถึงความหลุดพ้น ที่เรียกว่า ตทังควิมุตติ ความหลุดพ้นประเภทนี้จัดเป็นโลกียญาณอยู่ ยัง เป็นไปในอำนาจแห่งพระไตรลักษณ์ สามารถเสื่อมคลายออกไปจากชั้นธันดานได้

๒.๘.๓ สมุจเฉทวิมุตติ

ความหลุดพ้นโดยเด็ดขาด หมายถึง ความหลุดพ้นโดยการละอกุศลธรรมทั้งหลายที่ฝัง แน่นอยู่ในชั้นธันดานอย่างเด็ดขาด อุกุศลธรรมทั้งหลายนี้เรียกอีกอย่างว่า สังโยชน์ สมุจเฉทวิมุตตินี้ สามารถการปหานสังโยชน์ทั้งหลายให้หมดสิ้นไปจากชั้นธันดานได้ เรียกว่า อริยมรรคญาณ หรือ มรรคญาณ พระอริยมรรคญาณ อันเป็นตัวสมุจเฉทวิมุตติที่แท้จริงที่สุดมีอยู่ด้วยกันตามระดับแห่ง อริยมรรค ๔ ประการ คือ พระโสดาปัตติมรรคญาณ พระสกทาคามีมรรคญาณ พระอนาคามีมรรค ญาณ พระอรหัตมรรคญาณ ดังที่ปรากฏในปรมัตถโชติกา อุทานอรรถกถา อธิบายว่า “ความหลุดพ้น ด้วยอำนาจสมุจเฉทปหานโดยภาวะที่เกิดขึ้นไม่ได้ตัดขาดโดยสิ้นเชิงอีก แห่งการยึดถือด้วยกิเลสฝ่าย สมุทัยที่กล่าวไว้โดยนัยมีอาทิว่า ทิฏฐิตาน ปหาย เพราะละทิฏฐิ ตามสมควรในสันดานแห่งพระอริย เจ้าผู้ดำรงอยู่ในมรรคนั้นเพราะท่านทาอริยมรรค ๔ ให้เกิด นี้ชื่อว่า สมุจเฉทวิมุตติ”^{๖๑}

^{๖๐} พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), วิมุตติรัตนมาลี เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรง พิมพ์ สำนักดอกหญ้า, ๒๕๕๕), หน้า ๗๐๔-๗๐๗.

^{๖๑} ชุ.อ.อ. (ไทย) ๑/๓/๕๒.

สมุจเฉทวิมุตติ ความหลุดพ้นโดยการละสังโยชน์อภิสลธรรมความชั่วร้ายได้อย่างเด็ดขาด ตัวสมุจเฉทวิมุตติแท้ ๆ ได้แก่ พระอริยมรรคญาณอันประเสริฐในบวรพระพุทธศาสนา คือ พระโสดาปัตติมรรคญาณ พระสกทาคามีมรรคญาณ พระอนาคามีมรรคญาณ และพระอรหัตมรรคญาณ พระอริยมรรคญาณอันประเสริฐทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นตัวแท้แห่งสมุจเฉทวิมุตติ ซึ่งมีวิธีการปฏิบัติเพื่อได้บรรลุถึงสมุจเฉทวิมุตตินี้ ต้องเป็นผู้เกิดมาพบพระพุทธศาสนาแล้วมีใจที่ก่อปรด้วยความเลื่อมใสศรัทธาอุทิศทำจำเริญวิปัสสนากรรมฐาน จนสามารถยังองค์วิปัสสนาญาณอันเป็นตังคิวิตติให้บังเกิดขึ้นในชั้นธันดานตามลำดับ นับตั้งแต่นามรูปปริจเฉทญาณเป็นต้น จนถึงโคตตรญาณเป็นที่สุด หากมีวาสนาบารมีอันตนสั่งสมมาแต่อดีตชาติเพียงพอ และเป็นผู้ที่ปราศจากอุปสรรคอันตรายอันเป็นเครื่องปิดกั้นขัดขวางทางแห่งพระนิพพาน ทั้งเป็นผู้มีอินทรีย์ผ่องแผ้วได้ส่วนสมดุกลกันอย่างดี ก็ย่อมสามารถที่จะได้บรรลุพระโสดาปัตติมรรคญาณ อันเป็นสมุจเฉทวิมุตติขั้นที่ ๑ ต่อจากนั้น เมื่อจำเริญวิปัสสนากรรมฐานต่อไปไม่หยุดยั้ง ทั้งเป็นผู้ก่อปรด้วยองค์คุณควรแก่การที่จะได้บรรลุพระอริยมรรคญาณเบื้องสูง ไม่มีอุปสรรคเป็นเครื่องขัดข้องแต่ประการใด ก็ย่อมสามารถที่จะบรรลุพระสกทาคามีมรรคญาณอันเป็นสมุจเฉทวิมุตติขั้นที่ ๒ พระอนาคามีมรรคญาณอันเป็นสมุจเฉทวิมุตติที่ ๓ และพระอรหัตมรรคญาณอันเป็นสมุจเฉทวิมุตติขั้นสูงสุดตามลำดับไป และเมื่อได้บรรลุถึงอรหัตมรรคญาณอันเป็นสมุจเฉทวิมุตติขั้นสูงสุดนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้มีจิตผ่องแผ้วปราศจากกิเลสธูลี สามารถที่จักตัดสังโยชน์อภิสลธรรมชั่วร้ายทั้งปวงได้อย่างเด็ดขาด สิ้นทุกขในสังสารวัฏไม่ต้องเที่ยววนเวียนให้ได้รับความทุกข์อีก^{๒๒}

สรุป สมุจเฉทวิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นโดยเด็ดขาด ความหลุดพ้นโดยการละอภิสลธรรมทั้งหลาย เรียกอีกอย่างว่า สังโยชน์ ที่ฝังแน่นอยู่ในชั้นธันดานได้อย่างเด็ดขาดอันเป็นสมุจเฉทวิมุตติที่แท้จริง อยู่ด้วยกันตามระดับแห่งอริยมรรค ๔ ประการ คือ โสดาปัตติมรรคญาณ สกทาคามีมรรคญาณ อนาคามีมรรคญาณ อรหัตมรรคญาณ ซึ่งเป็นความหลุดพ้นโดยเด็ดขาดอย่างแท้จริง หยุดการท่องเที่ยวเวียนว้ายให้ได้รับความทุกข์อีกต่อไป

๒.๘.๔ ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ

ความหลุดพ้นโดยสงบอย่างยิ่ง หมายถึง ความหลุดพ้นอันมีสภาพสงบเย็น เกิดขึ้นหลังจากสมุจเฉทวิมุตติได้ประหารสังโยชน์ให้ออกจากชั้นธันดานสิ้นไปเป็นความสุขวิเศษ ที่เรียกว่า ผลญาณมีอยู่ ๔ ประการ ตามลำดับขั้นผลญาณ คือ โสดาปัตติผลญาณ สกทาคามีผลญาณ อนาคามีผลญาณ และอรหัตผลญาณ ดังที่ปรากฏในสารัตถปกาสินีมหาวรรคอรธกถา อธิบายว่า “สามัญญผล ๔ ย่อมถึงการนับว่า ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ พ้นได้ด้วยการสงบระงับ เพราะเกิดขึ้นในที่สุดแห่งการสงบระงับกิเลส

^{๒๒} พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), *วิมุตติรัตนมาลี เล่ม ๒*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สำนักดอกหญ้า, ๒๕๕๕), หน้า ๑๙๙-๒๐๐.

ทั้งหลาย ด้วยอานุกาฬมรรค”^{๖๓} ในปรมัตถโชติกา อุทานอรรถกถา สรุปความว่า ก็ภาวะที่กิเลสสงบ ระวังไปในขณะแห่งผลจิต นี้ชื่อว่า ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ.

การจำแนกความเป็นของผลจิต คือ ในมรรควิธี ๑ ในกาลอื่น ๑ ผลจิต ๓ หรือ ๒ ขณะที่มี พระนิพพานเป็นอารมณ์ อันเป็นผลของวิมุตติสุขนั้น ๆ ย่อมเกิดขึ้นในลำดับอริยมรรคแต่ละมรรค เพราะโลกุตตรกุศลมีวิบากในลำดับ ในคราวอนุโลมจิต ๒ ดวงเกิดในขบวนการที่อริยมรรคเกิดขึ้น จิต ดวงที่ ๓ จัดเป็นโคตรภูจิต ดวงที่ ๔ จัดเป็นมรรคจิต ต่อแต่นั้นไป เป็นผลจิต ๓ ดวงแต่ในคราวที่ อนุโลมจิตเกิดขึ้น ๓ ดวง จิตดวงที่ ๔ เป็นโคตรภูจิต ดวงที่ ๕ เป็นมรรคจิต ต่อแต่นั้นไปเป็นผลจิต ๒ ดวง จิตดวงที่ ๔ ที่ ๕ ย่อมเป็นไปด้วยอำนาจอัปปนาสมาธิ ด้วยประการฉะนี้ ต่อแต่นั้นเป็นไปไม่ได้ เพราะใกล้ต่ออภิวังคจิต แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า แม้จิตดวงที่ ๖ ก็เป็นอัปปนา คำนั้นท่านค้านไว้ใน อรรถกถาแล้ว ฟังทราบผลจิตในมรรควิธีด้วยประการฉะนี้ แต่ผลจิตในกาลอื่น ย่อมเป็นไปด้วยผล สมาบัติและที่เกิดขึ้นแก่ท่านผู้ออกจากนิโรธสมาบัติ ท่านสงเคราะห์ด้วยผลสมาบัตินั้น

ผลสมาบัตินั้นว่าโดยอรรถ เป็นวิบากแห่งโลกุตตรกุศลจิตอันมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ฟังทราบว่าเป็นอัปปนา ถามว่า ผลสมาบัตินั้น พวกไหนเข้าได้ พวกไหนเข้าไม่ได้ ตอบว่า บุคคล ทั้งหมดเข้าไม่ได้เพราะยังไม่ได้บรรลุ อนึ่ง พระอริยเจ้าชั้นต่ำก็เหมือนกัน เข้าผลสมาบัติชั้นสูงไม่ได้ แม้ พระอริยเจ้าชั้นสูงก็ไม่เข้าผลสมาบัติชั้นต่ำเหมือนกันเพราะท่านสงบระงับด้วยการได้เข้าถึงความเป็น บุคคลอื่น พระอริยเจ้านั้น ๆ ย่อมเข้าผลสมาบัติของตน ๆ เท่านั้น แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า พระ โสดาบันบุคคลและพระสกทาคามีบุคคล ย่อมไม่เข้าผลสมาบัติพระอริยบุคคลชั้นสูง ๒ พวกเท่านั้น ย่อมเข้าได้เพราะท่านทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ ข้อนั้นไม่ใช่เหตุ เพราะแม้บุรุษก็เข้าโลกิยสมาธิที่ตนได้

อีกอย่างหนึ่ง จะพวยกกล่าวไปโดยด้วยการคิดถึงเหตุในข้อนี้ สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ใน ปฏิสัมภิทาว่า สังขารูปกชาญาณ ๑๐ เหล่าไหน เกิดขึ้นด้วยวิปัสสนา โคตรภูธรรม ๑๐ เหล่าไหน เกิดขึ้นของวิปัสสนา ในการแก้ปัญหาดังกล่าวนี้นี้ ท่านกล่าวถึงการเข้าผลสมาบัติของพระอริยเจ้า เหล่านี้ว่า เพื่อประโยชน์แกโสดาปัตติผลสมาบัติ เพื่อประโยชน์แกสกทาคามีผลสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงตกลงกันในข้อนี้ว่าพระอริยเจ้าแม้ทั้งปวง ย่อมเข้าผลสมาบัติตามที่เป็นของตน ถามว่า ก็เพราะเหตุ ไร พระอริยเจ้าเหล่านี้จึงเข้าสมาบัติ ตอบว่าเพื่อการอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เหมือนอย่างว่า พระราชา ทั้งหลายเสวยสุขในราชสมบัติ เทวดาทั้งหลายเสวยทิพย์สุข ฉันทิ พระอริยเจ้าทั้งหลายก็ฉันทินั้น ย่อม กำหนดกาลว่า จักเสวยโลกุตตรสุข จึงเข้าผลสมาบัติในขณะที่ต้องการ^{๖๔}

ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ หมายถึง การหลุดพ้นโดยความสงบเย็นเป็นอย่างยิ่ง ปฏิปัสสัทธิวิมุตติที่ แท้จริงก็ได้แก่ พระอริยผลญาณ ได้แก่ พระโสดาปัตติผล พระสกทาคามีผล พระอนาคามีผลญาณ

^{๖๓} ส.ม.อ. (ไทย) ๕/๑/๔๑๘.

^{๖๔} ชุ.อ.อ. (ไทย) ๑/๓/๕๒-๕๔.

และพระอรหันตผลญาณ พระอริยผลญาณอันประเสริฐทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นตัวแทนของ ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ ย่อมถึงการนับว่าเป็นคุณวิเศษซึ่งอุบัติเกิดขึ้น หลังจากทีกิเลสทั้งหลายสงบนิ่งไปด้วย อานุภาพแห่งพระอริยมรรคญาณ มีวิธีการปฏิบัติเพื่อให้ได้บรรลุถึงปฏิปัสสัทธิวิมุตตินี้ คือต้องเป็นผู้ เกิดมาพบพระศาสนาแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วมีใจประกอบด้วยความเลื่อมใสศรัทธา เจริญวิปัสสนากรรมฐาน สามารถยวิปัสสนาญาณให้บังเกิดขึ้นในชั้นธสันดานแห่งตน จนได้บรรลุถึง พระอริยมรรคญาณอันเป็นสมุจเฉทวิมุตติ

ต่อจากนั้นพระอริยผลญาณอันเป็นปฏิปัสสัทธิวิมุตตินี้ก็จะอุบัติมีขึ้นตามลำดับตั้งแต่ ปฏิปัสสัทธิวิมุตติที่ ๑ จนถึงปฏิปัสสัทธิวิมุตติขั้นที่ ๔ ซึ่งเป็นขั้นสุดท้าย เมื่อพระอริยผลญาณอัน เป็นปฏิปัสสัทธิวิมุตติขั้นสุดท้ายอุบัติขึ้นในชั้นธสันดาน ผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ย่อมสำเร็จเป็นพระ อรหันตอริยบุคคลชั้นสูงสุดในพุทธศาสนา เป็นผู้ควรแก่การสักการบูชาของเหล่าปวงเทพยดาและ มนุษย์ทั้งหลาย ได้ชื่อว่าเป็นพระมหาชินาสพเจ้าผู้หมดกิจอยู่จบพรหมจรรย์ครั้งถึงวาระกำหนดอายุ กษัยการแล้ว ก็จักดับขันธเคลื่อนแล้วเข้าสู่ปรินิพพานบรมสุข เห็นการล่วงพ้นไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิด ให้ได้รับทุกขภัยในวัฏสงสารอีกต่อไป^{๖๕}

สรุป ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นอันมีสภาพสงบเย็นเป็นความหลุดพ้นโดย สงบอย่างยิ่ง ที่เกิดขึ้นหลังจากสมุจเฉทวิมุตติได้ประหารสังโยชน์ออกไปจากชั้นธสันดานสิ้นได้เป็น ความสุขวิเศษ ที่เรียกว่า ผลญาณ มีอยู่ ๔ ประการ ตามลำดับขั้นผลญาณ คือ โสตาปัตติผลญาณ สกทาคามีผลญาณ อนาคามีผลญาณ และอรหัตผลญาณ เป็นผลที่เกิดจากการปฏิบัติวิปัสสนา กรรมฐาน จนเกิดเป็นสภาวะแห่งวิปัสสนาญาณปรากฏขึ้นตามลำดับ ตั้งแต่นามรูปปริจเฉทญาณ ถึง โคตรภูญาณ เมื่อข้ามผ่านโคตรภูญาณ อันเป็นตทั้งควิมุตติแล้ว โสตาปัตติมรรคญาณที่เป็นสมุจเฉท วิมุตติ ก็เกิดขึ้น เมื่อโสตาปัตติมรรคเกิดขึ้นย่อมสามารถละอกุศลธรรมทั้งหลายให้หายขาดอันเป็น อำนาจหน้าที่ของมรรคแล้วดับไป เกิดเป็น ผลญาณ ติดตามมา ผลญาณนี้จึงเรียกว่า ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ

๒.๘.๕ นิสสรณวิมุตติ

ความหลุดพ้นโดยสลัดออก หมายถึง ความหลุดพ้นโดยสลัดออกของพระอรหันต์ เป็นไป ในกาล ๒ กาลคือ ๑ ปัจจุบัน ๒ อนาคต คือ เมื่อบรรลุอรหัตมรรคอรหัตผลแล้วอันเป็นนิสสรณใน ปัจจุบัน เพราะเป็นการหลุดพ้นจากกิเลส สังโยชน์โดยประการทั้งปวง และการดับขันธเข้าสู่พระ นิพพาน หลังจากสำเร็จพระอรหันต์ ซึ่งจะต้องปรากฏอย่างแน่นอนในกาลต่อมา จัดเป็น นิสสรณ วิมุตติในกาลอนาคต เพราะเป็นความหลุดพ้นสิ้นจากภพชาติโดยสิ้นเชิงกล่าวได้ว่า นิสสรณแท้ ๆ เป็น จุดมุ่งหมายปลายทาง อันเป็นที่สุดในพระพุทธศาสนา คือพระนิพพาน ดังที่ปรากฏสารัตถปกาสินี

^{๖๕} พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), วิมุตติรัตนมาลี เล่ม ๒, หน้า ๔๘๕-๔๘๖.

มหาวรรคอรชกถา ความว่า “นิพพาน ถึงการนับว่านิสสรณวิมุตติ พ้นได้ด้วยการสลัดออกเพราะสลัดจากกิเลสทั้งหลาย คือเพราะปราศจาก ได้แก่ตั้งอยู่ในที่ไกล”^{๖๖} “จิตที่หลุดพ้นจากสังขารทั้งปวงชื่อว่าพระนิพพาน เพราะสลัดสังขตธรรมทั้งปวง นี้ชื่อว่า นิสสรณวิมุตติ”^{๖๗}

อธิบายว่านิสสรณวิมุตติหมายถึง ความหลุดพ้นโดยการสลัดออกไปตัวนิสสรณให้หมดแล้วก็ได้แก่พระนิพพานเป็นยอดธรรมในทางพระพุทธศาสนา เป็นวิมุตติในลำดับที่ ๕ ซึ่งมีวิธีการปฏิบัติเพื่อให้ได้บรรลุถึงพระนิพพานอันเป็นนิสสรณวิมุตตินี้ ในขั้นแรกต้องเป็นผู้ส่งเสริมอบรมบารมีมา ได้พบพระพุทธศาสนาแล้วมีจิตศรัทธาเลื่อมใส อุตสาหะเจริญวิปัสสนาญาณให้บังเกิดขึ้นโดยลำดับ เมื่อได้บรรลุพระอรหัตผลญาณสำเร็จเป็นพระอรหันต์ อริยบุคคลขั้นสูงสุดแล้วก็มีโอกาสเคลื่อนแคล้วดับขันธเข้าสู่พระนิพพาน อันเป็นการได้บรรลุถึงซึ่งนิสสรณวิมุตติ ในพระพุทธศาสนาอย่างจริงแท้แน่นอน

สรุป นิสสรณวิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นโดยการสลัดออก เป็นความรู้แจ้งในลักษณะของพระนิพพาน และได้สวอยอมตสุขอันเกิดจากพระนิพพาน อันเป็นคุณลักษณะพิเศษของพระอริยบุคคล คือ พระอรหันต์ เพราะพระอริยบุคคลเป็นผู้มีปัญญาวิเศษ สามารถที่จะเห็นพระนิพพานได้อย่างถูกต้องชัดเจน การที่บุคคลที่จะได้สัมผัสในพระนิพพานแท้จริง อย่างชัดแจ้งได้นั้น จะอาศัยเพียงสุตมยปัญญาคือปัญญาที่เกิดจากการฟังหรืออาศัยจินตมยปัญญาคือ ปัญญาที่เกิดจากการจินตนาการตามอธยายคัมภีร์นั้นไม่ได้ โดยแท้จริงแล้วต้องอาศัยปัญญาที่เรียกว่าภาวนามยปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนากรรมฐานเท่านั้น ซึ่งพระนิพพานอันเป็นนิสสรณวิมุตตินี้ มีสภาพที่ดับกองทุกข์แล้ว เป็นภาวะที่สุขสูงสุด เพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นอิสระภาพสมบูรณ์ สวอยสุขในพระนิพพานอันเป็นความสุข อันสงบเยือกและสิ้นสูญที่สุดในโลก เข้าถึงพระนิพพานอันเป็นแดนที่เป็นบรมสุขโดยประการทั้งปวง

๒.๙ สรุปท้ายบท

สัทธาเป็นความเชื่อในทางทำงานธรรม เพราะความเชื่อในทางธรรมจะมีความหมายเฉพาะและชัดเจน ในวิธีการเชื่อ คือความเชื่อในทางธรรมหมายถึง เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ,ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล,ความมั่นใจในความจริงความดีสิ่งดีงามและในการทำความดี สัทธามีทั้งที่ทำให้เกิดปัญญา ทำให้เกิดนี้เป็นความเชื่อ เป็นตัวชักนำให้สนใจเริ่มต้นศึกษาสืบค้นสิ่งทั้งหลายในโลกนี้มีมากมาย ในอันที่เรายังไม่มีความรู้เริ่มต้นว่าจะสนใจเรื่องใด แต่เมื่อเกิดสัทธาต่อบุคคลหรือเรื่องราวหลักการใดสัทธา นั้นจะเป็นปัจจัยที่ทำให้เรามีจุดเริ่มต้นในสิ่งนั้น ส่วนสัทธาที่ไม่ทำให้เกิดปัญญา

^{๖๖} ส.ม.อ. (ไทย) ๕/๑/๔๑๘.

^{๖๗} ขุ.อุ.อ. (ไทย) ๑/๓/๕๒.

สัทธาประเภทนี้ใช้วิธีปลุกเร้าหรือแม้แต่บังคับให้เชื่อและพอเชื่อแล้วก็ต้องมอบความไว้วางใจให้สิ้นเชิง ห้ามถามห้ามสงสัยคอยรอทำตามฉันอย่างเดียว

เมื่อท่านจะแสดงสัทธาของอริยสาวกแรกเริ่มก่อนที่จะเป็นพระโสดาบัน ท่านแสดงสัทธา โดยเจาะจงลงไปว่า “เชื่อโพธิ (ปัญญาตรัสรู้) ของตถาคตว่าด้วยเหตุผลดังนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคนั้นเป็น พระอรหันต์ ฯลฯ” สัทธาตามคำบรรยายนี้ท่านเรียกสั้น ๆ ว่า “ตถาคตโพธิสัทธา” (ความเชื่อปัญญา ตรัสรู้ของพระตถาคตหรือเชื่อปัญญา รู้สัจธรรมของพระผู้ทรงค้นพบ) หมายถึงความเชื่อมั่นในพระ ปรีชาญาณของพระพุทธเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นต้นแบบ สัทธาที่ปรากฏพบในหมวดธรรมต่าง ๆ นั้น จะเห็นว่าสัทธา เป็นบ่อเกิดแห่งคุณงามความดีทั้งหลายเป็นเกราะกันภัยในอนาคต เป็นกำลัง เป็น ความยิ่งใหญ่ เป็นความกล้าเป็นทรัพย์ภายใน เป็นใหญ่ในธรรมที่เป็นฝ่ายตรัสรู้ล้วนมีสัทธา ประกอบ และจะมาพร้อมกับปัญญาเสมอเพราะเมื่อมีสัทธา อย่างเดียวก็ไม่เกิดปัญญาพิจารณาเหตุผลแต่ถ้ามี ปัญญาอย่างเดียวก็ไม่สนใจปฏิบัติ ด้วยเหตุนี้เองสัทธาจึงมากำกับปัญญาเพราะเกี่ยวพันกันให้ประสบ ผลสำเร็จในทางพระพุทธศาสนา คือ มรรคผลนิพพาน ด้วยเหตุดังกล่าวล้วนทราบแล้วว่าสัทธานำมาซึ่ง คุณงามความดีแต่อย่าเชื่อโดยเด็ดขาด ถ้ายังไม่ได้ลงมือปฏิบัติและเกิดปัญญาญาณที่แท้จริง

สัทธาความเชื่อมีบ่อเกิดจากสาเหตุใหญ่ ๆ ๔ ประการอยู่ดังได้แสดงมาบุคคลบางคนอาศัย เพียงการได้เห็นรูปหรือสดับเสียงจากผู้อื่นก็เชื่อบุคคลบางคนยังไม่เชื่อ แต่จะเชื่อหลังจากได้คิด ตริตตรองด้วยตนเองเป็นอย่างดีแล้วและบางคนแม้สดับมาจากคนอื่นก็ยังไม่เชื่อ แม้คิดตริตตรองด้วย ตนเองเป็นอย่างดีแล้วก็ไม่เชื่อ แต่จะเชื่อก็ต่อเมื่อได้ปฏิบัติทดลองที่เกิดขึ้นจึงจะยอมเชื่อต่อผลที่ ปรากฏซึ่งบุคคลประเภทหลังนี้เป็นบุคคลที่ไม่เชื่อสัทธาตั้งอยู่บนฐานของปัญญาอย่างแท้จริง สัทธาทำ ให้เกิดการรวมกลุ่มกัน ทำให้เกิดความมั่งคั่งแก่หมู่คณะและความยึดมั่นจงรักภักดีต่อศาสนาของตน และแม้กระทั่งการรวมกลุ่มกันตั้งแต่กลุ่มเล็ก ๆ ระดับล่างคือกลุ่มครอบครัว จะดำเนินไปได้อย่าง ราบรื่นและปกติสุขก็ต้องมีความเชื่อที่เสมอกัน หรือเหมาะสมแก่กันและกัน มีสัทธาเสมอกัน สัทธาให้ เกิดคุณค่าด้านพฤติกรรม เมื่อเกิดความเชื่อ มักจะทำให้เกิดพฤติกรรมตามมา หากความเชื่อนั้นเป็น ความเชื่อที่ไม่มีโทษ ไม่เบียดเบียนผู้ใด ไม่ทำให้เกิดความมกมาย ดังที่มีพระสาวกมีสัทธาแล้วก็ออก บวชจนปฏิบัติจนบรรลุอรหันต์ การกระทำที่เกิดจากความเชื่อนั้นก็จะเป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคม ประโยชน์ที่เกิดจากความเชื่อที่มีเหตุผลรองรับและไม่มกมาย เพราะความคิดเป็นปัจจัยทำให้เกิดความ เชื่อ ความเชื่อเป็นปัจจัยทำให้เกิดการกระทำตามที่คิดและเชื่อ ทำให้เกิดความมั่นใจ เป็นการสร้าง อารมณ์ที่ดีให้เกิดขึ้นกับผู้ปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม

การที่บุคคลที่จะได้สัมผัสในพระนิพพานอันแท้จริง อย่างชัดเจนได้นั้น มีลักษณะการบรรลุ ต่าง ๆ เช่น บรรลุวิกขัมภณวิมุตติกล่าว คือ ฌานสมาบัติ หรือ สมาบัติ ๘ ซึ่งเป็นวิมุตติขั้นโลกีย์มีสภาพ เสื่อมได้เจริญได้เป็นความหลุดพ้นที่ไม่จีรังยั่งยืน อกุศลธรรมทั้งหลายจะถูกข่มไว้เฉพาะในขณะที่อยู่ใน

ฉานอันเป็นอุปมาแล้วเท่านั้น การบรรลุถึงทังควิมุตติคือความหลุดพ้นที่เป็นผลแห่งวิปัสสนากรรมฐาน เป็นองค์แห่งวิปัสสนาญาณตั้งแต่นามรูปปริเฉทญาณซึ่งเป็นญาณที่ ๑ จนถึงญาณที่ ๑๓ ความหลุดพ้นประเภทนี้จัดเป็นโลกิยญาณอยู่ ยังเป็นไปในอำนาจแห่งพระไตรลักษณ์ สามารถเสื่อมคลายออกจากขันธสันดานได้ สมุจเฉทวิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นโดยเด็ดขาด ความหลุดพ้นโดยการละอกุศลธรรมทั้งหลาย เรียกอีกอย่างว่า สังโยชน์ ที่ฝังแน่นอยู่ในขันธสันดานได้อย่างเด็ดขาดอันเป็นสมุจเฉทวิมุตติที่แท้จริง ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นอันมีสภาพสงบเย็นเป็นความหลุดพ้นโดยสงบอย่างยิ่ง เกิดขึ้นหลังจากสมุจเฉทวิมุตติได้ประหารสังโยชน์ออกไปจากขันธสันดานสิ้นได้เป็นความสุขวิเศษ ที่เรียกว่า ผลญาณ

ส่วนการบรรลุถึงนิสสรณวิมุตตินั้นกล่าวคือจะอาศัยเพียงสุตมญฺปิण्याคือปัญญาที่เกิดจากการฟังหรืออาศัยจินตมยปัญญาคือปัญญาที่เกิดจากจินตนาการตามอหยาตย์นั้นไม่ได้ โดยแท้จริงแล้วต้องอาศัยปัญญาที่เรียกว่าภาวนามยปัญญาคือปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนากรรมฐานเท่านั้น ซึ่งพระนิพพานอันเป็นนิสสรณวิมุตตินี้ มีสภาพที่ดับกองทุกข์แล้ว เป็นภาวะที่สุขสูงสุด เพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นอิสระภาพสมบูรณ์ เป็นการเสวยสุขในพระนิพพานอันเป็นความสุข อันสงบเสียบและสิ้นสูญที่สุดในโลก เข้าถึงพระนิพพานอันเป็นแดนที่เป็นบรมสุขโดยประการทั้งปวง

บทที่ ๓

การบรรลุธรรมแบบสัทธาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

การบรรลุธรรม ของพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา คือ สภาวะแห่งนิพพานบุคคลจะเข้าถึงได้โดยการปฏิบัติธรรมและเข้าถึงซึ่งธรรมเรียกว่าการบรรลุธรรม ตามแต่กำลังของจิตที่ตัดอาสวะกิเลสได้ คือ ปัญญาจักขุที่ถอนอวิชชาและตัณหาเสียได้ เป็นผู้ไกลจากข้าศึก คือ สังโยชน์ เป็นการดับสิ้นทำให้เกิดปัญญาแจ่มเห็นจริง เป็นผลให้ถอนความหลงผิด รู้ผิด และยึดติดในสังขารเสียได้ อันเป็นทางเข้าสู่พระนิพพาน ซึ่งเป็นสภาวะที่พ้นจากสังโยชน์เครื่องร้อยรัดทั้งปวง ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป การที่จะเข้าถึงพระนิพพานเป็นลำดับขั้นไป ตามแต่กำลังของแต่ละบุคคล ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงกำหนดหัวข้อเพื่อทำการศึกษาไว้ดังนี้

- ๓.๑ ความหมายและประเภทของการบรรลุธรรม
- ๓.๒ แนวทางการปฏิบัติเพื่อให้เกิดสัทธาวิมุตติ
- ๓.๓ การบรรลุธรรมแบบสัทธาวิมุตติ
- ๓.๔ ตัวอย่างบุคคลผู้บรรลุธรรมแบบสัทธาวิมุตติ
- ๓.๕ สรุปท้ายบท

๓.๑ ความหมายและประเภทของการบรรลุธรรม

๓.๑.๑ ความหมายของการบรรลุธรรม

การบรรลุธรรม หมายถึง การบรรลุโลกุตตรธรรม ^๑ รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ^๒ ในขณะมรรคจิตตามกำลังของมรรคสำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์^๓ โดยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาเจริญสมณะและวิปัสสนาตามหลักการเจริญสติปัฏฐาน คือการกำหนดรู้กาย เวทนา จิต ธรรม ทั้ง ๔ อย่างรวมลงคือ “รูปนาม”^๔ ให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าดำเนินตามวิปัสสนาวิถีสู่ปฏิบัติสามารถแทง

^๑ คุรยละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๒๓๕.

^๒ คุรยละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๑-๑๐๙๒/๖๐๕-๖๐๗.

^๓ คุรยละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๘๑๑-๘๑๕/๓๕๖-๓๕๘.

^๔ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒-๔๐๕/๓๐๑-๓๔๐, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๕-๑๓๘/๑๐๑-๑๓๑.

ตลอดอริยสัจ ๔ ละสังโยชน์^๕ และอนุสัย^๖ ได้ตามกำลังของมรรค บรรลุมรรคผลนิพพาน สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา ดังมีศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรมดังนี้

๑. ศัพท์ว่า “ปฏิเวธ” มีรูปวิเคราะห์ว่า “มคฺคปณฺณา สจฺจาภิสสมยฺกฺขณฺเณ สจฺจาภิสสมยวเสน ปฏิวิชฺชตีติ ปฏิเวธ, ผลปณฺณา ปฏิวิทฺตตา ปฏิเวธ”^๗ แปลว่า มรรคปัญญา ชื่อว่าปฏิเวธ เพราะอรรถว่า ย่อมแทงตลอด ด้วยอำนาจการตรัสรู้สัจจะ ในขณะที่ตรัสรู้, ผลปัญญา ชื่อว่าปฏิเวธ เพราะว่าแทงตลอดแล้ว (ปฏิ บทหน้า วิธ ธาตุ วิชฺชเน ใช้ในความหมายว่า แทะเจาะไซ ทำให้ทะลุ)^๘

๒. ศัพท์ว่า “สจฺฉิกิริยา” แปลว่าทำให้แจ้ง หรือ “การทำให้ประจักษ์” หมายถึง ประสบเอง และส่วนมากใช้ในคำร้อยกรอง คือ คาถา เช่นเดียวกับคำว่า “ปตฺติ”

๓. ศัพท์ว่า “อธิคโม” มีรูปวิเคราะห์ว่า “จตฺมคฺคณฺณํ อธิคฺมยตีติ อธิคโม” ที่ชื่อว่าอธิคม อรรถว่า พระโยคาวจรบรรลุจตุมรรคญาณ อธิ บทหน้า คมฺ ธาตุ คติย ใช้ในความว่าไป (กริยาเป็น อธิคจฺฉติ) ในภาษาไทยใช้คำว่า “บรรลุ” หมายถึง ถึง, สำเร็จ^๙

๔. ศัพท์ว่า “อภิสมโย” มาจากคำว่า อภิ + สมย แปลว่า ความตรัสรู้, ความถึงพร้อม จำเพาะ (ตรัสรู้) คราวเป็นที่ตรัสรู้ สมัยเป็นที่บรรลุ ความถึงพร้อมเฉพาะ นิยมนำ “ธมฺม” เชื่อมเข้ากับ “อภิสมโย” เป็น “ธมฺมาภิสมโย” ตัวอย่างเช่น “เทสนาวสานเณ จตุราสีติยา ปาณสทฺสสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ แปลว่า ในกาลจบเทศนา ธรรมาภิสมัย ได้บังเกิดแก่สัตว์ แปรหมื่นสี่พัน” อภิสมโย เมื่อนำมาใช้เป็นคำกริยาใช้ว่า อภิสมิโต หรือ อภิสมเมโต มีความหมายกว้าง ๆ คือ การเข้าใจธรรมหรือเข้าถึงธรรม ตั้งแต่บุคคลทั่ว ๆ ไปที่เข้าใจธรรมชัดเจนขึ้นมา หรือเข้าใจธรรมในขั้นวิปัสสนา จนถึงมรรคผลขั้นในระหว่างโดยเฉพาะความเข้าใจหรือเข้าถึงในระดับโสดาบัน

๕. ศัพท์ว่า “ญาณทัสสนะ” แยกออกเป็น ๒ คำคือ “ญาณ”^{๑๐} แปลว่า ความรู้, ปรีชาหยั่งรู้, ปรีชากำหนดรู้ และ “ทัสสนะ” หมายถึง การเห็นด้วยปัญญา, ความเห็น, สิ่งที่เห็น ดังนั้น ญาณทัสสนะ จึงแปลว่าการรู้เห็นด้วยปัญญา หมายถึง การรู้เห็นอริยสัจ ๔ ครบ ๓ รอบ เป็นอาการ

^๕ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๐-๑๘๑/๑๐๖-๑๐๘.

^๖ คุรยลอะยฺยตโน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๗/๓๙๙.

^๗ ชุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๔๐/๕๐.

^๘ คุรยลอะยฺยตโน พระอัครควังสเถระ, **ศัพท์นิทานุตตมาลา**, พระธรรมโมลี ตรวจชำระ, พระมหานิมิตร ธรรมสาโรและจำรูญ ธรรมดา แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๐๖-๖๐๗.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๖-๕๓๗.

^{๑๐} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๖๐๗.

๑๒ ของพระพุทธเจ้า ในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร ญาณทัสสนะ ซึ่งนำมาเป็นบทสรุปของศัพท์เหล่านี้ คือ จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา อาโลกะ อันเป็นปัญญาที่ตรัสรู้หรือริยสังครบ ๓ รอบ ๑๒ อากา

๖. ศัพท์ว่า “ปัตติ”^{๑๑} ศัพท์กริยาอื่นที่ใช้แสดงถึงการบรรลุหรือถึงธรรม เช่น ปาปุณาติ, ปาปุณฺณติ, ปปิโปติ เป็นต้น เป็นคำที่แสดงถึงการบรรลุธรรมอันได้แก่ มรรคผลในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับต้น ๆ จนถึงระดับสูงสุด เช่น “เทสนาวสาเน กสกอุปาสโก โสตาปัตติผลํ ปตฺโต. สมฺปัตตภิกขุปี พหู โสตาปัตติผลาทีนิ ปาปุณฺณิสฺสูติ แปลว่า ในกาลจบพระธรรมเทศนา กสกอุปาสก บรรลุแล้ว ซึ่งโสดาปัตติผล แม้ภิกษุผู้ประชุมกันแล้วเป็นอันมาก บรรลุแล้ว ซึ่งโสดาปัตติผลเป็นต้น”

๗. ศัพท์ว่า “วิโมกข์” แปลว่า ความหลุดพ้น ในความหมายที่จัดตามลักษณะการเห็นไตรลักษณ์ หรือวิมุตติ โดยมุ่งศึกษา ๓ ประการเท่านั้น คือ

๑) สมุจเฉทวิมุตติ เป็นหลุดพ้นอย่างเด็ดขาด หมายถึง อริยมรรค ๔ เพราะว่าพ้นจากกิเลสที่ตนตัดขาดแล้ว

๒) ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ เป็นการหลุดพ้นอย่างสงบ หมายถึง สามัญญผล ๔ เพราะว่าจะเกิดขึ้นในที่สุดแห่งความสงบของกิเลสด้วยอายุภาพแห่งมรรค

๓) นิสสรณวิมุตติ เป็นการหลุดพ้นด้วยการสลัดออกไป หมายถึง นิพพาน เพราะว่าสลัด ปราศจากไป ดำรงอยู่ไกลจากกิเลสทั้งปวง

ดังนั้น การบรรลุธรรม ในความหมายทางพระพุทธศาสนาเถรวาท จึงหมายถึง การรู้แจ้ง อริยสัง ๔ กล่าวโดยย่อคือ บรรลุโลกุตตรธรรม ๙ คือ บรรลุ มรรค ๔ ผล ๕ นิพพาน ๑ เข้าถึงความ เป็นพระอริยบุคคล เมื่อเรียงลำดับจากต่ำสุดไปถึงสูงสุดได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ พระอรหันต์ผู้ประเสริฐสูงสุดกว่าพระอรหันต์ทั้งหลายคือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า การบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลมีได้ทั้งผู้เป็นนักบวช และผู้ที่ไม่ใช่ นักบวช ทั้งที่เป็น เทวดาและพรหม ทั้งผู้ที่เป็นเด็กตั้งแต่อายุ ๗ ขวบขึ้นไป ทั้งบุรุษมีสังกัจจสามเณร^{๑๒} เป็นต้นและสตรีมีนางวิสาขา มหาอุบาสิกา^{๑๓} เป็นต้น คำว่า “พระอริยบุคคล” ท่านอธิบายไว้ว่า “เป็นผู้ไกลจากกิเลสไม่

^{๑๑} อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒/๑๔.

^{๑๒} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑๘/๔๖๗.

^{๑๓} อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒/๑๔.

ดำเนินไปในทางเสื่อม ดำเนินไปแต่ทางเจริญ เป็นผู้ที่ชาวโลกและเทวโลกควรดำเนินตาม^{๑๔} เป็นผู้รู้
แจ้งแทงตลอดในอริยสัจธรรมทั้ง ๔ ด้วยโลกุตตรปัญญา”^{๑๕}

๓.๑.๒ ประเภทของการบรรลุนิพพาน

การบรรลุนิพพานในหลักเกณฑ์การจำแนกพระนิพพานนั้น สามารถแยกได้ตามประเภท
ทักษิณีย หรืออริยบุคคล โดยหลักใหญ่ มี ๒ วิธี คือ แบ่งแบบ ๘ แบ่งตามขั้นระดับที่กำจัดกิเลสได้
และแบ่งแบบ ๗ แบ่งตามคุณธรรม หรือข้อปฏิบัติที่เข้าถึงระดับหรือขั้นนั้น ๆ ดังนี้

๑. ประเภททักษิณียบุคคล ๘

เกณฑ์แบ่งแบบนี้ จัดตามกิเลสคือสังโยชน์ที่ละได้ในแต่ละขั้น พร้อมกับความก้าวหน้าใน
การบำเพ็ญไตรสิกขา กล่าวคือ ศีล สมาธิ และปัญญา ดังนั้น จึงควรทำความเข้าใจในคำว่า สังโยชน์
ซึ่งแปลตามศัพท์ว่า เครื่องผูก หมายถึง กิเลสที่ผูกใจสัตว์เอาไว้ มี ๑๐ ประการ^{๑๖} ซึ่งทักษิณียบุคคล
หรือพระอริยบุคคล ๘ นั้น ว่าโดยระดับหรือขั้นตอนใหญ่แล้ว ก็มีเพียง ๔ และสัมพันธ์กับการละ
สังโยชน์ดังนี้^{๑๗}

ก. พระเสขะ (ผู้ยังต้องศึกษา) หรือสุอุปาทิเสสบุคคล ได้แก่

๑. พระโสดาบัน ผู้ถึงกระแสคือเข้าสู่มรรค เดินทางถูกต้องอย่างแท้จริง หรือ
ปฏิบัติถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริง^{๑๘} เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในขั้นศีล ทำได้พอประมาณ ในสมาธิ
และทำได้พอประมาณในปัญญา ละสังโยชน์ได้ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพตปรามาส^{๑๙}
จำแนกออกเป็น ๓ ประเภท^{๒๐} ตามกำลังอินทรีย์ กล่าวคือ

๑) เอกพิชชีโสดาบัน พระโสดาบันมีพีชกำเนิดอีกเพียงครั้งเดียว จะเกิดเป็น
มนุษย์หรือเทวดาอีกเพียงชาติเดียวจะบรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์^{๒๑} เพราะท่านสร้างบารมีมาอย่าง
แก่กล้า โดยมีจิตสันดานมากไปด้วยปัญญา เจริญสมถภาวนามาน้อย แต่เจริญวิปัสสนามาก
เมื่ออินทรีย์แก่กล้าในชาตินี้แล้ว ก็สามารถบรรลุมรรคผลได้อย่างรวดเร็ว

^{๑๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒/๒.

^{๑๕} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙), **คู่มือสอบอารมณกรรมฐาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๕,
(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

^{๑๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๔๙/๙๐., อ.ท.ส.ก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๑๘, อ.ภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๗๖/๕๐๙.

^{๑๗} อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๒๘๐/๘๐, อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๕๒๖/๒๙๗.

^{๑๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๔๓๐-๒/๔๓๔-๕.

^{๑๙} คุรยละเอียดใน อ.ท.ก. (ไทย) ๒๒/๓๖๑/๔๘๘.

^{๒๐} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๔๘/๒๖, อ.ท.ก.อ. (ไทย) ๒/๔๙/๕๕.

^{๒๑} ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๔๙๔/๓๑๓.

๒) โกลังโกลโสดาบัน คือ พระโสดาบันผู้ยังต้องเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาอีก ๒ ถึง ๖ ชาติ จึงจะบรรลุปะระอรหันต์^{๒๒} เพราะท่านสร้างบารมีอย่างปานกลาง โดยมีจิตสันดานประกอบด้วยปัญญาและสมาธิเท่า ๆ กันเจริญวิปัสสนาและสมถภาวนามาพอ ๆ กัน เมื่ออินทรีย์ทั้ง ๕ แก่กล้าในชาตินี้แล้ว ก็สามารถบรรลุมรรคผลได้อย่างปานกลาง คือ ไม่เร็วไม่ช้า

๓) สัตตักขัตตปุรมโสดาบัน คือ พระโสดาบันผู้ต้องเกิดอีกถึง ๗ ชาติจึงจะบรรลุปะระอรหันต์^{๒๓} เพราะท่านสร้างบารมีมาอย่างอ่อน โดยมีจิตสันดานประกอบด้วยสมาธิมาก แต่ปัญญาน้อย เคยเจริญสมถภาวนามากแต่ก็เจริญวิปัสสนาน้อย เมื่ออินทรีย์ทั้ง ๕ แก่กล้าในชาตินี้แล้วก็สามารถบรรลุมรรคผลได้อย่างเชื่องช้า

๒. พระสกทาคามี ผู้กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียว^{๒๔} ก็จะกำจัดทุกข์ได้สิ้น เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในขั้นศีล ทำได้พอประมาณในสมาธิ และทำได้พอประมาณในปัญญา นอกจากละสังโยชน์ ๓ ข้อต้นได้แล้ว ยังทำราคะ โทสะ และโมหะให้เบาบางลงด้วย^{๒๕} จำแนกออกเป็น ๕ ประเภท ตามกำลังของอินทรีย์ คือ

๑) อธิ ปัตวา ตตถ นิพพัตติตวา อธิ ปรินิพพายี พระสกทาคามีบางจำพวกสำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคลในมนุษย์โลกนี้แล้ว ได้ไปบังเกิดเป็นเทพเจ้า ณ เทวโลก แล้วกลับมาเกิดในมนุษย์โลกนี้อีกครั้งหนึ่ง ก็ได้บรรลอรหัตตผลและดับขันธปรินิพพาน

๒) อธิ ปัตวา อธิ ปรินิพพายี พระสกทาคามีบางจำพวกสำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคลในมนุษย์โลกนี้แล้ว ก็สามารถบรรลอรหัตตผลและดับขันธปรินิพพาน

๓) อธิ ปัตวา ตตถ ปรินิพพายี พระสกทาคามีบางจำพวกสำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคลในมนุษย์โลกนี้แล้ว ไปบังเกิดเป็นเทพเจ้า ณ เทวโลก แล้วได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์และดับขันธเข้าสู่ปรินิพพาน

๔) ตตถ ปัตวา ตตถ ปรินิพพายี พระสกทาคามีบางจำพวกเป็นเทพเจ้าสำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคล ณ เทวโลกและ ได้บรรลอรหัตตผลและดับขันธปรินิพพาน

๕) ตตถ ปัตวา อธิ ปรินิพพายี พระสกทาคามีบางจำพวกเป็นเทพเจ้าสำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคล ณ เทวโลกแล้ว จุตมาอุบัติบังเกิดในมนุษย์โลกนี้ แล้วได้บรรลอรหัตตผลและดับขันธเข้าสู่ปรินิพพาน

^{๒๒} คุรยลละเอียตโน ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๔๙๔/๓๑๓.

^{๒๓} ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๔๙๔/๓๑๔.

^{๒๔} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๒/๑๕๑/๗๘, ที.สี. (ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖.

^{๒๕} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๓๕/๔๓๖, อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๒๑/๑๕๕.

๓. พระอนาคามี ผู้จะปรินิพพานในที่ผุดเกิดขึ้น ไม่เวียนกลับมาอีก เป็นผู้ทำได้ บริบูรณ์ในศีล ทำได้พอประมาณในสมาธิ แต่ทำได้พอประมาณในปัญญา ละสังโยชน์ได้อีก ๒ ข้อ คือ กามราคะ และภวัชชะ^{๒๖} พระอนาคามีบุคคล ๕ ประเภท คือ

๑) อันตรราปรินิพพายี ได้แก่ พระอนาคามีบุคคลที่เกิดในสุทธาวาสพรหมโลก โลกภูมิใดภูมิหนึ่ง แล้วสำเร็จเป็นพระอรหันต์และปรินิพพานภายในอายุครั้งแรก ณ สุทธาวาสภูมินั้น

๒) อุบัติจกปรินิพพายี ได้แก่ พระอนาคามีบุคคลที่เกิดในสุทธาวาสพรหมโลกภูมิใดภูมิหนึ่ง แล้วได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์และปรินิพพานภายในอายุครั้งหลังของสุทธาวาสภูมิที่ ท่านไปเกิดอยู่นั้น

๓) อสังขารปรินิพพายี ได้แก่ พระอนาคามีบุคคลที่เกิดในสุทธาวาสพรหมโลกภูมิใดภูมิหนึ่งแล้ว ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในภูมินั้นโดยสะดวกสบาย ไม่ต้องใช้ความพยายาม มาก แล้วดับขันธปรินิพพาน

๔) สสังขารปรินิพพายี ได้แก่ พระอนาคามีบุคคลที่เกิดในสุทธาวาสพรหมโลกภูมิใดภูมิหนึ่งแล้วได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในภูมินั้นโดยต้องใช้ความพยายามอย่างแรงกล้า แล้วดับขันธปรินิพพาน

๕) อุทังโสตอกนิมิตฺตคามิ ได้แก่ พระอนาคามีบุคคลที่เกิดในสุทธาวาสพรหมโลกชั้นต่ำคืออวิหาภูมิ เมื่อจุดแล้วก็ไปเกิดในสุทธาวาสภูมิชั้นสูงขึ้นไปตามลำดับ^{๒๗}

ข. พระอเสขะ (ผู้ไม่ต้องศึกษา) หรือ อนุปาติเสสบุคคล ได้แก่

๔. พระอรหันต์ ผู้ควร (แก่ทักษิณาหรือการบูชาพิเศษ) หรือผู้ที่หักกรรมแห่งสังสารวัฏได้แล้ว เป็นผู้สิ้นอาสวะ เป็นผู้ทำบริบูรณ์ในสิกขาทั้ง ๓ คือ ศีล สมาธิ และปัญญาละสังโยชน์เบื้องสูงได้อีกทั้ง ๕ ข้อ^{๒๘}

๒. ประเภททักษิณียบุคคล ๗

ก. พระเสขะ หรือ สอุปาทิเสสบุคคล

๑) สัทธานุสारी คือ ผู้แล่นไปตามศรัทธา หรือผู้แล่นตามไปด้วยศรัทธา ได้แก่ ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล ที่มีสัทธินทรีย์แรงกล้า อบรมอริยมรรคโดยมีศรัทธาเป็นต้นนำ (ท่านผู้นี้ถ้าบรรลุมรรคผลแล้วกลายเป็นสัทธาวิมุตติ)

^{๒๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๕/๒๙๖, ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๖๙/๑๗๗.

^{๒๗} ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๑๘๔/๒๑, อ.ต.ก.อ. (ไทย) ๒/๘๘/๒๔๓.

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๒/๒๖๗.

๒) ัมมานุสारी คือ ผู้เล่นไปตามธรรม หรือผู้เล่นตามไปด้วยธรรม ได้แก่ ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผลที่มีปัญญินทรีย์แรงกล้า อบรมอริยมรรคโดยมีปัญญาเป็นตัวนำ (ท่านผู้นี้ถ้าบรรลุมรรคผลแล้วกลายเป็นทวิภูฏิปัตตะ)

๓) สัทธาวิมุตติ คือ ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา ได้แก่ ผู้ที่เข้าใจอริยสัจจธรรมถูกต้องแล้ว เห็นธรรมที่พระสุคตประกาศโดยแจ่มชัด ประพฤติปฏิบัติถูกต้องดี และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไป เพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญา แต่ศรัทธาเป็นตัวนำหน้า (ท่านผู้นี้ถ้าบรรลุอรหัตตผลกลายเป็นปัญญาวิมุตติ)

๔) ทวิภูฏิปัตตะ คือ ผู้บรรลุสัมมาทวิภูฏิปัตตะ ได้แก่ ผู้ที่เข้าใจอริยสัจจธรรมถูกต้องแล้ว เห็นธรรมที่พระตถาคตประกาศโดยแจ่มชัด ประพฤติปฏิบัติถูกต้องดี และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญา (หมายถึงผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วขึ้นไป จนถึงผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุอรหัตตผลที่มีปัญญินทรีย์แรงกล้า, ท่านผู้นี้ถ้าบรรลุ กลายเป็นปัญญาวิมุตติ)

๕) กายสักขี คือ ผู้เป็นพยานด้วยนามกาย หรือผู้ประจักษ์กับตัว ได้แก่ผู้ที่ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญา (หมายถึงผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วขึ้นไป จนถึงผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุอรหัตตผล ที่มีสมาธิในทรีย์แรงกล้า, ท่านผู้นี้ถ้าบรรลุ กลายเป็นอุภโตภาควิมุตติ)^{๒๙}

ข. พระอเสขะ หรือ อนุปาติเสสบุคคล

๖) ปัญญาวิมุตติ คือ ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา ได้แก่ ท่านผู้มีได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย แต่อาสวะทั้งหลายสิ้นไปแล้วเพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญา (หมายถึงพระอรหันต์ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาเป็นต้นนำมาโดยตลอดจนสำเร็จ)

๗) อุภโตภาควิมุตติ คือ ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน ได้แก่ ท่านผู้ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย และอาสวะทั้งหลายก็สิ้นไปแล้ว เพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญา หมายถึงพระอรหันต์ผู้บำเพ็ญสมณะมาเป็นอย่างมกก่อนแล้วจึงใช้สมณะนั้นเป็นฐานบำเพ็ญวิปัสสนาต่อจนสำเร็จ

พระอรหันต์ ๒ ประเภทดังที่ได้แสดงให้เห็นนี้ สามารถแยกออกไปอีกตามคุณสมบัติพิเศษที่ได้และไม่ได้ กล่าวคือ

๑. พระปัญญาวิมุตติ คือ ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา ได้แก่ผู้ที่มุ่งหน้าบำเพ็ญแต่วิปัสสนาอาศัยสมณะเพียงใช้สมาธิเท่าที่จำเป็น พอเป็นบาทฐานของวิปัสสนาให้บรรลุอาสวักขยญาณเท่านั้น ได้

^{๒๙} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๗๔-๗๗/๓๕๘-๓๖๑, ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑๔๔.

สมณะไม่เกินรูปมาน ๔ ไม่มีความสามารถพิเศษ เช่น เข้านิโรธสมาบัติไม่ได้ ไม่ได้โลกีย์ภิญญา ๕ เป็นต้น จำแนกได้ ๓ ประเภท ดังนี้

๑) สุขขวิปัสสก ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน

๒) ปัญญาวิมุตติผู้ได้มาน ๔ อย่างน้อยขั้นหนึ่งก่อนแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาในภายหลังปฏิสัมภีที่ปตตะ ผู้บรรลุปฏิสัมภีทา ๔^{๓๐} คือ ได้ปัญญาแตกฉาน ๔ ประการ^{๓๑}

๒. อุภโตภาควิมุตติ แปลว่า ผู้หลุดพ้นโดยส่วนทั้งสอง คือหลุดพ้นจากรูปกายด้วยอรุปสมาบัติและหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค และเป็นการหลุดพ้น ๒ วาระ คือด้วยวิกขัมภนะ (ข่มกิเลสไว้ด้วยกำลังสมาธิของฉาน) หนหนึ่ง และด้วยสมุจเฉท (ตัดกิเลสถอนรากเหง้าด้วยปัญญา) อีกหนหนึ่ง จำแนกได้ ๔ ประเภท ดังนี้

๑) พระอุภโตภาควิมุตติ ผู้ได้อรุปฉานอย่างน้อยหนึ่งขั้น แต่ไม่ได้โลกีย์วิชา, อกิญญา

๒) พระเทวิชชะ พระอรหันต์อุภโตภาควิมุตติผู้ได้วิชา ๓^{๓๒}

๓) พระฉฬภิญญะ พระอรหันต์อุภโตภาควิมุตติผู้ได้อภิญญา ๖^{๓๓}

๔) พระปฏิสัมภีที่ปตตะ พระอรหันต์อุภโตภาควิมุตติผู้บรรลุปฏิสัมภีทา ๔

เมื่อรวมเข้าเป็นชุดเดียวกัน และเรียงตามชื่อที่ใช้เรียก มี ๖ ประเภท ดังนี้

๑) พระสุขขวิปัสสก ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ

๒) พระปัญญาวิมุตติ ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา (ที่นอกจากวิปัสสก)

๓) พระอุภโตภาควิมุตติ ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน

๔) พระเทวิชชะ ผู้ได้วิชา ๓

๕) พระฉฬภิญญะ ผู้ได้อภิญญา ๖

๖) พระปฏิสัมภีที่ปตตะ ผู้บรรลุปฏิสัมภีทา ๔

อนึ่ง พระอรหันต์องค์ใดเป็นทั้งฉฬภิญญะ และปฏิสัมภีที่ปตตะ ย่อมเป็นผู้มีคุณสมบัติครบถ้วนบริบูรณ์ครบคลุมทั้งหมด^{๓๔}

ดังนั้น ประเภทของการบรรลุธรรม คือ การบรรลุจนวโลกุตรธรรม ซึ่งเป็นสภาพของความสงบระงับแห่งสังขารธรรมทั้งหลาย หรือเรียกสั้น ๆ ว่า บรรลุพระนิพพาน และคำว่า นิพพานนั้น มีไวพจน์อยู่หลายคำ ซึ่งถูกนำไปใช้อย่างแพร่หลาย สามารถจำแนกได้ เมื่อกล่าวถึงนิพพานแท้มีเพียง

^{๓๐} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗๒/๒๑๖, พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๖๘/๑๗๕, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๘๔/๔๐๐.

^{๓๑} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๖๖, ๓/๙.

^{๓๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๒, ๓๙๘/๒๙๒, อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๒/๒๒๕.

^{๓๓} ตูรายละเอียดโน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๓๑/๓๐๗, อง.ฉกก. (ไทย) ๒๒/๒๗๓/๓๑๑.

^{๓๔} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๓/๓๗๓, พ.ป. (บาลี) ๓๑/๔๙๓/๓๘๑, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๓/๓๐๑.

อย่างเดียว ส่วนบุคคลผู้บรรลุนิพพาน แสดงให้เห็นได้เป็นสองนัย คือ นัยที่มาในพระไตรปิฎก และนัยที่มาในชั้นของอรรถกถา และฎีกา ดังที่ได้แสดงให้เห็นแล้วในเบื้องต้น

๓.๒ แนวทางการปฏิบัติเพื่อให้เกิดสังขารวิมุตติ

การปฏิบัติภาวนาในพระพุทธศาสนาเพื่อไปสู่วิมุตติมีด้วยกัน ๒ ทาง คือ (๑) การปฏิบัติที่มีสมณะเป็นบาทเบื้องต้น (๒) การปฏิบัติที่เปนนวิปสนาล้วน ๆ และแนวทางของการปฏิบัตินี้ได้แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ การปฏิบัติภาวนาตามแนวทางของสมถยานิกะ และการปฏิบัติภาวนาตามแนวทางของวิปสนายานิกะ วิธีการปฏิบัติภาวนาตามแนวทางของสมถยานิกะ และวิปสนายานิกะ แบ่งออกเป็น ๔ วิธีด้วยกัน คือ

ก) สมถูปุพพังคมวิปสนา คือ การเจริญวิปสนาที่มีสมณะนำหน้า อรรถกถาอธิบายว่า ผู้ปฏิบัติทำสมณะ คือ สมาธิให้เกิดขึ้นก่อน เปนอุปจารสมาธิ และอัปนาสมาธิจากนั้นจึงได้บรรลุมรรคแล้วนำอภิมรรคนั้นมาพิจารณาเปนอารมณ์ยกจิตขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ ให้เห็นสภาวะที่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์เปนตน จนอริยมรรคเกิดขึ้น

ข) วิปสนาอุปุพพังคมสมณะ คือ การเจริญสมณะที่มีวิปสนานำหน้า อรรถกถาอธิบายว่า ผู้ปฏิบัติยังไม่ได้ทำสมณะให้เกิดขึ้นเลย แต่มาพิจารณาเห็นแจ้งอุปาทานชั้น ๕ ตามสามัญลักษณ์ที่ เปนของไม่เที่ยง เป็นทุกข์เปนตน อันนับว่าเปนนวิปสนา พอวิปสนาเต็มเปยมดี จิตจะเกิดสภาวะมีอารมณ์หนึ่งเดียวขึ้น โดยมีความปลอยวางธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นในวิปสนานั้นเองเปนอารมณ์อันนับว่าเปนมรรค เมื่อปฏิบัติโดยวิธีนี้อริยมรรคก็เกิดขึ้นเช่นเดียวกัน

ค) ยุคนัทธะสมถวิปสนา คือ สมณะ และวิปสนาเข้าคู่กัน^{๓๕} อรรถกถาอธิบายว่า การเจริญสมณะ และวิปสนาควบคู่กัน มิใช่หมายความว่าทำทั้งสองอย่างพร้อมกันทีเดียว เพราะเราไม่สามารถพิจารณาสังขารด้วยจิตเดียวกันกับที่เข้าสมาบัติ คำว่า เจริญสมณะ และวิปสนาควบคู่กันหมายความว่า การเข้าถึงสมาบัติถึงไหน ก็พิจารณาสังขารถึงนั้น พิจารณาสังขารถึงไหน เข้าสมาบัติถึงนั้น กล่าวคือ เมื่อเขาปฐมฌาน ออกจากปฐมฌานแล้ว พิจารณาสังขาร ครั้นพิจารณาสังขารแล้ว ก็เข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌานแล้ว ก็พิจารณาสังขาร ครั้นพิจารณาสังขารแล้ว ก็เข้าตติยฌาน ออกจากตติยฌานแล้ว พิจารณาสังขารฯ อย่างนี้เรื่อยไปตามลำดับ จนเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติแล้ว พิจารณาสังขารอีก อย่างนี้เรียกว่า เจริญสมณะและวิปสนาควบคู่กันไป

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิมุตติ, ๒๕๕๕), หน้า ๔๔๔-๔๔๕.

ง) ธัมมูทัจจวิคคหิตมานัส คือ ทางออกหรือวิธีปฏิบัติ ครั้นเมื่อจิตเขวเพราะธรรมูทัจจจรรณกถาอธิบายว่า ธรรมูทัจจ ได้แก่ วิปัสสนูปกิเลส คือ อุปกิเลสแห่งวิปัสสนา ๑๐ อย่าง ซึ่งจะเกิดขึ้นแก่ผู้ใดวิปัสสนาอ่อน ๆ ภาวะทั้ง ๑๐ นี้ เป็นสิ่งน่าชื่นชมอย่างยิ่ง และไม่เคยเกิดมี ไม่เคยประสบพบมาก่อนแก่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนา จึงชวนให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจผิดคิดว่าได้บรรลุมรรคผลแล้ว ถ้าเข้าใจอย่างนี้ ก็เป็นอันพรากออกจากวิปัสสนาวิถิ คือ พลาดทางวิปัสสนา แล้วจะทิ้งภavanaเดิมเสีย นั่งชื่นชมอุปกิเลสอยู่นั่นเอง วิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง คือ ใหญ่เท่าทัน เมื่อมันเกิดขึ้นก็ให้กำหนดพิจารณาด้วยปัญญาว่า โอกาสนี้ ฌานนี้ หรือนิมิตนี้ เกิดขึ้นแล้วแก่เรา แต่มันเสื่อมเป็นของไม่เที่ยง เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง เป็นปฏิจจสมุปปन्नธรรม จะต้องเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา ดังนั้นไปตน จนเห็นแจ้งว่าสิ่งนี้ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตนของเราแล้ว และไม่ตื่นเตนหวั่นไหวไปกับวิปัสสนูปกิเลสเหล่านั้น เป็นอันวางอุปกิเลสเสียได้ ดำเนินก้าวหน้าต่อไปในมรรคาที่ถูกต้อง จนบรรลุมรรค ผลวิธีการปฏิบัติภavanaทั้ง ๔ วิธีที่ใดกลาวมาแล้วนี้ ถ้าถือตามแนวที่อธิบายโดยอรรถกถาก็จัดได้ว่ามีอยู่แค่ ๒ วิธีที่ถือว่าเป็นหลักใหญ่ คือ วิธีที่วิปัสสนามีสมณะนำหน้า และสมณะมีวิปัสสนานำหน้า ส่วน ๒ วิธีหลังเป็นเพียงวิธีการที่แทรกเข้ามาระหว่างการปฏิบัติ หรือเป็นส่วนเสริมขยายออกไปจากสองวิธีแรกเท่านั้น และวิธีการปฏิบัติภavana ๒ วิธีที่เป็นหลักใหญ่ และน่าจะถือว่าเป็นต้นแบบที่มีชื่อเรียกวาสมถยานของพระสมถยานิกอย่างหนึ่ง และวิปัสสนายานของพระวิปัสสนายานิกอีกอย่างหนึ่ง^{๓๖}

๓.๒.๑ สมถยานิกะ

สมถยานิกะ คือ ผู้ที่มีสมณะเป็นยาน หมายถึง ผู้ที่เจริญสมถภาวนาจนเกิดฌานมาขึ้นก่อน จึงทำการเจริญวิปัสสนาภาวนาเป็นลำดับต่อไป การปฏิบัติตามแนวสมถยานิกะจะมีอารมณ์ของการปฏิบัติทั้งสิ้น ๔๐ อย่าง แบ่งออกเป็น ๗ หมวด คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อัปมัณฺญา ๔ อาหารปฏิกุศลสัญญา ๑ จตุธาตุมัตถก ๑ และอรุณ ๔ ผู้ปฏิบัติภาวนาตามแนวของสมถยานิกะ ต้องทำจิตให้สงบด้วยอำนาจแห่งฌานก่อนแล้วจึงยกฌานขึ้นสู่วิปัสสนาภายหลัง โดยนำเอากรรมฐาน ๔๐ มาเป็นอารมณ์แห่งการภาวนาอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยที่พระพุทธองค์ทรงมุ่งหมายให้เหมาะแก่จริต เพราะเมื่อเหมาะแก่จริตแล้วก็จะสามารถปฏิบัติให้เป็นผลสำเร็จได้ง่ายและรวดเร็ว จริต คือ ความประพฤติที่เป็นพื้นนิสัย หรือพื้นเพแห่งจิตของคนทั้งหลาย ที่หนักไปทางด้านในด้านหนึ่ง จริตแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ ๖ อย่าง คือ

ก) รากจริต ผู้มีรากะเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยหนักไปทางรากะ ประพฤติหนักไปทางรักสวयरังาม ละมุนละไม

ข) โทสจริต ผู้มีโทสะเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยหนักไปทางโทสะ ประพฤติหนักไปทางใจร้อน หงุดหงิดรุนแรงและพยาบาท

^{๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๔๓-๔๔๙.

ค) โมหจจริต ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยหนักไปทางโมหะ ประพฤติหนักไปทางเขลา เหนงาซึม เงื่องง งมงาย ใครว่าอย่างไรก็จะคอยเห็นคล้อยตามไป

ง) สัทธาจจริต ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยหนักไปทางศรัทธา ประพฤติหนักไปทางมีจิตซาบซึ้ง ชื่นบาน นอบใจเลื่อมใสโดยง่าย

จ) พุทธิจจริต หรือญาณจจริต ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยหนักไปทางใช้ความคิดพิจารณา และมองไปตามความจริงตามปรากฏการณ์

ฉ) วิตกจจริต ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยหนักไปทางชอบคิดวทวน นึกคิดจับจดฟุ้งซ่าน^{๓๗}

ผู้ปฏิบัติภาวนาควรที่จะศึกษาในเรื่องจจริตนี้ให้มีความเข้าใจเป็นอย่างดี เพื่อประโยชน์ในการเลือกปฏิบัติภาวนาให้เหมาะกับจริตของตน และนำมาทำความเพียรให้เกิดสมาธิที่มีความสงบแก่จิต แล้วยกขึ้นสู่วิปัสสนาต่อไป ดังนี้

การภาวนาที่เหมาะสมแก่จจริตต่าง ๆ

ผู้ปฏิบัติที่เป็นราคจจริต ควรจะเจริญอสุภะ และกายคตาสติ

ผู้ปฏิบัติที่เป็นโทสจจริต ควรที่จะเจริญพรหมวิหาร ๔ โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อของเมตตา และเพ่งวิณณกสิณ คือ สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว

ผู้ปฏิบัติที่เป็นโมหจจริต ควรจะปฏิบัติอานาปานสติภาวนา แนะนำให้สนทนาธรรม ฟังธรรม มีการเรียน การไต่ถาม และอยู่กับกัลยาณมิตร

ผู้ปฏิบัติที่เป็นสัทธาจจริต ควรที่จะเจริญอนุสติ ๖ คือ พุทธานุสติ อัมมานุสติ สังฆานุสติ สีลานุสติ จาคานุสติ และเทวดานุสติ

ผู้ปฏิบัติที่เป็นพุทธิจจริต ควรจะเจริญมรณานุสติ อุปสมานุสติ อาหารเรปฏิกุศลสัญญา และจตุธาตุมุตตาน

ผู้ปฏิบัติที่เป็นวิตกจจริต ควรที่จะปฏิบัติอานาปานสติภาวนา และเพ่งกสิณ

เมื่อปฏิบัติภาวนาตามจริตของตนอย่างถูกต้อง และต่อเนื่องสม่ำเสมอแล้ว ก็จะสามารถได้บรรลุมรรคในระดบต่าง ๆ ตามการปฏิบัตินั้น ดังนี้

๑) อสุภะ ๑๐ และกายคตาสติ ๑ ส่งผลให้บรรลุได้เพียงปฐมฌานเท่านั้น เพราะอสุภะ และกายคตาสติ มีอารมณ์หยาบและน่าเกลียดมาก การที่ปฐมฌานเกิดขึ้นได้เพราะอาศัยวิตกองค์มานช่วยยกภาวนาจิตให้สู่อารมณเหล่านี้ สวนฌานที่สูงกว่านี้ ไม่มีวิตกช่วยยกจิตให้ขึ้นสู่อารมณ จึงทำให้ผู้ภาวนาบรรลุได้เพียงปฐมฌานเท่านั้น

^{๓๗} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ธรรมะภาคปฏิบัติ ๒, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๕๓.

๒) อัปมัณญา ๓ คือ เมตตา กรุณา และมุทิตา อารมณภาวนา ๓ ประการนี้ส่งผลให้ผู้ภาวนาได้บรรลุถึงจตุตถฌาน

๓) กสิณ ๑๐ อุเบกขา ๑ และอานาปานสติ ๑ มีอำนาจส่งผลให้ผู้ภาวนาบรรลุถึงปัญจฌาน ในกรณีของฌาน ๕ ซึ่งเป็นฌานสูงสุด

๔) อรูป ๔ มีอำนาจส่งผลให้ผู้ปฏิบัติภาวนาได้บรรลุรูปฌาน ๔ สอนอารมณ์ของสมถภาวนาที่ไม่สามารถทำให้บรรลุฌานได้เลยมีอยู่ ๑๐ ประการ คือ อนุสติ ๘ อาหารเรปฏิกูลสัญญา ๑ และจตุธาตวัตถุฌาน ๑ ซึ่งอารมณ์เหล่านี้ทำให้ผู้ปฏิบัติเขาถึงแค่อุปจารสมาธินั้น ไม่สามารถจะเข้าถึงอัปนาสมาธิได้ เนื่องจากอารมณ์เหล่านี้เป็นปรมัตถอารมณ์มีสภาวะละเอียด สุขุมลุ่มลึก ไม่สามารถทำให้สมาธิมีกำลังแก่กลางจนกระทั่งทำให้ฌานเกิดขึ้นได้

๓.๒.๒ วิปัสสนาญาณิกะ

การเจริญวิปัสสนา คือ การเพ่งพิจารณาสภาพธรรมตามความเป็นจริง จนเห็นแจ้งพระไตรลักษณ์ แต่ที่เราไม่เห็นรูปนาม ตามความเป็นจริงได้โดยงายนั้น ก็เพราะว่ามีธรรม ๓ ประการเป็นเครื่องขวางกั้นไว้ คือ สันตติปตบงอนิจจัง อิริยาบถปตบงทุกข และขนสัญญาปตบงอนัตตา

ก) สันตติปตบงอนิจจัง สันตติ หมายถึง การเกิดขึ้นติดต่อกันอย่างรวดเร็วจึงคือ ความสืบทอดแห่งกรรม ฤดู จิต อาหาร ตัวอย่างที่เขาใจโด่งาย เช่น ขนเกาหลุดลวงไป ขนใหม่เกิดขึ้นแทน ความคิดเก่าดับไปความคิดใหม่มาแทน ปตบงไม่เห็นความเป็นอนิจจังของสภาพธรรมที่ปรากฏ ปตบงจึงไม่เห็นความไม่เที่ยงของรูปนาม ทำให้เห็นเหมือนกับวารูปนามนี้ยังมีอยู่ไปเรื่อย ๆ เมื่อไม่เห็นความจริงของรูปนามก็เกิดความสำคัญผิดในรูปนามว่าเป็นของเที่ยง เรียกว่า นิจจวิปัสสา

ข) อิริยาบถปตบงทุกข หมายถึง การเปลี่ยนอิริยาบถมาปตบงทุกข เช่น เมื่อเราเดินเมื่อยก็จะเปลี่ยนเป็นมานั่ง นั่งเมื่อยก็จะเปลี่ยนเป็นนอน ทำให้เขาใจว่าสังขารนี้ไม่ได้ทุกขอะไร การเปลี่ยนอิริยาบถบ่อยทำให้ไม่เห็นความจริงของรูปนามว่ามีทุกขเบียดเบียนบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา เมื่อไม่เห็นทุกขก็เขาใจผิดว่าเป็นสุข เรียกว่า สุขวิปัสสา เป็นปัจจัยแก้ค้นหาทำให้ปรารถนาดีนั้นไป ตามอำนาจของตัณหา ที่อาศัยรูปนามเกิดขึ้น เพราะเหตุที่ไม่ได้พิจารณาอิริยาบถ จึงทำให้ไม่เห็นทุกข ผู้ไม่เห็นทุกขยอมไม่เห็นอริยสัจ

ค) ขนสัญญาปตบงอนัตตา ขนสัญญา แปลว่า ความสำคัญมั่นหมายว่าเป็นกลุ่มก้อน หมายถึง ความสำคัญผิดในสภาวะธรรมที่รวมกันอยู่เป็นกลุ่มเป็นกองของชั้น ๕ ว่าเป็นตัวเป็นตน และสำคัญผิดว่ามีสาระแก่นสาร จึงทำให้ไม่เห็นความแยกกันของรูป ของนามเป็นคนละอย่างได้ เมื่อไม่สามารถกระจายความเป็นกลุ่มเป็นก้อน คือ ขนสัญญา ให้แยกออกจากกันได้ จึงไม่มีโอกาสที่จะเห็นความไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตนได้ ทำให้หลงติดยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตน แต่แท้จริงแล้วเป็นเพียงธาตุต่าง ๆ ประกอบขึ้นเป็นคน ถ้าแยกออกแล้วไม่มีความเป็นคนเลย ต่อเมื่อรวมกันเข้าจึงสมมุติชื่อว่า

เป็นสิ่งที่นั่นสิ่งนี้ เมื่อไม่เห็นอนัตตา วิปัสสนาที่เรียกว่า อตตวิปัสสนา ความสำคัญผิดว่าเป็นตัวตน ก็ต้องเกิดขึ้น และเป็นปัจจัยแก่ตัณหาที่เป็นเหตุโดยตรงใหญ่ทุกขเกิด^{๓๘}

การปฏิบัติวิปัสสนา เป็นการตามกำหนดรู้อารมณ์ปรมาตถที่ปรากฏชัดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วยจิตที่ตั้งมั่นเป็นสมาธิ จนเห็นความจริงในอาการของปรมาตถธรรมนั้น ๆ ว่าไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ที่จะให้ยึดมั่นถือมั่น เป็นตัว เป็นตน เป็นเรา เป็นของของเราได้ มีเพียงสภาพธรรมที่เกิดและดับ เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยอยู่ตลอดเวลาเท่านั้น การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาต้องอาศัย อารมณ์เป็นพื้นที่ในการปฏิบัติธรรมที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาได้ต้องเป็นสิ่งที่มิได้อยู่จริงไม่เปลี่ยนแปลงจากสภาวะของตน คือต้องเป็นปรมาตถอารมณ์เท่านั้น ปรมาตถ คือ สภาวะที่เป็นความจริงตามความหมายที่แท้จริง ที่ตรงตามสภาวะ ไม่แปรปรวนวิปริตไปด้วยประการใดและเป็นสภาวะธรรมที่ทำให้สัตว์ผู้รู้แจ้งแล้วได้พ้นจากวิภวสังสาร คือ สิ้นทุกข์ไม่มีส่วนเหลือใดจริง ได้แก่ ปรมาตถธรรม ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน

๑) จิต ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ คือ ไตรรู้อารมณ์อยู่เสมอ ธรรมชาติของจิตนั้น มีอยู่ ๓ ประการ คือ (๑) มีการรู้อารมณ์อยู่เสมอ (๒) เป็นเหตุให้เจตสิกทั้งหลายรู้อารมณ์ได้คล้าย ๆ กับผู้นำ (๓) ทำสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตให้วิจิตรพิสดาร

๒) เจตสิก เป็นธรรมชาติที่ปรุงแต่งจิตอาศัยจิตเกิด อาศัยจิตรู้อารมณ์ เจตสิกทั้งหลายจะรู้อารมณ์ได้ก็เพราะอาศัยจิต ขาดจิตเสียแล้วเจตสิกก็รู้อารมณ์ไม่ได้ ถ้าเปรียบจิตเป็นน้ำ เจตสิกเป็นสีแดง ผสมกันเป็นน้ำแดง เมื่อผสมกันแล้วไม่สามารถแยกน้ำออกจากสีแดงได้นั้น จิต และเจตสิกก็ไม่สามารถแยกออกจากกันให้เป็นอิสระได้นั้นนั้น เจตสิกนี้เป็นสิ่งปรุงแต่งจิตใหม่มีความเป็นไปได้ต่าง ๆ ไม่วาจะเป็นความพอใจ ความไม่พอใจ ความรัก ความเกลียด ความสงบ หรือฟุ้งซ่าน ล้วนเป็นคุณสมบัติของเจตสิกทั้งสิ้น แต่เจตสิกเกิดขึ้นเอง และแสดงพฤติกรรมเองไม่ได้ ต้องอาศัยจิตเป็นตัวแสดงพฤติกรรมแทน

๓) รูป เป็นธรรมชาติที่ผันแปร และแตกดับไปเพราะมีปัจจัยตรงกันข้ามอยู่เสมอ ๆ เป็นธรรมชาติที่มีอยู่จริง ผู้ที่ใดกระทบ และได้สัมผัสจะมีความรู้สึกเหมือนกันทั้งหมด คือ มีสภาวะแตกสลายอยู่เสมอ

๔) นิพพาน เป็นธรรมชาติที่สงบจาก รูปนาม ชั้น ๕ พ้นจากตัณหาอย่างเด็ดขาด พ้นจากการปรุงแต่งทั้งปวง ดังนั้นจึงได้ชื่อว่า เป็นอสังขตธรรมจัดเป็นนามที่เป็นโลกุตระ^{๓๙} การรู้อารมณ์ปรมาตถเป็นการรู้ที่มีประโยชน์อย่างมากต่อการเจริญวิปัสสนา เพราะหากไม่รู้รู้อารมณ์ปรมาตถอย่างถูกต้อง และแจ่มชัดแล้ว ก็ไม่อาจจะนำไปสู่การเจริญวิปัสสนาให้เกิดผลได้เพราะอารมณ์ที่จะให้

^{๓๘} พระภิกษุญาณพิศาลเมธี, วิปัสสนาภาวนาที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรศาสนไทยการพิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๓๗๗-๓๗๙.

^{๓๙} พระภิกษุญาณพิศาลเมธี, วิปัสสนาภาวนาที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก, หน้า ๓๘๘

เกิดปัญญาเห็นแจ้งชัดในการเจริญวิปัสสนากาวนา นับตั้งแต่ญาณแรก คือตั้งแต่อุท্থัพพญาณเป็นต้นไป จะต้องเป็นอารมณ์ปรมัตถลวัน ๆ เท่านั้น ปรมัตถธรรมที่เป็นอารมณ์สำหรับการเจริญวิปัสสนากาวนา ยนยอลงไดเหลือเป็น ๒ ประเภท คือ

ก) รูป เป็นธรรมชาติที่แตกสลายอยู่เสมอ เพราะความรอนบาง ความเย็นบาง เป็นต้น ไตแก รูปขันธ นั้นเอง เป็นอารมณ์ที่รับรู้ได้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย

ข) นาม ที่เป็นโลกียธรรม เป็นธรรมชาติที่นุ่มไปสู่อารมณ์อยู่เสมอ ไตแก นามขันธ ๔ คือ เวทนา สัญญา สังขาร จัดเป็นเจตสิก และวิญญาณ จัดเป็นจิต ซึ่งหมายถึงความรู้สึกรู้จักคิดภายในใจนั่นเอง สนวนิพพานเป็นโลกุตตรธรรม ไม่ใช่ฐานะที่รับรู้ได้ หรือถึงจะรับรู้ได้ก็ไม่มีประโยชน์ในการเจริญวิปัสสนากาวนา^{๔๐}

การเจริญวิปัสสนากาวนามีอารมณ์หลักในการตามรู้ ๒ ประการ คือ

๑) ตามรูรูรูปเป็นหลัก คือ ตามรูอาการของธาตุ ๔ ธาตุใดธาตุหนึ่ง ที่ปรากฏชัดเจนในขณะจิตปัจจุบัน คือ ธาตุดินมีลักษณะแข็งปรากฏชัดในรูปทั้งหมด แต่ขณะที่แสงจันทร์ แสงอาทิตย์ปรากฏ มีลักษณะอ่อน มีความแข็งน้อย ธาตุน้ำมีลักษณะเกาะกุ่มทำให้วัตถุที่แข็งอยู่รวมกันก่อตัว เป็นรูปร่างได้ ทำให้วัตถุที่อ่อนไหลไปได้ ธาตุไฟมีลักษณะเย็นหรือร้อน ธาตุลมมีลักษณะหยาบหรือตึงและปรากฏสภาวะเคลื่อนไหวการตามรูรูรูปเป็นหลัก เป็นการเจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ไซ้ขณิกสมาธิพิจารณาอาการของรูปโดยเฉพาะธาตุลมที่เคลื่อนไหว โดยลักษณะ ๗ ประการ คือ

ก) อนิจจานุสสณา พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง

ข) ทุกขานุสสณา พิจารณาเห็นความเป็นทุกข์

ค) อนัตตานุสสณา พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน

ง) นิพพิทานุสสณา พิจารณาเห็นความนาเบื่อหน่าย

จ) วิจารณ์ุสสณา พิจารณาเห็นความคลายกำหนด

ฉ) นิโรธานุสสณา พิจารณาเห็นความดับกิเลส

ข) ปฏิสนิสส์คคานุสสณา พิจารณาเห็นความสลัดทิ้งกิเลสทั้งหลาย จึงนับเป็นการเจริญวิปัสสนาของวิปัสสนายานิกะ

๒) ตามรนามเป็นหลัก คือ ตามรูเวทนา จิต หรือสภาพธรรมที่ปรากฏในขณะจิต ปัจจุบัน ไตแก บุคคลผู้บรรลุมานแล้ว ควรเข้ามานั้นบ่อย ๆ เมื่อเกิดความชำนาญในการเข้ามาน แล้วจึงยกองค์มานที่ปรากฏชัด คือ ปติ สุข หรืออุเบกขาขึ้นสู่พระไตรลักษณ์เจริญวิปัสสนา พิจารณาเห็นสภาพธรรมตามลำดับสมบัติ และองค์มานโดยลักษณะ ๗ ประการ คือ

ก) อนิจจานุสสณา พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง

^{๔๐} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/๒๔๘.

- ข) ทุขานุปัสสนา พิจารณาเห็นความเป็นทุกข์
- ค) อนัตตานุปัสสนา พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน
- ง) นิพพิทานุปัสสนา พิจารณาเห็นความนาเบื่อหน่าย
- จ) วิราคานุปัสสนา พิจารณาเห็นความคลายกำหนด
- ฉ) นิโรธานุปัสสนา พิจารณาเห็นความดับกิเลส
- ช) ปฏิสนิสส์คคานุปัสสนา พิจารณาเห็นความสลัดทิ้งกิเลส นี่เป็นการเจริญวิปัสสนาของสมถยานิกะ^{๔๑}

คัมภีร์ ฎีกาอธิบายการกำหนดอารมณ์ ที่แตกต่างกันของสมถยานิกบุคคล และวิปัสสนายานิกบุคคลว่า สมถยานิกะกำหนดรู้ที่องค์ฌานเป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นนามธรรมที่ปรากฏชัดเมื่อออกจากฌาน คือ กำหนดรู้ฌานจิตตูปาทาในขณะที่ปัจจุบัน มีหทัยรูปเป็นที่ตั้งสวณวิปัสสนายานิกะกำหนดรู้ในรูปนาม ชั้นธ ๕ ที่ปรากฏชัดในขณะที่ปัจจุบัน สติรู้เท่าทันสภาวะจิตเจตสิก และอายตนะภายนอกเป็นที่ตั้งของการหยั่งรู้ไม่อาจกำหนดรู้ สังขารธรรมในอัตภาพของตนโดยสิ้นเชิงได้ จึงกำหนดเฉพาะอารมณ์ที่จิตรู้ชัด ดังข้อความในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาฎีกาว่า ยถาปากฎุ วิปัสสนาภินิเวโส พิงเจริญวิปัสสนาตามอารมณ์ที่ปรากฏชัด^{๔๒} เพื่อความเข้าใจในความแตกต่างของแนวทางการปฏิบัติสมถยานิกะ และ วิปัสสนายานิกะให้มากขึ้น ผู้วิจัยจึงได้ค้นคว้าเพิ่มเติม ดังนี้

๓.๒.๓ ความแตกต่างระหว่างสมถยานิกะและวิปัสสนายานิกะ

การปฏิบัติภาวนาตามแนวสมถยานิกะและวิปัสสนายานิกะมีความแตกต่างกันสรุปได้ดังนี้

ก) ความแตกต่างทางด้านอารมณ์ การปฏิบัติภาวนาตามแนวทางของสมถยานิกะที่มีบัญญัติเป็นอารมณ์มี ๔๐ อย่างคือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อรูป ๔ อาหาระ ปฏิกุศลสัญญา ๑ จตุธาตวัตถสถาน ๑ แต่การปฏิบัติภาวนาตามแนวทางของวิปัสสนายานิกะ มีรูปนามเป็นอารมณ์ และต้องเป็นอารมณ์ปรมัตถที่เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ มี ๖ ภูมิด้วยกัน คือ ชั้นธ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทริย ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ และการกำหนดจะต้องกำหนดไปตามอาการ เช่น อาการยืน อาการเดิน อาการนั่ง อาการนอน อาการพอง อาการยุบ อาการปวด การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรสการถูกต้องสัมผัส เป็นต้น

ข) ความแตกต่างทางด้านจุดมุ่งหมาย จุดมุ่งหมายของการปฏิบัติตามแนวสมถยานิกะ คือ การทำให้จิตสงบ และให้จิตตั้งมั่นสามารถทำให้บรรลุรูปฌาน ๔ และอรุฌาน ๔ และยังทำให้เกิดอภิญญา ๕ คือ แสดงฤทธิ์ได้ มีหูทิพย์ มีตาทิพย์ รู้ใจคนอื่นได้ และระลึกชาติได้ เป็นต้น

^{๔๑} พระภาวนาพิศาลเมธี, วิปัสสนาภาวนาที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก, หน้า ๓๙๐

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙๑

สวนจุดมุ่งหมายของการปฏิบัติตามแนววิปัสสนายานิกะ คือ การทำให้เกิดปัญญาที่จะนำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องพระไตรลักษณ์ และสุดท้ายปัญญาก็จะนำไปสู่วิปัสสนาญาณ คือ บรรลุ มรรค ผล นิพพานได้

ค) ความแตกต่างทางด้านวิธีการ การปฏิบัติภาวนาตามแนวสมถยานิกะใช้การเพ่ง อารมณ์บัญญัติเป็นวิธีการสำคัญและในขณะที่เพ่งไม่มีการกำหนดรู้ว่าเมื่อไรเกิดขึ้นตามสภาพที่เป็นจริง จิตจะยึดอยู่กับอารมณ์ที่กำหนดเท่านั้น ถ้าจิตออกไปจากอารมณ์ของการภาวนาจะต้องดึงจิตกลับมาสู่ที่เดิมสวนการปฏิบัติภาวนาตามแนววิปัสสนายานิกะใช้การกำหนดความรู้ คือ กำหนดสติไว้ที่ฐานทั้ง ๔ ตามแนวสติปัฏฐาน คือ กาย เวทนา จิต และธรรม ต้องพยายามกำหนดอารมณ์ที่เกิดขึ้นตามฐานต่าง ๆ ให้ชัดเจนมีเพียงรูปและนาม จนกระทั่งเห็นลักษณะเฉพาะ คือ พระไตรลักษณ์ของรูปและนามชัดเจน การกำหนดแตกต่างจากการเพ่ง คือ ไม่ยึดแน่นอยู่กับอารมณ์ของการภาวนาอันใดอันหนึ่งอยู่ตลอดเวลา มีการเปลี่ยนแปลง และการกลับไปกลับมาของอารมณ์ที่กำลังเกิดขึ้นในฐานทั้ง ๔ ได้ อารมณ์ใดชัดเจนที่สุดก็ให้กำหนดอารมณ์นั้น ๆ

ง) ความแตกต่างทางด้านระดับสมาธิ การปฏิบัติภาวนาตามแนวสมถยานิกะใช้สมาธิ ๓ ระดับ คือ

๑) ขณิกสมาธิ คือ การที่สมาธิที่เกิดขึ้นเพียงชั่วขณะ เช่น ขณะเพ่งดูลมหายใจเข้าออกจิตสงบแน่วแน่วชั่วขณะหนึ่ง ๒-๓ นาที เป็นอย่างมาก แล้วจิตก็คิดไปในเรื่องต่าง ๆ จนเพลิดเพลีนไปพอรู้สึกตัวอีกครั้งก็กลับมาตั้งสมาธิกันใหม่

๒) อุปจารสมาธิ คือ สมาธิที่จวนจะแน่วแน่ว จิตตั้งมั่นเป็นระยะเวลาช่วงหนึ่งนั้น นานขึ้นเป็นจิตที่ใกล้เคียงปฐมฌาน

๓) อัปปนาสมาธิ คือ จิตมีพลังสมบูรณ์เต็มที่ เป็นจิตที่สงบนิ่งและมีอารมณ์อันเดียวที่เรียกว่า เอกัคคตาจิต^{๔๓} สวนการปฏิบัติภาวนาตามแนววิปัสสนายานิกะใช้วิปัสสนาขณิกสมาธิ ซึ่ง เป็นสมาธิที่เกิดขึ้นจากการกำหนดรูปและนามที่เกิดขึ้นทางทวารทั้ง ๖ อย่างต่อเนื่องและไม่ขาดสาย จนเห็นอารมณ์ต่าง ๆ ที่กำหนดเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา วิปัสสนาขณิกสมาธิ หากมีการกำหนดอย่างจดจ่อต่อเนื่อง จะมีกำลังเท่าอุปจารสมาธิในสมถกรรมฐาน และเมื่อกำหนดติดต่อกันไปเรื่อย ๆ วิปัสสนาขณิกสมาธินี้จะแก่กล้ามากขึ้น ๆ จนมีกำลังคล้าย ๆ กับอัปปนาสมาธิในปฐมฌาน เมื่อมาถึงจุดนี้แล้วนิรณ ๕ ก็สงบลงได้

^{๔๓} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ.๙), คำบรรยายวิปัสสนากรรมฐาน, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศพรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๖๙.

จ) ความแตกต่างทางด้านการทำลายกิเลส การปฏิบัติภาวนาตามแนวสมถยานิกะสามารถละกิเลสอย่างกลาง คือ นิวรณ์ ๕ ได้ด้วยการขมเอาไว้ว ด้วยพลังของฌาน เรียกว่า วิกขัมภนปหาน แต่เมื่อออกจากฌานเมื่อใดแล้วนิวรณ์ ๕ ก็กลับมาดังเดิม เหมือนการเอาหินทับหญ้าไว้ เมื่อนำหินออกหญ้าก็จะขึ้นมาเหมือนเดิมส่วนการปฏิบัติภาวนาตามแนววิปัสสนายานิกะสามารถจะละกิเลสอย่างละเอียดคือ อนุสัยกิเลส เปนกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในชั้นรสนันดานได้ เปนกิเลสที่สั่งสมไว้ในภวังคจิต หรือจิตไร้สำนึกของคนเรา กิเลสอย่างละเอียด หรืออนุสัยกิเลสนี้สามารถขจัดได้ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างเดียวเท่านั้น

ฉ) ความแตกต่างทางด้านพลังแห่งการภาวนา

การปฏิบัติภาวนาตามแนวสมถยานิกะใช้พลังที่เกิดจากสมาธิ คือ การตั้งจิตมั่นและแน่วอยู่ในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งเท่านั้น จนเกิดเป็นเอกัคคตาจิตส่วนการปฏิบัติภาวนาตามแนววิปัสสนายานิกะใช้พลังที่เกิดจากพลัง ๕ อย่างคือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา โดยมีองค์ ๓ ประการในสติปฏิฐาน ๔ เป็นองค์ประกอบ

ช) ความแตกต่างทางด้านทฤษฎีที่สัมพันธ์กับการปฏิบัติ

การปฏิบัติภาวนาตามแนวทางของสมถยานิกะ มักจะใช้อารมณ์ของสมถภาวนา ๔๐ อย่างตามที่ใดกล่าวมาแล้วส่วนการปฏิบัติภาวนาตามแนวทางของวิปัสสนายานิกะ นิยมใช้แนวทางของการเจริญสติปฏิฐาน ๔ ประการ

๓.๓ การบรรลुरुธรรมแบบสัทธาวิมุตติ

การบรรลुरुธรรมแบบสัทธาวิมุตติ คือ การปรับสมดุลอินทรีย์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยมีความเป็นมาและความสำคัญ ดังนี้ คือ

๓.๓.๑ การปรับสมดุลอินทรีย์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

การปรับสมดุลของอินทรีย์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา มี ๕ ประการ คือ ๑) การปรับสมดุลสัทธินทรีย์ ๒) การปรับสมดุลปัญญาอินทรีย์ ๓) การปรับสมดุลวิริยอินทรีย์ ๔) การปรับสมดุลสมาธิอินทรีย์ ๕) การปรับสมดุลสติอินทรีย์ การปรับสมดุลของอินทรีย์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา มีเนื้อหาดังต่อไปนี้

๑. การปรับสมดุลสัทธินทรีย์

สัทธาเจตสิก หมายถึง ธรรมชาติที่มีความเชื่อความเลื่อมใสในสิ่งที่ควรเชื่อได้แก่ ความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เชื่อเหตุผลในเรื่องกรรมและผลของกรรม หรืออีกนัยหนึ่ง ธรรมชาติที่ชื่อว่า ศรัทธา ได้แก่ ความเลื่อมใสในวัตถุที่เลื่อมใส เชื่อในพระรัตนตรัย เชื่อกรรมเชื่อผลของกรรม และกรรมที่เป็นของตน ๆ สัทธา คือ ความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เป็นธรรมเบื้องต้น ใน

การกระทำของบุคคลที่ประกอบคุณความดีทั้งหลาย สัทธาปรากฏเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยวัตถุดิบเป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อ ได้แก่ พระรัตนตรัย กรรม ผลของกรรม^{๔๔} ศรัทธานั้นยังสัมปยุตตธรรมทั้งหลายให้เลื่อมใสเป็นลักษณะดุษฎีที่ทําให้นําให้ใส

ฉะนั้น เชื่อในพระรัตนตรัยนั้น ตรงกันข้ามกับความสงสัยในพระรัตนตรัย คือ วิจิกิจฉา เมื่อใจเลื่อมใส มีความเชื่อ จะเกิดวิริยะ มีความพยายามที่จะทำกุศล มีสติระลึกร่างงานที่กระทำ ระลึกถึงคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ จิตที่ตั้งมั่น มีปัญญาคอยสอดส่อง (คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา) เชื้อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ เชื่อว่าพระพุทธเจ้ามีจริง เชื่อคุณธรรม ๓ ประการ ได้แก่ พระบริสุทธิคุณ พระปัญญาธิคุณ พระมหากรุณาธิคุณ เชื่อในพระธรรม คือ คำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ว่าเต็มไปด้วยเหตุผล (ในพระธรรมสอนว่าอะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นผล) เชื่อในพระสงฆ์ เชื่อพระสงฆ์ที่เป็นสภาวะ คือ มรรค ๔ ผล ๔ เป็นพระอริยบุคคล ๘ จำพวก และพระสงฆ์สมมุติ คือ ผู้ที่มีศีลและความเห็นเหมือนกันเข้ามาบวชในพระศาสนา^{๔๕}

สรุป การปรับสมดุสัทธินทรีย์ สัทธินทรีย์ คือ ศรัทธา เป็นผู้ปกครองในความเลื่อมใสต่อสิ่งที่ควรเชื่อ องค์ธรรม คือ สัทธาเจตสิก หมายถึง ธรรมชาติที่มีความเชื่อความเลื่อมใสในสิ่งที่ควรเชื่อ ได้แก่ ความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เชื่อเหตุผลในเรื่องกรรมและผลของกรรม สัทธาปรากฏเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยวัตถุดิบเป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อ ศรัทธานั้นยังสัมปยุตตธรรมทั้งหลายให้เลื่อมใสเป็นลักษณะดุษฎีที่ทําให้นําให้ใส เมื่อใจเลื่อมใส มีความเชื่อ จะเกิดวิริยะ มีความพยายามที่จะทำกุศล มีสติระลึกร่างงานที่กระทำ ระลึกถึงคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ จิตที่ตั้งมั่น เป็นต้น

๒. การปรับสมดุปัญญาธิกรณ

ปัญญาธิกรณ ปัญญา เป็นผู้ปกครองในการรู้ตามความเป็นจริง องค์ธรรม คือ ปัญญาเจตสิกที่ใน มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๘ มหาภิรชาญาณสัมปยุตตจิต ๘ อัปปนา ชวนะ ๒๖^{๔๖}

ปัญญาธิกรณเจตสิก (ปัญญาเจตสิก) หมายถึง ธรรมชาติที่รู้เหตุผลตามความเป็นจริง ได้แก่ ธรรมชาติที่รู้เหตุผลของกรรม และตลอดจนรู้ธรรมเรื่องอริยสัจ ๔ ย่อมรู้ชัดว่านี่คือทุกข์ เพราะรู้ไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขังและอนัตตา เป็นต้น ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่านี่สมุทัย ย่อมรู้ชัดตาม

^{๔๔} วรรณสิทธิ ไทยยะเสวี รวบรวม, คู่มือการศึกษา ปริเฉทที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ทิพยวิสุทธ์ การพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า ๕๔-๕๕.

^{๔๕} พระอาจารย์ไชโย อาสโภ, อภิธัมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๑, ๒, ๖ ชั้นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๕๕), หน้า ๑๐๖.

^{๔๖} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ ญาณ, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓-๗, หน้า ๑๒๕.

ความเป็นจริงว่านี่นิโรธ ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่านี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ (มรรค) เรียกว่า ปัญญินทรีย์

ปัญญา ชื่อว่า อินทรีย์ เพราะมีสภาวะเป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองโดยความครอบงำอวิชชา (โมหะ) เสียได้ มีหน้าที่เป็นใหญ่ในธรรมทั้งหลายคือรู้ทั่วไปตามสภาพธรรมตามความเป็นจริง ดังนั้น ปัญญา จึงเรียกว่า ปัญญินทรีย์เจตสิก

ปัญญา เมื่อปรากฏเกิดขึ้น ย่อมจะรู้ถึงธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล ที่เป็นธรรมเลว และประณีต ที่เป็นธรรมที่ควรเสพและเป็นธรรมที่ไม่ควรจะเสพ ทั้งเป็นธรรมที่เข้ากันได้และเป็นธรรมที่เข้ากันไม่ได้

ปัญญารู้ว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน คือ ปัญญามีความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริงต่อ อารมณ์ ได้แก่ ทสวัตถุสสัมมาทิฏฐิ ๑๐ ประการ

๑. ความเห็นว่า บุญทานที่บุคคลให้สำเร็จแล้ว ย่อมมีผล
๒. ความเห็นว่า การบูชาต่าง ๆ ที่สำเร็จแล้ว ย่อมมีผล
๓. ความเห็นว่า การบวงสรวงที่ให้สำเร็จแล้ว ย่อมมีผล
๔. ความเห็นว่า การทำดี ทำชั่ว ทั้งตรง อ้อมที่สำเร็จแล้ว ย่อมมีผล
๕. ความเห็นว่า โลกนี้มีอยู่
๖. ความเห็นว่า โลกหน้ามีอยู่
๗. ความเห็นว่า คุณของมารดาที่มีอยู่ คือ ทำดี ทำชั่วต่อมารดา ย่อมมีผล
๘. ความเห็นว่า คุณของบิดาที่มีอยู่ คือ ทำดี ทำชั่วต่อบิดา ย่อมมีผล
๙. ความเห็นว่า สัตว์ที่เกิดขึ้น ปรากฏกายโตทันทีมีอยู่
๑๐. ความเห็นว่า สมณพราหมณ์ ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ มีอยู่^{๔๗}

สรุป การปรับสมดุลปัญญินทรีย์ ปัญญินทรีย์ คือ ปัญญินทรีย์เจตสิก (ปัญญาเจตสิก) หมายถึง ธรรมชาติที่รู้เหตุผลตามความเป็นจริง ได้แก่ ธรรมชาติที่รู้เหตุผลของกรรม ตลอดจนรู้ธรรม เรื่องอริยสัจ ๔ ย่อมรู้ชัดว่านี่คือทุกข์ เพราะรู้ไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นต้น ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่านี่คือสมุทัย ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่านี่คือนิโรธ ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่านี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ (มรรค) เรียกว่า ปัญญินทรีย์ ปัญญา เมื่อปรากฏเกิดขึ้น ย่อมจะรู้ถึงธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล ที่เป็นธรรมเลวและประณีต ที่เป็นธรรมที่ควรเสพและเป็นธรรมที่ไม่ควรเสพ ทั้งเป็นธรรมที่เข้ากันได้และเป็นธรรมที่เข้ากันไม่ได้

^{๔๗} วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, คู่มือการศึกษา ปริเฉทที่ ๒, หน้า ๗๑-๗๓.

๓. การปรับสมดุลวิริยีนทรีย์

วิริยีนทรีย์ เป็นอย่างไรคือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรมเข้าถึงกุศลธรรม มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่น มั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมอยู่นี้ เรียกว่า วิริยีนทรีย์^{๔๘} วิริยะปรากฏเกิดขึ้น เพราะอาศัยเหตุที่มี สังเวควัตถุ ๘ ประการ คือ ๑. ชาติ ทุกข์ ๒. ชราทุกข์ ๓. พยาธิทุกข์ ๔. มรณทุกข์ ๕. อบายทุกข์ ๖. วัฏฏมุลกในอดีต ๗. วัฏฏมุลกในอนาคต ๘. อาหารปริเยฐมุลกในปัจจุบันสังเวควัตถุ ๘ ประการ เป็นเหตุให้วิริยะเกิดได้นั้น ย่อมเป็นวิริยะที่เป็น โสภณะ คือ เมื่อพิจารณาความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ของสัตว์ทั้งหลาย

สรุป การปรับสมดุลวิริยีนทรีย์ วิริยีนทรีย์ คือ วิริยะ เป็นผู้ปกครองในความพยายามต่อสิ่ง ที่ควร องค์ธรรม คือ วิริยเจตสิก หมายถึง เป็นธรรมชาติเพียรพยายามต่ออารมณ์ ได้แก่ ความอดทน ต่อสู้กับความยากลำบาก ที่เกี่ยวข้องกับการงานต่าง ๆ ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ดังนั้น วิริยะ จึงชื่อว่า ความเพียร วิริยะปรากฏเกิดขึ้น เพราะอาศัยเหตุที่มี สังเวควัตถุ ๘ ประการ การปรับสมดุล วิริยีนทรีย์ คือ ปรับวิริยีนทรีย์ให้สม่ำเสมอกับสมาธิินทรีย์

๔. การปรับสมดุลสมาธิินทรีย์

สมาธิินทรีย์ หมายถึง สมาธิ เป็นผู้ปกครองในการตั้งมั่นในอารมณ์ที่ควร องค์ธรรม คือ เอกัคคตาเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ๘ มหาภิริยาจิต ๘ อัปปนาชวนะ ๒๖^{๔๙} เอกัคคตาเจตสิก (สมาธิเจตสิก) หมายถึง ธรรมชาติที่สงบและให้สัมปยุตตธรรมในอารมณ์ตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว^{๕๐} เอกัคคะ เพราะอรรถว่า “อัคคะ” แปลว่า “อารมณ์” อันเดียว เพราะไม่มีความฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ ภาวะแห่งเอกัคคะ คือ ภาวะที่มีอารมณ์เดียวแห่งจิตชื่อว่า “เอกัคคตา” ได้แก่ สมาธิจิตทุกดวง ประกอบด้วยเอกัคคตา จะรับรู้อารมณ์เดียวแต่ละขณะ แต่ไม่ใช่สมาธิเสมอไป เอกัคคตาเมื่อประกอบกับเจตสิก (ด้วยกัน) ที่เป็นกุศลหรืออกุศลก็ตามเป็นเหตุ เช่น อโลภเหตุ โอทสเหตุ หรือโลภเหตุ โทสเหตุ เป็นต้น ทำให้เอกัคคตามีกำลัง เอกัคคตาเมื่อประกอบกับเหตุฝ่ายกุศล จะทำให้เอกัคคตามีกำลัง ในการที่จะทำกุศล ถึงขั้นขนิกสมาธิ อุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ เอกัคคตาที่ถึงขั้นขนิกสมาธิ ไม่ใช่อยู่ชั่วขณะจิตหนึ่ง ๆ เท่านั้น ที่ตั้งอยู่ชั่วขณะจิตดวงหนึ่ง ๆ นั้นก็ตั้งอยู่แล้วทุกดวง แต่หมายถึงตั้งอยู่ในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งนาน เมื่อนิเวรณ ๕ เริ่มสงบจึงเป็น “อุปจารสมาธิ” และเมื่อนิเวรณ ๕ สงบราบคาบได้ฉับ จึ่งเรียกว่า อัปปนาสมาธิ^{๕๑}

^{๔๘} ส.ม.ท. (ไทย) ๑๙/๔๗๙/๒๘๘

^{๔๙} พระสังฆมณฑลสังฆราช อัมมาจริยะ รจนา, *ปรมัตถโคตติกะ ปริเฉทที่ ๓-๗*, หน้า ๑๒๕.

^{๕๐} พระปลัดวิสุทธิ์ เรียบเรียง, *คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมชั้นจุฬารามวาสี*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๔๔), หน้า ๕๙.

^{๕๑} พระอาจารย์ไชโย อาสโภ, *อภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๑, ๒, ๖ ชั้นจุฬารามวาสี*, หน้า ๘๙.

สรุป การปรับสมดุสสมาธิในทรีนนั้น สมาธิในทรีน หมายถึง สมาธิ เป็นผู้ปกครองในการตั้งมั่นในอารมณ์ที่ควร องค์กรธรรม คือ เอกัคคตาเจตสิก หรือสมาธิเจตสิก หมายถึง ธรรมชาติที่สงบและให้สัมปยุตตธรรมในอารมณ์ที่ตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว เอกัคคะ เพราะอรรถว่า “อัคคะ” แปลว่า “อารมณ์” อันเดียว เพราะไม่มีความฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ ภาวะแห่งเอกัคคะ คือ ภาวะที่มีอารมณ์เดียวแห่งจิตชื่อว่า “เอกัคคตา” ได้แก่ สมาธิ ดังนั้น การปรับสมดุสสมาธิในทรีน คือ การปรับ สมดุสสมาธิในทรีน ให้เสมอกับวิริยในทรีน

๕. การปรับสมดุสสติในทรีน

สติเจตสิก ธรรมชาติที่มีความระลึกได้ในอารมณ์ และให้สังวรอยู่กับกุศลธรรม ความระลึกได้ชื่อว่า สติ ได้แก่ ความไม่หลงลืม สตินั้นยังสัมปยุตตธรรมทั้งหลายให้ระลึกเป็นลักษณะ สติที่เข้าไปตั้งอยู่ในอารมณ์มี กาย เวทนา จิต ธรรม เรียกว่า สติปฏิฐาน

สติ มี ๒ อย่าง คือ ๑. สติสามัญทั่วไป ๒. สติปฏิฐาน

สติสามัญทั่วไป มีความระวางตัวคอยระลึกอยู่เสมอ เช่น เดินข้ามถนน การปีนต้นไม้ เป็นต้น นอกจากนั้น มี พุทธานุสสติ การระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า อัมมานุสสติ การระลึกถึงคุณของพระธรรม สังฆานุสสติ การระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ จาคานุสสติ การระลึกถึงการบริจาคทานของตนที่เป็นไปโดยบริสุทธิ์ สีลานุสสติ การระลึกถึงความบริสุทธิ์ของศีลที่ตนรักษาไว้ อุปमानุสสติ การระลึกถึงคุณของพระนิพพาน ที่มีสภาพสันติสุข สงบจากกิเลสชั้น ๕ และเวทदानุสสติ การระลึกถึงคุณธรรมที่ทำให้เกิดเป็นเวทนา สติปฏิฐาน การระลึกถึงปรมาตม์ คือ รูปนามที่เป็นปัจจุบัน^{๕๒}

อีกนัย สติ มีลักษณะ ๒ ประการ คือ ๑. อปิลापนลักขณาสติ ๒. อุปคัมหมลักขณาสติ

๑. อปิลापนลักขณาสติ หมายถึง สติที่คอยเตือนให้ระลึกไปในธรรมทั้งหลายว่า สิ่งนี้เป็นธรรมที่ดี สิ่งนี้เป็นธรรมที่ชั่ว สิ่งนี้เป็นธรรมที่มีประโยชน์ สิ่งนี้เป็นธรรมที่ไม่มีประโยชน์ สิ่งนี้เป็นสมถภาวนา สิ่งนี้เป็นวิปัสสนาภาวนา อปิลापนลักขณาสติ เตือนให้ระลึกถึงธรรมทั้งหลายนี้ สตินี้เป็นสติที่ประกอบทั่วไปในโสภณจิต หรือเป็นสติที่ประกอบกับปัญญา ย่อมระลึกถึงกุศลธรรมทั้งหลาย โดยทำหน้าที่กั้นกระแสนิวรณ์ธรรมไม่ให้เจริญได้

๒. อุปคัมหมลักขณาสติ หมายถึง สติที่คอยชักชวนให้ถือเอาคติในธรรมอันดี ย่อมระลึกว่า ธรรมสิ่งนี้มีอุปการะ ธรรมสิ่งนี้มีได้มีอุปการะ ถือเอาแต่ธรรมที่มีประโยชน์ ธรรมที่เป็นอุปการะ ดุจเป็นนายประตู่ของของพระบรมกษัตริย์ อุปคัมหมลักขณาสติ จึงเป็นสติที่อุปการะปัญญาโดยตรง ได้แก่ สติสัมปชัญญะที่เกิดขึ้นในขณะที่พิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม ที่เรียกว่า “สติปฏิฐาน ๔” อันเป็นบุพพภาคมรรค ซึ่งเป็นเบื้องต้นแห่งมรรค สติ มี ๒ อย่าง คือ

^{๕๒} ไชโย อาสโภ, อภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๑, ๒, ๖ ชั้นจุฬารามวาสีธรรมิกะตรี, หน้า ๑๐๖-๑๐๗.

๑) สติ ที่ประกอบกับโสมณจิตโดยทั่วไป ในขณะที่ระลึกอารมณ์ที่อดีตสัญญาเก็บจำไว้ ตามนัยปริยัติอปิลาปนลักขณาสติ

๒) สติ ที่กระทำความรู้สึกขณะกำหนดรูปนามตามความเป็นจริงในการเจริญสติปัฏฐานตามนัยปฏิบัติด้วยอุปคัมหมลักขณาสติ^{๕๓}

สรุป การปรับสมดุลสตินทรีย์ สตินทรีย์ หมายถึง สติ เป็นผู้ปกครองในการระลึกถึงต่อสิ่งที่ควร องค์กรธรรม คือ สติเจตสิก หมายถึง ธรรมชาติที่มีความระลึกได้ในอารมณ์ และให้สังวรอยู่กับกุศลธรรม สติ มี ๒ อย่าง คือ ๑. สติสามัญทั่วไป ๒. สติปัฏฐาน การปรับสมดุล สตินทรีย์ คือ สติปัฏฐาน การระลึกถึงปรมาตถ์นั้น คือ รูปนามที่เป็นปัจจุบัน การปรับสมดุลสตินทรีย์ คือ ใช้สตินทรีย์เป็นผู้ควบคุมอินทรีย์ที่เหลืออีก ๔ ให้มีความสมดุลกัน

๓.๓.๒ หลักการพัฒนาอินทรีย์ ๕

การพัฒนาอินทรีย์ ๕ ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ นั้น โดยหลักสำคัญ ประกอบด้วย ความเพียร สติ สัมปชัญญะระลึกอยู่กับสภาวะปัจจุบันอารมณ์ของรูปนามอยู่เสมอ ๆ จนกระทั่งอินทรีย์ ทั้ง ๕ แก่กล้าสมดุลพร้อม เป็นปัจจัยให้เกิดปัญญาญาณเห็นแจ้งไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง จนรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ สู่การบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคล มี ๔ ประเภท คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ถือว่าเป็นหลักสำคัญในการปฏิบัติเพื่อจะนำตนไปสู่ถึงความพ้นทุกข์ อันเป็นบรมสุข กล่าวคือ มรรค ผล นิพพาน

หลักการพัฒนาอินทรีย์ ๕ การพัฒนาอินทรีย์ ๕ ต้องมีองค์ประกอบเหมือนกันกับการเจริญสติปัฏฐาน ๔ เพราะมีความเกี่ยวเนื่องกัน ด้วยองค์คุณ คือ

๑. อาตปปี มีความเพียรในการกำหนดรูปนาม
๒. สัมปชานโน มีความรู้ตัวทั่วพร้อมคือ รู้ชัดว่าในปัจจุบันขณะนั้นกำลังทำอะไร
๓. สติมา มีสติระลึกได้ ก่อนกำหนด^{๕๔}

การปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลไปตามลำดับนั้น มีวิธีการปฏิบัติคือการฝึกฝนให้จิตมีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ รักษาจิตให้สงบตั้งมั่น ทำให้จิตนั้นเกิดปัญญาหนุมนำให้กายจิตมีศีล มีความสำรวมระวัง ป้องกันอกุศลธรรมได้จิตเป็นกุศล จิตที่มีศีลจะละกิเลสอย่างหยาบ ได้เมื่อฝึกฝนจิตด้วยความเพียร มีสติสัมปชัญญะมากขึ้น จิตมีศีลมีความสำรวมระวังเพิ่มมากขึ้น ก็จะสงบเบา พร้อม ปราศจากนิรวรณที่กลุ่มมรุมจิต ส่งหนุให้เกิดเป็นสัมมาสมาธิสามารถละกิเลส อย่างกลางได้ จิตที่มีสัมมาสมาธินั้น เป็นจิตควรแก่การงาน คือ พิจารณาดูกายใจให้เห็นสภาพตามความเป็นจริง เกิด

^{๕๓} วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, คู่มือการศึกษา ปริเฉทที่ ๒, หน้า ๕๖.

^{๕๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๓/๒๔๘, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๐๖/๗๗.

ปัญญาไปตามลำดับ กิเลสที่ละเอียดสามารถละได้ด้วยปัญญา อันเป็นกระบวนการของอินทรีย์ ๕ คือ มีศรัทธาทำให้เกิดความเพียร มีความเพียรช่วยให้สติมั่นคง เมื่อสติมั่นคงแล้ว กำหนดอารมณ์ได้อย่างจดจ่อต่อเนื่องตั้งมั่นเป็นสมาธิเมื่อมีสมาธิแล้วจะเกิดปัญญาคือ มีความเข้าใจจะมองเห็นถึงโทษของอวิชชา ตัณหาที่เป็นเหตุแห่งสังสารวัฏ มองเห็นคุณค่าของนิพพาน จนพัฒนาอินทรีย์ทั้ง ๕ ให้สมดุลสมบูรณ์พร้อม เพื่อบรรลุนิพพานเพื่อเป็นพระอรหันต์ในที่สุด

ในการพัฒนาอินทรีย์ ๕ ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ นั้น นอกจากประกอบด้วยองค์คุณของการพัฒนาอินทรีย์อันสำคัญแล้ว ต้องมีหลักสำคัญดังต่อไปนี้คือ

๑) กำหนดให้ได้ปัจจุบันธรรม คือ คำที่กำหนดและจิตที่รู้อาการต้องให้พร้อมกันไม่ก่อนหรือหลังกัน (กำหนดรู้อาการ)

๒) กำหนดสติระลึกรู้ให้ต่อเนื่อง คือ ให้กำหนดรู้ตั้งแต่ตื่นนอนจนกระทั่งถึงเวลา หลับ ไม่มีเวลาว่างเว้นจากการกำหนด ๆ ให้ติดต่อกันเหมือนลูกโซ่ เหมือนสายน้ำ

๓) ต้องสำรวมอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วยการกำหนดรู้ตลอดเวลา อย่าเผลอ เพราะกิเลสจะเข้าได้ การสำรวมอินทรีย์ ๖ ถือว่าจำเป็น และเป็นข้อปฏิบัติหลักที่นักปฏิบัติจะต้องปฏิบัติให้เป็นประจำ เพื่อให้อยู่กับการอบรมและฝึกหัดกาย วาจา และใจ ไม่ให้เกิด ความยินดี และยินร้าย เมื่อกระทบกับอายตนะทั้ง ๖ พร้อมทั้งพิจารณาจนเกิดความเบื่อหน่าย และปล่อยวางเสียได้ ด้วยการมีสติและสัมปชัญญะกำกับ พระอนุรุธเถระ ท่านได้กล่าวไว้ในคัมภีร์ ขุททกนิกาย ว่า “ผู้บำเพ็ญเพื่อความพ้นทุกข์ พึงทำการกำหนดสติ อันสูงสุดให้เป็นเหมือนตาข่าย ที่ทวารทั้ง ๖ แล้วฆ่าบรรดาภิเลสอันเข้าไปติดที่ตาข่ายนั้นเสีย” พระมหากัสสปเถระ ท่านกล่าวว่า “ภิกษุที่ยังมีจิตฟุ้งซ่าน กลับกลอก ถึงจะห่มผ้า บังสกุล ก็ยอมไม่งดงามด้วยผ้าบังสกุลนั้น เหมือนวานรที่คลุ้มด้วยหนังราชสีห์ไม่งดงาม ส่วนภิกษุผู้มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน ไม่กลับกลอก มีปัญญารักษาตนรอด สำรวมอินทรีย์ ย่อมงดงามด้วยผ้าบังสกุล เหมือน ราชสีห์ ที่ชอกภูเขา ฉะนั้น”^{๕๕}

พระอัญญาโกณฑัญญเถระ ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ ขุททกนิกายว่า “ภิกษุที่ยังมีจิตฟุ้งซ่าน กลับกลอก คบหา แต่มีตรชั่ว และถูกความผูกโกรธขัดไป จมในห้วงน้ำใหญ่ คือ สงสาร ส่วนภิกษุที่มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน ไม่กลับกลอก มีปัญญา รักษาตน สำรวมอินทรีย์ คบหาแต่มีตรดี เป็นนักปราชัญญ์ พึงทำความสิ้นทุกข์ได้”^{๕๖}

๔) ทำซ้ำ ๆ คือ จะทำอะไรในอิริยาบถต่าง ๆ เช่น ยืน เดิน นั่ง นอน คู้เข้า เหยียดออก เคลื่อนไหว ส่วนใดๆ ของร่างกาย ให้ทำซ้ำ ๆ ทำตัวเหมือนคนป่วยไข้ ทำอะไรค่อย ๆ ซ้ำ ๆ แต่มีสติ กำหนด ตามอาการเกิดดับของรูปนาม พระมหากัสสปเถระ ท่านได้กล่าวไว้ในคัมภีร์ขุททกนิกายว่า

^{๕๕} ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๘๓-๑๐๘๔/๕๑๕-๕๑๖.

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๘๑-๖๘๒/๔๕๖.

“ผู้เป็นปราชญ์นั้นถึงมีตาดี ก็พึงทำเป็น เหมือนคนตาบอด ถึงมีหูดี ก็พึงทำเป็นเหมือนคนหูหนวก ถึงมีปัญญา ก็พึงทำเป็นเหมือนคนใบ้ ถึงจะมีกำลัง ก็พึงทำเป็นเหมือนคนอ่อนแอ ครั้นเมื่อประโยชน์เกิดขึ้นแล้ว ถึงจะนอนในเวลาใกล้จะตาย ก็ยังทำประโยชน์ให้สำเร็จได้”^{๕๗}

๕) ปรับอินทรีย์ ๕ ให้เสมอกัน คือ ศรัทธาเสมอกับปัญญา วิริยะเสมอกับสมาธิ ส่วนสติมีมากเข้าไว้ ไม่เป็นโทษใด ๆ ทั้งสิ้น การปรับอินทรีย์ให้สมดุลนั้น ท่านกล่าวว่า ทำศรัทธากับปัญญาให้สมดุล ทำวิริยะ กับสมาธิให้สมดุล ส่วนสติเป็นตัวกลางตัวประสานได้ทุกธรรม เข้าได้ทุกที่ ศรัทธากับปัญญา บางคนมีแต่ความเชื่อ แต่ขาดปัญญา จึงเรียกว่างมงาย ปัญญามากไปไม่มีศรัทธา ก็จะฟุ้งซ่าน ไม่ได้ปฏิบัติสักที คนมีแต่ปัญญา ปฏิบัติไม่ลง ไม่เชื่อไปหมด วิจัยธรรมมากเกินไป มีศรัทธาน้อยไป ปฏิบัติไป ๆ ก็ฟุ้งซ่าน ไม่มีความสมดุล มีศรัทธากับปัญญาสมดุลกัน เชื่อโดยมีปัญญา ความเพียรกับสมาธิให้สมดุลกัน คือ ถ้าเพียรมาก แต่สมาธิน้อยก็จะเคร่งเครียดเกิดความฟุ้งซ่าน บางทีลำบากรายเปล่า เดี๋ยวจกรม นิ่ง ธรรมเนียมทำมากทั้งวันทั้งคืนแต่สมาธิไม่เจริญ แต่ถ้าหากสมาธิมาก ความเพียรน้อยกว่า ไม่เห็นธรรม ไม่เห็นสภาวะ เพราะจะขี้เกียจยกจิตขึ้นสู่อารมณ์กรรมฐานน้อย ก็จะไม่เกิดความรู้เห็นสภาวะตามจริงของ ความเกิดดับ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตตามความเป็นจริง ต้องสร้างความเพียรให้ทันคือ เพียรระลึก เพียรพยายามที่จะให้เกิดการรู้เท่าทันขึ้น มีความสมดุลขึ้น ถ้าหากว่าบุคคลมีอินทรีย์ ๕ ที่สมดุลกัน การปฏิบัติจะได้รับผลดีขึ้น

๖) กินพอดี พุดพอดี นอนพอดีและปฏิบัติให้มาก (พอดี)

๗) กำหนดด้วยจิตที่จดจ่อ คือ สนใจการกำหนดเป็นพิเศษ อย่ากำหนดเหมือนท่องหนังสือ แต่ให้กำหนดและรู้อาการ คำบริกรรมไม่สำคัญเท่ากับการรับรู้อาการ

๘) รู้หน้าที่ว่ามาทำอะไร คือ มาดูตัวเอง ไม่ใช่ดูคนอื่น หรือทำกิจอย่างอื่นนอกจาก การกำหนดอารมณ์ให้ได้ปัจจุบันเท่านั้น

๙) ส่งอารมณ์ คือ การเล่าประสบการณ์หรือวิธีการปฏิบัติที่ผู้ปฏิบัติผู้ปฏิบัติมา ว่ากำหนดอะไรมาบ้าง ได้พบได้เห็น ได้รู้อะไรบ้าง เพื่อพระวิปัสณาจารย์จะได้แนะนำ แก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ และจะได้รับข้อปฏิบัติที่ละเอียดยิ่ง

๓.๓.๓ หลักธรรมที่เกื้อหนุนต่อการพัฒนาอินทรีย์ ๕ ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔

ธรรมที่เกื้อหนุนต่อการพัฒนาอินทรีย์ ๕ ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ก็คือ สติปัฏฐาน ๔ พระพุทธองค์ทรงสอนพุทธบริษัทเกี่ยวกับเรื่องอินทรีย์ไว้มากมาย เกี่ยวเนื่องกับการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ในมหาสติปัฏฐานสูตร ได้ตรัสสอนให้ปฏิบัติอยู่ในอานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออกแล้ว ตั้งสติกำหนดในอริยาบถทั้ง ๔ ให้มีความรู้ทั่วในอาการเดิน ยืน นั่ง นอน ที่เป็นอริยาบถใหญ่ และในอาการต่าง ๆ ที่ปลีกย่อยออกไป คือ ในกิริยาที่ก้าวไปข้างหน้า ถอยมาข้างหลัง ในกิริยาที่แลเหลียว ใน

^{๕๗} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๐๑/๔๒๕.

กิริยาที่คู่แค้นคู่ขาเข้ามา และเหยียดแขนเหยียดขาออกไป ในกิริยาที่นุ่งห่ม ในกิริยาที่กิน ดื่ม เคี้ยว ลิ้ม ในกิริยาที่ถ่ายหนักถ่ายเบา และในกิริยาที่เดิน ยืน นั่ง นอน ตื่น พุด นิ่ง เป็นต้น ให้พิจารณาไปพร้อมกับกิริยาผลัดเปลี่ยนอิริยาบถเหล่านี้ว่า ไม่ใช่ตัวเรา ไม่ใช่ของเรา คือ ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเรา เขา เป็นผู้เดิน ยืน นั่ง นอน ผลัดเปลี่ยนอาการอิริยาบถทั้งหลาย แต่ให้มองเป็นชั้นธ อายตนะ ธาตุ อินทรีย์ อริยสัง ปฏิจจสมุปบาท ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถเหล่านี้ พิจารณาให้รู้ดังนี้ จึงชื่อว่ารู้ทั่วถึงในอิริยาบถทั้งปวง และตรัสสอนให้ตั้งสติมีสัมปชัญญะ โดยการทำความรู้ตัวในอาการต่าง ๆ ที่ปลุกย่อยออกไป และที่สรุปเข้ามาทั้งหมด คือ ในอาการก้าวไปข้างหน้า ถอยมาข้างหลัง ในอาการแลเหลียว ในอาการคู่แค้นคู่ขาเข้ามา และเหยียดแขนเหยียดขาออกไป ในอาการนุ่งห่ม หรือสำหรับภิกษุ เช่นในอาการทรงผ้าสังฆาฏิ บาตร จีวร ในอาการกิน ดื่ม เคี้ยว ลิ้ม ในอาการถ่ายหนัก ถ่ายเบา ในอาการเดิน ยืน นั่ง นอน ตื่น พุด นิ่ง ให้มีสัมปชัญญะ ความรู้ตัว หมายถึงให้มีทั้งสติความระลึกได้ และสัมปชัญญะความรู้ตัวอยู่แม้ในอิริยาบถต่าง ๆ เหล่านี้ แต่เรียกแยกเป็นข้อที่ว่าด้วยสัมปชัญญะ

การฝึกหัดด้วยสติ มีสัมปชัญญะ ความระลึกได้ ความรู้ตัวทั่วพร้อมในอิริยาบถทั้ง ๔ ที่เรียกว่าข้ออิริยาบถปัพพะ และว่าด้วยข้อสัมปชัญญะปัพพะ เป็นข้อที่จะทำให้เป็นผู้ที่มีสติสัมปชัญญะ รอบคอบในเรื่องของอิริยาบถใหญ่และอิริยาบถย่อยทั้งหลายพระพุทธองค์ตรัสว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้ นั้นเห็นเรา”^{๕๘} แสดงว่า พระพุทธเจ้า คือ พระธรรม และพระธรรม ก็คือ พระพุทธเจ้า ธรรมะที่ พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้นเป็นสิ่งที่มิอยู่ประจำโลก ไม่สูญหาย เหมือนกับน้ำที่มีอยู่ในพื้นแผ่นดิน ผู้ชุดบ่อ ลงไปให้ถึงน้ำ ก็จะมีน้ำไม่ว่าผู้ชุดบ่อไปทำให้น้ำมีขึ้น เมื่อบुरुชุนั้นชุดบ่อให้ลึกลงไปให้ถึงน้ำ น้ำนั้นก็ มีอยู่แล้วเปรียบได้กับ พระพุทธองค์ทรงสอนหลักปฏิบัติไว้หมดแล้ว ทั้งเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา ทุก ประการนักปฏิบัติธรรมไม่ต้องไปคิดบัญญัติอะไรอีกแล้ว เพียงให้ทำตามในสิ่งที่พระองค์ทรงสอนไว้ เท่านั้น นับว่าเป็นผู้มีโชคอย่างยิ่ง คล้ายกับว่าพระพุทธเจ้าทรงสร้างสวนผลไม้ที่อุดมสมบูรณ์ไว้ให้ พร้อมแล้ว ได้เชิญให้นักปฏิบัติธรรมทั้งหลายไปกินผลไม้ในสวนนั้น เช่นเดียวกับคำสอนในทางธรรมที่ เป็นไปเพื่อวิมุตติ คือ ความพ้นทุกข์ พระองค์ทรงสอนไว้หมดแล้ว ยังขาดแต่บุคคลที่จะมีศรัทธาเข้าไป ประพฤติปฏิบัติเท่านั้น แล้วมีเหตุอย่างไรจึงมีศรัทธาปฏิบัติเพื่อวิมุตตินั้น

๓.๓.๔ การพัฒนาอินทรีย์ ๕ ด้วยอาหารของวิชาและวิมุตติ

การการพัฒนาอินทรีย์ ๕ มีเป้าหมายที่ความพ้นทุกข์ คือ วิชาและวิมุตติ จึงต้องพัฒนา อินทรีย์ ๕ ด้วยการทำอาหารของวิชาให้เกิดขึ้น เพื่อเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดสติ และปัญญาในการ พัฒนาค้น อันเป็นเหตุให้วิชาและวิมุตติบริบูรณ์ มีที่มาจากพระสูตร ที่ชื่อว่า อวิชาสูตร

^{๕๘} ขุ.อป.อ. (ไทย) ๙/๒๑๘-๒๒๙.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอธิบายหลักธรรมที่เป็นอาหารของวิชาและวิมุตติไว้ในวิชาสูตร แต่เป็นส่วนที่ว่าด้วยวิชาและวิมุตติไว้ว่า วิชาและวิมุตติ หมายถึง ผลญาณ และสัมปยุตตธรรมที่เหลือ

“ภิกษุทั้งหลาย แม่วิชาและวิมุตติ เราก็กล่าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่าไม่มีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหารของวิชาและวิมุตติ ควรตอบว่า “โพชฌงค์ ๗”

แม้โพชฌงค์ ๗ กีกล่าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่าไม่มีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหารของโพชฌงค์ ๗ ควรตอบว่า “สติปัฏฐาน ๔”

แม้สติปัฏฐาน ๔ กีกล่าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่าไม่มีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหารของสติปัฏฐาน ๔ ควรตอบว่า “สุจจริต ๓”

แม้สุจจริต ๓ เรากีกล่าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่าไม่มีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหารของสุจจริต ๓ ควรตอบว่า “ความสามรวมอินทรีย์”

แม้ความสามรวมอินทรีย์ เรากีกล่าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่าไม่มีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหารของความสามรวมอินทรีย์ ควรตอบว่า “สติสัมปชัญญะ”

แม้สติสัมปชัญญะ เรากีกล่าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่าไม่มีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหารของสติสัมปชัญญะ ควรตอบว่า “การมนสิการโดยแยบคาย”

แม้การมนสิการโดยแยบคาย เรากีกล่าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่าไม่มีอาหารอะไรเล่าเป็นอาหารของการมนสิการโดยแยบคาย ควรตอบว่า “สัทธา”

แม้สัทธา เรากีกล่าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่าไม่มีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหารของสัทธา ควรตอบว่า “การฟังสัทธรรม”

แม้การฟังสัทธรรม เรากีกล่าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่าไม่มีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหารของการฟังสัทธรรม ก็ควรตอบว่า “การคบสัทบุรุษ”

การคบสัทบุรุษที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้การฟังสัทธรรมบริบูรณ์ การฟังสัทธรรมที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สัทธาบริบูรณ์ ศรัทธาที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้การมนสิการโดยแยบคายบริบูรณ์ การมนสิการโดยแยบคายที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สติสัมปชัญญะบริบูรณ์ สติสัมปชัญญะที่บริบูรณ์ย่อมทำให้ความสามรวมอินทรีย์บริบูรณ์ ความสามรวมอินทรีย์ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สุจจริต ๓ บริบูรณ์ สุจจริต ๓ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ สติปัฏฐาน ๔ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์และโพชฌงค์ ๗ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้วิชาและวิมุตติบริบูรณ์ ภิกษุทั้งหลาย การคบสัทบุรุษที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้การฟังสัทธรรมบริบูรณ์ ... โพชฌงค์ ๗ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้วิชาและวิมุตติบริบูรณ์ วิชาและวิมุตตินี้ มีอาหารอย่างนี้และบริบูรณ์อย่างนี้” อินทรีย์ ๕ นั้นเริ่มต้นจากการมีสัทธา จึงจะเป็นกระบวนการพัฒนาที่ตามมาจนเกิดปัญญา เพื่อบรรลุนิพพาน แล้วการจะมีศรัทธานั้นเกิดจากอะไร ในพระสูตรที่ว่าด้วยอาหารวิชาและวิมุตตินี้ มีความชัดเจนว่า เริ่มจากการคบสัทบุรุษ แล้วได้ฟัง

สัทธรรม ทำให้เกิดสัทธา มีมโนสิการโดยแยบคาย มีสติสัมปชัญญะ มีความสรววมอินทรีย์ มีสุจริต ๓ มีการเจริญสติปัฏฐาน ๔ เมื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ ได้บริบูรณ์ ทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ ทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์

๑. การคบสัตบุรุษย่อมทำให้การฟังสัทธรรมบริบูรณ์^{๕๙}

สัตบุรุษ คือ บุคคลผู้มีสัมมาทิฐิ มีสัมมาสังกัปปะ มีสัมมาวาจา มีสัมมากัมมันตะ มีสัมมาอาชีวะ มีสัมมาวายามะ มีสัมมาสติ มีสัมมาสมาธิ^{๖๐}

สัตบุรุษ คือ บุคคลผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ฯลฯ เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา เป็นผู้มีจิตไม่พยายาบาท และเป็นสัมมาทิฐิ บุคคลนี้เรียกว่า สัตบุรุษ^{๖๑}

สัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ ตนเองเป็นผู้ที่มีสัมมาทิฐิและชักชวนผู้อื่นให้มีสัมมาทิฐิ ตนเองเป็นผู้มีสัมมาสังกัปปะและชักชวนผู้อื่นให้มีสัมมาสังกัปปะ ตนเองเป็นผู้มีสัมมาวาจาและชักชวนผู้อื่นให้มีสัมมาวาจาตนเองเป็นผู้มีสัมมากัมมันตะและชักชวนผู้อื่นให้มีสัมมากัมมันตะตนเองเป็นผู้มีสัมมาอาชีวะและชักชวนผู้อื่นให้มีสัมมาอาชีวะตนเองเป็นผู้มีสัมมาวายามะและชักชวนผู้อื่นให้มีสัมมาวายามะตนเองเป็นผู้ที่มีสัมมาสติและชักชวนผู้อื่นให้มีสัมมาสติ ตนเองเป็นผู้มีสัมมาสมาธิและชักชวนผู้อื่นให้มีสัมมาสมาธิ บุคคลนี้เรียกว่า สัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ^{๖๒}

สัตบุรุษประกอบด้วยคุณอันเป็นโลกุตตระ คำสอนของท่านเหล่านั้นล้วนแล้วแต่เป็นแนวทางเพื่อให้สัตว์ทั้งหลายได้เข้าถึงความพ้นทุกข์ ให้พิจารณาเห็นความจริงของสังขารว่า ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อพิจารณาเห็นโทษของสังขาร ก็จะเกิดความเบื่อหน่าย คลายความยินดีในสังขาร จิตใจก็จะโน้มไปในธรรม อันเป็นที่ดับขั้นคือ นิพพาน นี่คือการฟังของสัตบุรุษ

๒. การฟังสัทธรรมที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สัทธาบริบูรณ์^{๖๓}

การฟังสัทธรรมนั้น ก็ย่อมก่อให้เกิดอานิสงส์หรือผลที่จะได้รับอยู่ ๕ ประการ ดังนี้

- ๑) ย่อมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยได้ฟังมาก่อน (อสุต สุนาติ)
- ๒) ย่อมเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้นในสิ่งที่ได้ฟังแล้ว (สุต ปรีโยทเปติ)

^{๕๙} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), เอกสารประกอบการสอน วิชาสติปัฏฐานภาวนา, หน้า ๙๕.

^{๖๐} คุรยละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๕/๒๗.

^{๖๑} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๐๔/๓๒๔.

^{๖๒} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๐๕/๓๒๖.

^{๖๓} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), เอกสารประกอบการสอน วิชาสติปัฏฐานภาวนา, หน้า ๙๕.

๓) ย่อมบรรเทาความสงสัยในเรื่องต่าง ๆ ได้ (กงข วิหนติ)

๔) ย่อมทำความเห็นให้ตรง (ถูกต้อง) ได้ (ทิฏฐิ อุกฺโขโรติ)

๕) จิตของผู้ฟังย่อมเลื่อมใส (จิตตสฺส ปสฺสิตติ)^{๖๔}

สัทธรรม หมายถึง ธรรมอันดีหรือศาสนา มี ๓ ประการ คือ^{๖๕}

๑) ปริยัติสัทธรรม ได้แก่หลักธรรมคำสั่งสอนอันเป็นสาระด้านเนื้อหาของพุทธปรัชญา เถรวาทที่พระพุทธเจ้าได้ทรงวางไว้เป็นแบบแผนอย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ เปรียบได้กับแผนที่

๒) ปฏิบัติสัทธรรม คือ การที่นำเอาหลักธรรมคำสั่งสอนที่ได้เล่าเรียนแล้วนั้นมาฝึกหัดปฏิบัติซัด เกลากาย วาจา และใจ ให้เกิดความตั้งงม ความสงบเยือกเย็นในระดับต่าง ๆ ให้เข้าถึงชีวิตที่ประเสริฐ ทางเดินที่ถูกต้อง ก็คือ การอบรมกาย วาจา และใจ

๓) อธิคมสัทธรรมหรือปฏิเวธสัทธรรม คือ ผลสัมฤทธิ์ที่พึงได้รับจากการศึกษา และปฏิบัติธรรมนั้น ๆ ตามสมควรแก่เหตุปัจจัย^{๖๖} ปัญญาเกิดขึ้นจากการฟังจากผู้อื่น ที่เรียกว่า “สุตมยปัญญา” ซึ่งอาจรวมไปถึงการ ศึกษาเล่าเรียน จนได้กัมมัฏสกตญาณ หรือสัจจानุโลมิกญาณ อันหมายถึง ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้ริยสัจทั้ง ๔ ดังที่กล่าวมาแล้วในข้อที่หนึ่งนั้น ปัญญาเช่นนี้จึงเรียกว่า ปัญญาที่เกิดขึ้นเพราะการฟัง ในการฟังเพื่อให้เกิดความรู้ หรือปัญญานั้น ผู้ฟังต้องปฏิบัติด้วยดีจึงจะเกิดปัญญาได้ ต้องรักษามารยาทในการฟัง คือ มีความตั้งใจสนใจฟังอย่างมีสติ เอาใจใส่จดจ่ออยู่กับเรื่องที่ฟังตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง โดยต้องพิจารณาใคร่ครวญตามเรื่องราวที่ตนได้ฟังนั้นอย่างละเอียดรอบคอบ และเมื่อได้ฟังคำสอนของ สัตบุรุษแล้ว ก็เป็นเหตุให้เกิดโยนิโสมนสิการ คือ การกระทำไว้ในใจ โดยอุบายที่ถูกทาง คือ ให้ถูกต้องตรงกับความเป็นจริง ในสังขารทั้งหลายว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตน

๓. ศรัทธาที่บริบูรณ์ย่อมทำให้การมนสิการโดยแยบคายบริบูรณ์^{๖๗}

คำว่า “สัทธา” แปลว่า “ทรงไว้พร้อม” หมายความว่าความเชื่อมั่นในประโยชน์ของตนที่กระทำอยู่ เมื่อกระทำอะไรก็ตามต้องมีความเชื่อมั่นเป็นปัจจัยสำคัญ ถ้าเรามีสัทธา และมีความเข้าใจในงานที่ทำ มีความเชื่อมั่นในคุณค่าของงานนั้น งานที่เรากระทำก็就会有ความก้าวหน้า สัทธา เป็นหลักสำคัญประการแรกในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า และผู้ที่ปฏิบัติวิปัสสนาจนบรรลุมรรค ผลนิพพานได้ ต้องปฏิบัติให้ก้าวหน้าในวิปัสสนาญาณแต่ละระดับ วิธีที่ช่วยให้มีความก้าวหน้าในการ

^{๖๔} อภ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๒๐๒/๒๗๖.

^{๖๕} วิ.อ. (บาลี) ๒/๔๓๘/๔๒๕.

^{๖๖} คณะกรรมการแผนกตารา, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, สมณตปาสาทิกานาม วินยฎกถา ปโม ภาโค, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๒๖๔.

^{๖๗} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), เอกสารประกอบการสอน รายวิชาสติปัญญาฐานภาวนา, หน้า ๙๗.

เจริญวิปัสสนา ก็คือ ต้องปรับอินทรีย์ให้แก่กล้า และสมดุลงขึ้นไปเรื่อย ๆ เมื่อสัทธาอินทรีย์ตั้งมั่นอย่าง แก่กล้าแล้วก็จะส่งผลหนุนเนื่องให้อินทรีย์อื่น ๆ ตั้งมั่นและแก่กล้าขึ้นตามไปด้วย เพราะอินทรีย์ทั้ง ๕ นี้ส่งผลเป็นปัจจัยต่อกัน กล่าวคือ สัทธาทำให้เกิดความเพียร ความเพียรช่วยให้สติมั่นคง เมื่อสติ มั่นคงแล้ว กำหนดอารมณ์ก็จะได้สมาธิ เมื่อมีสมาธิดีก็จะเกิดความเข้าใจมองเห็นซึ่งถึงโทษของอวิชชา ตัณหาที่เป็นเหตุแห่งการเวียนว่ายตายเกิด และมองเห็นคุณค่าของนิพพาน ซึ่งเป็นภาวะปราศจาก ความมืดแห่งอวิชชาและความทรมานทรมายแห่งตัณหา สงบประณีตละเอียด ครั้นเมื่อรู้ชัดเข้าใจแจ่มแจ้ง ด้วยตนเองแล้ว ก็จะมีสัทธาที่เป็นศรัทธาอย่างยิ่งหรือยิ่งกว่าสัทธา หมุนเวียนกลับเป็นสัทธาอินทรีย์ อีก^{๖๘} พระพุทธศาสนาปลูกฝังให้มีความเชื่อที่มีเหตุผล โดยให้เชื่อในสิ่งเหล่านี้ คือ

๑) ตถาคตโพธิสัทธา การเป็นผู้เชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในองค์พระ ตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๔ ประการ ตรัสธรรมบัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรง เป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์เราทุกวันนี้หากฝึกตนด้วยดีก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิหลุดพ้นได้ดังที่พระองค์ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง

๒) กัมมสัทธา เชื่อกฎแห่งกรรม เป็นผู้เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือเชื่อว่าทำอะไรโดยมี เจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ หรือไม่รู้ ย่อมเป็นกรรม ความชั่วหรือความดีที่ทำแล้วต้องมีผล และผลดีผล ชั่วต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว ที่มีขึ้นในตน และเป็นเหตุเป็นปัจจัย ก่อให้เกิดผลดีร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่า และเชื่อว่าที่ต่อต้องการจะสำเร็จได้โดยการ กระทำ มิได้ด้วยการอ้อนวอนหรืออนาคยโชคความ เป็นต้น

๓) วิปากสัทธา เชื่อวิปาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว

๔) กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน เชื่อว่าเชื่อว่าแต่ละคนเป็น เจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน

๔. การมนสิการโดยแยบคายที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สติสัมปชัญญะบริบูรณ์

โยนิโสมนสิการ หมายถึง การทำไว้ในใจโดยถูกต้อง โดยถูกต้อง^{๖๙} โยนิโสมนสิการ เป็น ธรรมอย่างเอก ที่เป็นเหตุให้ธรรมต่าง ๆ อันเป็นกุศล ที่ยังไม่เกิดขึ้นได้เกิดขึ้น และทำให้ละอกุศลธรรม ที่เกิดขึ้นแล้ว พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “โยนิโสมนสิการ เป็นธรรมอย่างเอก”^{๗๐} ไว้ในที่หลายแห่ง เช่น

โยนิโสมนสิการเป็นธรรมอย่างเอก ที่กั้นวิจิกิจฉาไม่ให้เกิดขึ้นและละวิจิกิจฉาที่เกิดขึ้น

โยนิโสมนสิการเป็นธรรมอย่างเอก ที่เป็นเหตุทำให้เกิดกุศลธรรมและละอกุศลธรรม

^{๖๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๒๐/๓๓๓.

^{๖๙} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๕/๗๑.

^{๗๐} อภ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๖๗-๖๘/๑๒.

โยนิโสมนสิการเป็นธรรมอย่างเอก ที่เป็นเหตุทำให้โพชฌงค์เกิดขึ้นและเจริญบริบูรณ์
 โยนิโสมนสิการเป็นธรรมอย่างเอก ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่
 โยนิโสมนสิการเป็นธรรมอย่างเอก ที่เป็นไปเพื่อความดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรม
 โยนิโสมนสิการนี้ เป็นปัจจัยภายในที่สำคัญในกระบวนการพัฒนาปัญญา ในระดับขั้น
 ลึกซึ่ง ยิ่งขึ้นไปในภายในจิตใจ ช่วยส่งเสริมทำให้เกิดสัมมาทิฐิ และปัญญาระดับโลกุตตระซึ่งเรียกว่า
 ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ความเห็นชอบของบุคคลผู้มีจิตไกลจากข้าศึก
 คือ กิเลส มีจิตหาอาสวะมิได้ ถึงพร้อมด้วยอริยมรรคปฏิบัติตามอริยมรรคอยู่ และโยนิโสมนสิการนี้อยู่

๕. สติสัมปชัญญะที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้ความสำรวมอินทรีย์บริบูรณ์

สติ แปลว่า ความระลึกได้หมายรู้ในสิ่งนั้น ๆ หรือในธรรมนั้น ๆ โดยจิตเป็นเครื่องกำหนด
 ระลึกได้ทั้งในเรื่องที่เป็นอดีตที่ผ่านมาทั้งในเหตุการณ์ในปัจจุบันที่กำลังคิดอยู่พูดอยู่ในเรื่องนั้นๆ และ
 สติยังเป็นเครื่องคอยเตือนใจอยู่เสมอเมื่ออารมณ์ต่าง ๆ เข้ามาทางอายตนะทั้ง ๖ ใจก็ระลึกได้อยู่
 ตลอด

สัมปชัญญะ แปลว่า ความรู้สึกตัว เช่น ในขณะที่คิด พูด และการกระทำที่มีความรู้สึกตัว
 ทั่วพร้อมอยู่เสมอโดยไม่ปล่อยใจไปที่อื่น สติสัมปชัญญะเป็นหลักธรรมที่มีอุปการะมากที่ส่งผลให้
 บุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติธรรมรู้แจ้งแทงตลอดซึ่งมรรคผลได้ง่าย การที่บุคคลเจริญสติสัมปชัญญะให้มี
 ในตนอยู่ตลอดนั้นคุณธรรมอื่น ๆ เช่น ทิริ และโอตัมปะที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นตามลำดับ และเพื่อเป็น
 ปทัฏฐานในการพัฒนาจิตได้สูงขึ้นตามลำดับจนถึงการสارอภราคะออกไปได้ และสามารถทำลาย
 อาสวะกิเลสให้หมดไปได้^{๗๑}

๖. ความสำรวมอินทรีย์ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สุจริต ๓ บริบูรณ์

ความสำรวมคือ ความมีสติระงับมีการปิดกั้นอกุศลไม่ให้เกิดขึ้นทางทวารทั้ง ๖^{๗๒} อินทรีย์
 สักร หรือคุ้มครองทวารอินทรีย์ หมายถึง การสำรวมอินทรีย์ คือ ระงับไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำ
 จิตใจ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทรีย์ ๖ ในขั้นนี้เป็นการควบคุมการรับรู้เมื่อติดต่อกับโลกทาง
 ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ และเป็นการควบคุมตามกฎเกณฑ์หรือมาตรฐานภายนอก การควบคุม
 ที่ว่านี้โดยสาระแล้วเป็นการระมัดระวังในขณะที่ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กาย
 ได้สัมผัส และจิตใจคิดสิ่งต่าง ๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือพร้อมกันหลาย ๆ อย่างก็ได้ โดยระมัดระวัง
 ไม่ให้หมายรู้หรือยึดถือเป็นสาระ ไม่ว่าจะโดยการตีความเอาจากลักษณะทั่วไป หรือลักษณะเฉพาะ
 เพราะถ้าไม่ระมัดระวังแล้ว ถ้าหมายรู้เอาว่าเป็นตัวตน ก็จะเพลิดเพลินไปตามความชอบความชัง ก็จะทำให้
 ให้ความดีใจ และเสียใจครอบงำจิตใจเอาได้ การระมัดระวังนี้ทำได้โดยตั้งสติกำหนดรู้

^{๗๑} อก.ทสก. (ไทย) ๒๓/๘๑/๔๐๕-๔๐๖.

^{๗๒} อก.ฉก.อ. (บาลี) ๓/๕๘/๑๓๙.

อารมณ์ หลักการสำคัญคือ ไม่ถืออนิमित ไม่ถืออนุพยัญชนะ^{๗๓}

๗. กายสุจริต ๓ ที่บริบูรณ์ย่อมทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์^{๗๔}

๑) กายสุจริต ๓ คือ การประพฤติดีทางกาย ได้แก่

(๑) ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนาเว้นจากการฆ่าสัตว์ การบีบคั้นเบียดเบียน มีเมตตากรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลสงเคราะห์กัน

(๒) อทินนาทานา เวรมณี เจตนาเว้นจากการลักทรัพย์ และการเอาไร้อาหารไปเปรียบเคารพสิทธิในทรัพย์สินของกันและกัน

(๓) กาเมสุ มิจฉารารา เวรมณี เจตนาเว้นจากการล่วงละเมิดในข

๒) วจีสุจริต ๔ คือ การประพฤติทางวาจา ได้แก่

(๑) มุสาวาทา เวรมณี เจตนาเว้นจากการพูดเท็จโกหกหลอกลวง กล่าวแต่คำสัตย์ไม่จงใจจะพูดให้ผิดจากความจริงเพราะเห็นแก่ประโยชน์ใด ๆ

(๒) ปิสุณวาจาเย เวรมณี เจตนาเว้นจากการพูดส่อเสียดหรือยุยงให้แตกแยก, พูดแต่คำที่สมานส่งเสริมสามัคคี

(๓) ผรุสวาจาเย เวรมณี เจตนาเว้นจากการพูดคาถาหยาบคายสกปรกเสียหาย พูดแต่คำสุภาพนุ่มนวลชวนฟัง

(๔) สัมผัสปลลาปะ เวรมณี เจตนาเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ และเหลวไหล พูดแต่คำจริงมีเหตุมีผลมีสาระประโยชน์และถูกกาลเทศะ

๓) มโนสุจริต ๓ คือ การประพฤติดีทางใจ ได้แก่

(๑) อนภิชณา ไม่คิดโลภอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตน ไม่เพ่งเล็งคิดหาทางเอาแต่จะได้ คิดให้ คิดเสียสละทำจิตใจให้ผ่องแผ้วว่างขวาง

(๒) อพยาบาทะ ไม่คิดพยาบาทบอกร้ายเบียดเบียนผู้อื่น หรือเพ่งเล็งมองในแง่ที่ทำลาย ตั้งความปรารถนาดีแผ่เมตริ มุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่กัน

(๓) สัมมาทิฐิ เห็นถูกต้องตามคลองธรรม เข้าใจในหลักกรรมว่าทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว รู้เท่าทันความเป็นไปธรรมดาของโลกและชีวิตตามเหตุปัจจัย

๘. เจริญสติปัฏฐาน ๔ ทำโพชงค์ ๗ ให้บริบูรณ์

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ ทรงละนิวรณ์ ๕ ที่เป็นเครื่องเศร้าหมองใจทอนกำลังปัญญา และมีพระทัยมั่นคงในสติปัฏฐาน ๔ ทรงเจริญสัมโพชฌงค์ ๗ จึงตรัสรู้ถอดตรัสมา

^{๗๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔/๒๗.

^{๗๔} ที.ปา.อ. (บาลี) ๑/๒๐๓/๑๑๒.

สัมโพธิญาณ^{๗๕} ดังนั้น จะบรรลุธรรมได้ต้องเจริญสติเพื่อให้เกิดปัญญาญาณ มัคคปัญญา ผลปัญญา ซึ่งเป็นอริปัญญา^{๗๖} เพราะว่าเห็นความเป็นไปแห่งสังขารเป็นไตรลักษณ์ ด้วยวิปัสสนาญาณ เห็นสังขารธรรมทั้งสี่ด้วยมรรคปัญญา^{๗๗} วิปัสสนาญาณจะเกิดขึ้นได้ต้องเจริญสติปัฏฐาน ๔

คำว่า “สติปัฏฐาน” หมายถึง สติที่เข้าไปตั้งมั่น^{๗๘} โดยแยกไปตามอารมณ์ มี ๔ ฐานคือ สติเข้าไปตั้งมั่นในฐาน กาย เวทนา จิต และธรรม^{๗๙} ได้แก่

๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายถึง สติที่กำหนดพิจารณาเห็นกาย มี ๑๔ วิธี

คำว่า “กาย” มีลมหายใจลมหายใจเข้าออกเป็นต้น^{๘๐} ทั้งหมดนี้รวมเรียกว่า “กาย” ที่มีอยู่ในรูปกายซึ่งเป็นที่ย่อมวิญญะน้อยใหญ่ เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทางกาย^{๘๑} พระพุทธองค์ทรงสอนให้มีสติอยู่กับกาย ตามดูกายทั้งหมดนั้นในร่างกายนี้ กำหนดดูเป็นของไม่สวยงาม ละความสำคัญผิดว่า ความสวยงามเห็นเป็นไตรลักษณ์ เหมาะสำหรับผู้เป็นต้นหาจริต และสมถยานิกมีปัญญาน้อย^{๘๒}

๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายถึง สติที่กำหนดพิจารณาเห็นเวทนา มี ๙ วิธี คำว่า “เวทนา” ก็คือ การเสวยรสของอารมณ์^{๘๓} ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา เป็นต้น^{๘๔} เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทางใจที่รับรู้เสวยอารมณ์ ทรงสอนให้มีสติกำหนดรู้ตามดูเวทนาในเวทนาทั้งหลาย มีสุขเวทนา เป็นต้น กำหนดดูว่าสิ่งทั้งหมดนั้นเป็นทุกข์ละความสำคัญผิดว่าสุข เห็นเป็นไตรลักษณ์ เหมาะสำหรับผู้เป็นต้นหาจริต และสมถยานิกมีปัญญามาก^{๘๕}

๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายถึง สติที่กำหนดพิจารณาเห็นจิตมี ๑๖ วิธี คำว่า “จิต” ก็คือ ผู้รู้อารมณ์^{๘๖} เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทางใจ ทรงสอนให้มีสติกำหนดรู้จิตย่อย เช่น

^{๗๕} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๔๓/๘๖-๘๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๓/๑๐๔-๑๐๕.

^{๗๖} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๑/๗๗๐/๔๔๑-๔๔๓.

^{๗๗} ดูรายละเอียดใน อภิ.ปณจ.อ. (บาลี) ๑/๓๖.

^{๗๘} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓/๓๖๘.

^{๗๙} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๖๕/๔๖๙, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๖๕/๕๙๗.

^{๘๐} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๔/๒๔๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๒.

^{๘๑} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๑/๓๕๕/๒๓๔.

^{๘๒} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓/๓๖๙.

^{๘๓} ดูรายละเอียดใน อภิ.สง.อ. (บาลี) ๒/๘๙.

^{๘๔} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๐/๒๕๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๐/๓๑๓-๓๑๔.

^{๘๕} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓/๓๖๙.

^{๘๖} อารมมณ จินเตตตีติ จิตต, วิชานาตตีติ อตฺโถ. ที่ชื่อว่าจิต เพราะอรรถว่า ย่อมคิด อธิบายว่า ย่อมรู้อารมณ์ ดูรายละเอียดใน อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑/๑๑๐.

จิตมีราคะ จิตปราศจากราคะเป็นต้น^{๘๗} ในจิตใหญ่ที่เป็นผู้รู้อารมณ์ในร่างกายนี้ กำหนดดูว่าจิตทั้งหมดนั้นไม่เที่ยงมีการเกิดดับ ๆ ละความสำคัญผิดว่าเที่ยงเห็นเป็นไตรลักษณ์ เหมาะสำหรับ ผู้เป็นทวิภูฏิจริต และวิปัสสนายานิกมีปัญญาน้อย^{๘๘}

๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายถึง สติที่กำหนดพิจารณาเห็นสภาวะธรรม มี ๕ วิธี จัดเป็น ๑ กัมมัฏฐาน คำว่า “ธรรม” หมายถึง สภาวะธรรมที่ทรงสภาพของตนไว้^{๘๙} คือเป็นอยู่อย่างไร ก็เป็นอย่างนั้น เช่น นิเวศน์ ๕ ชั้น ๕ เป็นต้น^{๙๐} เป็นสภาวะธรรมปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับจิต ทรงสอนให้มีสติกำหนดรู้สภาวะธรรมในสภาวะธรรมทั้งหมดนั้นว่างเปล่าเป็นอนัตตา ละความสำคัญผิดว่า เป็นตัวตนเห็นเป็นไตรลักษณ์ เหมาะสำหรับผู้เป็นทวิภูฏิจริต และวิปัสสนายานิกมีปัญญามาก^{๙๑}

สติปัฏฐาน ๔ เป็นฐานแห่งการทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในคัมภีร์มัชฌิมนิกายว่า “สติปัฏฐาน ๔ ที่ภิกษุเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมทำโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์ โพชฌงค์ ๗ ที่ภิกษุเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์”^{๙๒} เมื่อโพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ก็ทำให้เกิดปัญญาญาณ ถึงขั้น สงขารูปกชาญาณ และที่เป็นปัญญาเจตสิกอย่างสมบูรณ์^{๙๓} เมื่อเจริญวิปัสสนาภาวนา ทำสังขารูปกชาญาณให้บริบูรณ์แล้ว จิตย่อมวางเฉยต่อสังขาร^{๙๔} อยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่ คือ อนิมิตตวิโมกข์หรืออัปนิหิตวิโมกข์หรือสุญญตวิโมกข์ เป็นไปเพื่อวิชาและวิมุตติ สมดังพระพุทธเจ้าตรัสไว้ในคัมภีร์ อังคุตตรนิกายไว้ว่า “โพชฌงค์ ๗ ที่บริบูรณ์ย่อมทำให้วิชาและวิมุตติบริบูรณ์”^{๙๕}

สรุปว่า การคบสัตบุรุษ ย่อมทำให้วิชาและวิมุตติบริบูรณ์มีส่วนสำคัญกับการพัฒนาอินทรีย์ ๕ ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ได้ซึ่งกระบวนการของอินทรีย์ ๕ นั่นคือ เมื่อมีศรัทธาทำให้เกิดความเพียร เมื่อมีความเพียรช่วยให้สติมั่นคง เมื่อสติมั่นคงแล้วกำหนดอารมณ์ได้อย่างจดจ่อ

^{๘๗} คุรยละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๑/๒๕๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔-๓๑๕.

^{๘๘} คุรยละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓/๓๖๙.

^{๘๙} คุรยละเอียดใน อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑/๘๖.

^{๙๐} คุรยละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๒-๔๐๓/๒๕๕-๒๖๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒-๔๐๓/๓๑๖-๓๓๘.

^{๙๑} คุรยละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓/๓๖๙.

^{๙๒} คุรยละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๗/๑๘๗.

^{๙๓} คุรยละเอียดใน ขุ.ม.อ. (ไทย) ๕/๒/๒๖๐.

^{๙๔} คุรยละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๕/๘๘.

^{๙๕} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๑/๑๓๖.

ต่อเนื่องตั้งมันเป็นสมาธิเมื่อมีสมาธิแล้วจะเกิดปัญญา คือ มีความรู้เห็นถึงความจริงอันประเสริฐ ๔
ถือได้ว่าอินทรีย์ทั้ง ๕ ได้พัฒนาสมบูรณ์พร้อม ก็บรรลุมรรค ผล นิพพานเป็นที่สุด

๓.๔ ตัวอย่างบุคคลผู้บรรลุธรรมแบบสัทธาวิมุตติ

๓.๔.๑ ประวัติสังเขปพระรัฐบาลเถระ

สมัยนั้น กุลบุตรชื่อรัฐบาลเถระ เป็นบุตรของตระกูลชั้นสูงในอุลลโกภุคคินิคม^{๙๖} นั้นอยู่ใน
บริษัทนั้นด้วย ขณะนั้นเอง รัฐบาลเถระได้คิดว่า ธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงนั้น เรา
เข้าใจว่า การที่ผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน ดุจสังข์ถูกขัด มิใช่
กระทำได้ง่าย ทางที่ดีเราควรโกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต
เถิด^{๙๖} การออกบวชพระรัฐบาลออกบวช คราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังอุลลโกภุคคินิคม แคว้นกुरुอัน
เป็นบ้านเกิดของท่านครานั้น ชาวแคว้นกुरुได้พากันมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อฟังธรรมพระรัฐบาล
ได้มาเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วยและหลังจากฟังธรรมแล้วก็เกิดสัทธาปรารถนาจะออกบวชจึง เข้าไปทูลขอ
บวชต่อพระพุทธเจ้าพระพุทธเจ้าตรัสแนะให้ท่านไปขออนุญาตบิดามารดาาก่อนครั้งแรกบิดามารดาไม่
อนุญาตเนื่องจากท่านเป็นลูกคนเดียวของตระกูลและเกรงว่าเมื่อท่านบวชแล้วสกุลวงศ์ก็จักขาดสูญ
ท่านจึงทรมานตัวเองด้วยการนอนอดข้าวอยู่ในห้องนอนชั่วคราวทรมานตัวท่านเองล่วงรู้ไปถึง
เพื่อนฝูงจึงต่างพากันมาช่วยพูดเกลี้ยกล่อมให้ท่านเปลี่ยนใจแต่ก็ไร้ผลท่านก็ยังยืนกรานขอออกบวช
เพื่อนฝูงเหล่านั้นจึงไปบอกแก่บิดามารดาของท่านให้อนุญาตให้ท่านออกบวชเพื่อรักษาชีวิตของท่านไว้
บิดามารดาเห็นว่าไม่สามารถจะเปลี่ยนใจบุตรชายได้แน่ประกอบกับเกรงว่าลูกชายจะตายจึงจำใจยอม
อนุญาตให้ท่านออกบวชได้

เมื่อได้รับอนุญาตเช่นนั้นแล้วท่านรีบลุกขึ้นอาบน้ำแต่งตัวและทานข้าวแล้วเดินทางไปเฝ้า
พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งทูลขอบวชทันทีพระพุทธเจ้าทรงมอบหมายให้พระเถระรูปหนึ่งเป็นพระ
อุปัชฌาย์บวชให้ท่านตามปรารถนา หลังจากบรรพชาอุปสมบทแล้วก็ติดตามพระพุทธองค์จนถึงกรุง
สาวัตถีโดยเสด็จพัก ณ พระเชตะวันวิหาร พระรัฐบาลอุปสมบทแล้วไม่นานผ่านไปกึ่งเดือนท่านหลีกเลี่ยง
ออกไปอยู่ผู้เดียวเป็นผู้ไม่ประมาทมีความเพียรมีตนส่งไปแล้วไม่นานเท่าไรก็สามารถทำให้แจ้งซึ่งที่สุด
พรหมจรรย์อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เป็นสิ่งที่กุลบุตรทั้งหลายผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบ

ส่วนระยะเวลาการบรรลุธรรมนักวิชาการด้านศาสนายังมีมติแตกต่างกันอยู่บ้าง เช่นใน
หนังสืออัสติมหาสาวกได้แสดงไว้ว่า พระรัฐบาลบวชแล้ว ๑๒ ปี จึงได้บรรลุอรหัตผลการที่ท่านได้
บรรลุอรหัตผลช้าเป็นเพราะความวิตกกังวลเกี่ยวกับทางบ้าน เนื่องจากท่านออกบวชโดยที่บิดามารดา

^{๙๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓ /๒๔๔/๓๕๐.

ไม่เต็มใจ ท่านครุ่นคิดถึงเรื่องนี้ตลอดเวลาจนทำให้จิตใจไม่สงบจนมาถึงปีที่ ๑๒ นั้นเอง ท่านจึงสามารถข่มใจให้สงบได้จนได้บรรลุอรหัตผลในที่สุด^{๙๗}

๓.๔.๒ ประวัติสังเขปพระวัชฎากลิเถระ

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันสถานที่ให้เหยื่อกระแตเขตกรุงราชคฤห์ สมัยนั้นท่านพระวัชฎากลิอาพาธได้รับทุกข์เป็นไข้หนักพักอยู่ที่โรงช่างหม้อ ครั้งนั้นท่านพระวัชฎากลิเรียกภิกษุผู้อุปฐากทั้งหลายมากล่าวว่า “มาเถิดท่านผู้มีอายุทั้งหลายพวกท่านจงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทพระยุคลบาทด้วยเศียรเกล้าตามคำของผมนะ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญภิกษุวัชฎากลิอาพาธ ได้รับทุกข์เป็นไข้หนักท่าน ขอถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระองค์ด้วยเศียรเกล้า และขอพวกท่านจงกราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาสขอพระผู้มีพระภาคโปรดอาศัยความอนุเคราะห์เสด็จ ไปเยี่ยมภิกษุวัชฎากลิถึงที่อยู่เถิด”

ภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายอภิวาทแล้วนั้น ณ ที่สมควรได้และกราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุวัชฎากลิอาพาธได้รับทุกข์เป็นไข้หนักท่านขอถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระองค์ด้วยเศียรเกล้าและฝากมากราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาสขอพระผู้มีพระภาคโปรดอาศัยความอนุเคราะห์เสด็จไปเยี่ยมภิกษุวัชฎากลิถึงที่อยู่เถิด”

ต่อมาพระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรได้เสด็จเข้าไปเยี่ยมท่านพระวัชฎากลิถึงที่อยู่ท่าน พระวัชฎากลิได้เห็นพระผู้มีพระภาคกำลังเสด็จมาแต่ไกล จึงลุกขึ้นจากเตียง ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับท่านพระวัชฎากลิดังนี้ว่า “อย่าเลยวัชฎากลิเธออย่าลุกจากเตียงเลยเราจักนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้นั้น” พระผู้มีพระภาคประทับนั่งบนพุทธอาสนะที่ปูลาดไว้แล้วได้ตรัสถามว่า “วัชฎากลิเธอยังสบายดีหรือยังพอเป็นอยู่ได้หรือทุกขเวทนาทุเลาลงไม่กำเริบขึ้นหรืออาการทุเลา ปรากฏอาการกำเริบไม่ปรากฏหรือ” ท่านพระวัชฎากลิกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญข้าพระองค์ไม่สบายจะเป็นอยู่ไม่ได้ทุกขเวทนามีแต่กำเริบหนักขึ้นไม่ทุเลาลงเลย อาการกำเริบปรากฏอาการทุเลาไม่ปรากฏ พระพุทธเจ้าข้า”

ลำดับนั้นท่านพระวัชฎากลิได้เรียก ภิกษุผู้อุปฐากทั้งหลายมากล่าวว่า “มาเถิดท่านผู้มีอายุทั้งหลายจงช่วยอุ้มผมลงจากเตียงทำไมพระองค์จะพึงสำคัญตนว่าควรนั่งบนอาสนะสูงแล้วพึงคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเล่า” ท่านพระวัชฎากลิกล่าวว่าท่านผู้มีอายุทั้งหลายถ้าเช่นนั้นพวกท่านจงถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้าตามคำของข้าว่า

^{๙๗} บรรจบ บรรณรุจิ, อลิติมหาสาวก, (กรุงเทพมหานคร: กองทุนศึกษาพุทธสถาน, ๒๕๓๗), หน้า ๒๗๗.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญภิกษุวักกلياพาธ ได้รับทุกข์เป็นไข้หนัก เธอขอถวายอภิวัตพระยุคลบาทของพระองค์ด้วยเศียรเกล้า” และขอพวกท่านจงกราบทูลอย่างนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญข้าพระองค์ไม่เคยือบแคลงรูปที่ไม่เที่ยงไม่สงสยว่า สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นทุกข์ ไม่สงสยว่า สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์มีความแปรผันเป็นธรรมดาความพอใจความกำหนัดหรือความรักใคร่ในสิ่งนั้นไม่มีแก่เรา ไม่เคยือบแคลงเวทนาที่ไม่เที่ยงไม่สงสยว่าสิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นทุกข์”

ต่อมาภิกษุเหล่านั้นเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับนั่ง ณ ที่สมควรแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญภิกษุวักกلياพาธได้รับทุกข์เป็นไข้หนัก เธอขอถวายอภิวัตพระยุคลบาทของพระองค์ด้วยเศียรเกล้าและฝากมากราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญข้าพระองค์ไม่เคยือบแคลงรูปที่ไม่เที่ยงไม่สงสยว่า สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นทุกข์ ไม่สงสยว่า สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์มีความแปรผันเป็นธรรมดา ความพอใจ ความกำหนัดหรือความรักใคร่ในสิ่งนั้นไม่มีแก่เรา ไม่เคยือบแคลงเวทนาที่ไม่เที่ยง เป็นต้น” พระผู้มีพระภาคเสด็จไปยังวิหารกาฬสิลาข้างภูเขาอิสิคิลิพร้อมด้วยภิกษุจำนวนมากได้ทอดพระเนตรเห็น ท่านพระวักกลินอนคอบิตอยู่บนเตียงแต่ไกลเที่ยว สมัยนั้นปรากฏกลุ่มควันกลุ่มหมอกลอยไปทางทิศตะวันออกทิศตะวันตกทิศเหนือทิศใต้ทิศเบื้องบนทิศเบื้องล่างและทิศเฉียงลำดับนั้นเองพระผู้มีพระภาคจึงรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายมองเห็นกลุ่มควันกลุ่มหมอกลอยไปทางทิศตะวันออก ฯลฯ และทิศเฉียงหรือไม่” ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า “เห็นพระพุทธเจ้าข้า” นั่นแลคือมารผู้มีบาปค้นหาวิญญูณของวักกิลิบุตรด้วยคิดว่าวิญญูณของวักกิลิบุตรสถิตอยู่ แต่วักกิลิบุตรไม่มีวิญญูณสถิตอยู่ปรินิพพานแล้ว^{๙๘}

๓.๗ สรุปท้ายบท

การบรรลุดุธรรม หมายถึง การเข้าถึงโลกุตระธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ อย่างเป็นอันหนึ่งโดยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา เจริญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา ตามหลัก สติปัญญาฐาน ๔ คือ การกำหนดรู้ กาย เวทนา จิต และธรรม ให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง เมื่อวิปัสสนาญาณ แก่กล้าดำเนินตามวิปัสสนาวิถีส ผู้ปฏิบัติสามารถละสังโยชน์และอนุสัยต่าง ๆ ตามกำลังของมรรคสามารถบรรลุมรรคผลนิพพานสำเร็จเป็นพระอรหันต์บุคคล เช่นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ตามลำดับ

ในการปฏิบัติธรรมนั้น ปัญหาเรื่องความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยเฉพาะความพร้อมหรือแก่กล้าของอินทรีย์ต่าง ๆ บางคนอาจใช้เวลาในการปฏิบัติไม่ต้องมากก็ประสบความสำเร็จโดยง่าย บางคนอาจปฏิบัติธรรมต้องใช้นานาน แต่พยายามฝึกปฏิบัติไปสบาย ๆ ก็สำเร็จบางคนทั้ง

^{๙๘} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๕๗-๑๖๓/๘๗.

ฝึกปฏิบัติยากลำบาก ทั้งต้องใช้เวลายาวนาน จึงสำเร็จบางคนจะพากเพียรปฏิบัติอย่างไรก็ไม่อาจประสบความสำเร็จเลยโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับการปฏิบัติเพื่อมรรคเบื้องสูง ซึ่งในการปฏิบัติผู้ปฏิบัติต้องอาศัยการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เพื่อให้ได้บรรลุญาณ ๑๖ ตามลำดับและผลของการบรรลุธรรมนั้นมี ๔ ระดับ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผล ซึ่งผลของการบรรลุธรรมแต่ละระดับ สามารถจัดสังโยชน์ได้ตามลำดับ โดยมีมรรคมองค์ ๘ เป็นปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อนิพพานเป็นอุบายเครื่องละสังโยชน์ ในพระพุทธศาสนาเรียกบุคคลผู้บรรลุธรรมวิเศษมีโสดาปัตติมรรค พระอริยบุคคล

การเจริญวิปัสสนาภาวนาความสำคัญในทางปฏิบัติ ซึ่งผู้ปฏิบัติจะต้องกำหนดรูปนามเป็นอารมณ์อย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งสามารถทำลายตัณหาและเกิดปัญญา ที่เห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ปัญญาดังกล่าว มิได้เป็นปัญญา ที่เกิดจากการคิด การพิจารณาหาเหตุผล แต่เป็นปัญญาที่เกิดจากการฝึกอบรมและการลงมือปฏิบัติ ปัญญาที่เกิดจากการภาวนานี้ก่อให้เกิดความรู้แจ้งแทงตลอดในรูปนามและสรรพสิ่งทั้งหลายว่ามีความเป็นทุกซ์ ไม่เที่ยงและไม่มีตัวตน ปัญญาที่เห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง อันจะนำไปสู่ความพ้นทุกข์ ในทรรศนะของการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ปัญญาในที่นี้คือ วิปัสสนาญาณ เมื่อสติมั่นคงแล้วกำหนดอารมณ์ได้อย่างจดจ่อต่อเนื่องตั้งมั่นเป็นสมาธิเมื่อมีสมาธิดีแล้วจะเกิดปัญญา คือ มีความรู้เห็นถึงความจริงอันประเสริฐ ๔ ถือได้ว่าอินทรีย์ทั้ง ๕ ได้พัฒนาสมบูรณ์ เป็นฐานแห่งการทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ซึ่งทำให้ ผู้ปฏิบัติบรรลุมรรค ผล นิพพานได้ในที่สุด

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาการบรรลุนิยามแบบสัทธาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาสัทธาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาการบรรลุนิยามแบบสัทธาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท โดยได้ศึกษาจาก พระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณวิเศษ ฎีกา ตำราวิชาการ ผลงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ โดยนำมารวบรวม เรียบเรียงเชิงพรรณนา ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล เนื้อเรื่อง และสรุปผลการวิจัย ตลอดจนความเชื่อมโยงของข้อมูลแต่ละบท และบทสรุป พร้อมนำเสนออาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน โดยการสรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ ดังแสดงต่อไปนี้

๔.๑ สรุปผลการวิจัย

๔.๑.๑ สัทธาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท พบว่า

ผู้หลุดพ้นด้วยสัทธา ได้แก่ผู้ที่เข้าใจอริยสัจธรรมถูกต้องแล้วเห็นธรรมที่พระตถาคตประกาศโดยแจ้งชัดประพจน์ปฏิบัติถูกต้องดีและอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญาแต่มีสัทธาเป็นตัวนำ (หมายถึงผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วขึ้นไปจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุอรหัตตผลที่มีสัทธาอันแรงกล้าถ้าท่านผู้บรรลุอรหัตตผลก็จะกลายเป็นปัญญาวิมุตติ) บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่ได้ถูกต้องวิโมกข์อันละเอียด คืออรุณสมบัติล่วงด้วยกายอยู่แต่ อาสวะบางเหล่าของผู้นั้นสิ้นไปเพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญา อนึ่งความเชื่อในพระตถาคตของผู้ที่ตั้งมั่นแล้วมีรากหยั่งลงมั่นแล้ว บุคคลนี้เรากล่าวว่า สัทธาวิมุตติบุคคล ภิกษุทั้งหลายเรากล่าวว่ากิจที่ควรทำด้วยความไม่ประมาทมีแก่ภิกษุแม้ผู้นี้ย่อมเป็น สัทธานุสารีบุคคลและสัทธาวิมุตติบุคคล

สัทธาทำให้พ้นทุกข์ได้นี้มีตัวอย่างของผู้พ้นทุกข์เพราะสัทธาอาศัย มีทั้งพระภิกษุพระภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ที่ได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ โดยเกี่ยวข้องกับเรื่องสัทธาหรือใช้สัทธาเป็นเบื้องต้นของการบรรลุนิยามจำนวนหลายท่านดังต่อไปนี้ พระวัคคิเป็นผู้เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกผู้พ้นจากกิเลสได้ด้วยสัทธา พระรัฐบาลเป็นผู้เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกผู้บวชด้วยสัทธา พระสิงคาลมาตาภิกษุณีเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาผู้พ้นจากกิเลสได้ด้วยสัทธา

๔.๑.๒ การบรรลุลหกรรมแบบสัทธาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท พบว่า

การบรรลุลหกรรมในพระพุทธานุสสา ต้องอาศัยการปฏิบัติตามหลักคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยวิธีการเจริญสติปัฏฐาน ๔ อันเป็นทางสายเอก โดยมีศีลเป็นเบื้องต้น มีสมาธิเป็นท่ามกลาง มีปัญญาเป็นที่สุด จนเห็นแจ้งพระไตรลักษณ์ในรูป นาม ตามความเป็นจริง เมื่อปัญญาญาณแก่กล้าดำเนินไปตามวิปัสสนาวิถึ ผู้ปฏิบัติสามารถรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ ละอนุสัยและสังโยชน์ ได้ตามกำลังของมรรค เกิดปัญญาเห็นแจ้งโลกุตตรธรรม ๘

เมื่ออินทรีย์ทั้ง ๕ ได้พัฒนาสมบูรณ์พร้อม ก็บรรลุมรรค ผล พระนิพพานเป็นที่สุดได้ ซึ่งเริ่มต้นที่ศรัทธา การจะมีศรัทธาได้นั้นเกิดจากการคบสัตบุรุษ แล้วได้ฟังสัทธรรม ทำให้เกิดศรัทธา เมื่อมีศรัทธา ก็มีมโนสิการโดยแยบคาย มีสติสัมปชัญญะ มีความสำรวมอินทรีย์ มีสุจริต ๓ มีการเจริญสติปัฏฐาน ๔ เมื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ ได้บริบูรณ์ ทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ ทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ได้

การบรรลุลหกรรมแบบสัทธาวิมุตติ คือ การปรับสมดุลของอินทรีย์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา มี ๕ ประการ คือ ๑) การปรับสมดุลสัทธาอินทรีย์ ๒) การปรับสมดุลปัญญาอินทรีย์ ๓) การปรับสมดุลวิริยอินทรีย์ ๔) การปรับสมดุลสมาธิอินทรีย์ ๕) การปรับสมดุลสติอินทรีย์ เช่น พระรัฐบาลเถระเป็นเลิศในทางผู้บวชด้วยศรัทธา และพระวักกเถระ เป็นเลิศแห่งภิกษุผู้เป็นสัทธาวิมุตติ เป็นต้น

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยในหัวข้อเรื่อง “ศึกษาการบรรลุลหกรรมแบบสัทธาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะในการนำผลการศึกษาไปใช้ ดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ หรือสำนักปฏิบัติธรรมต่าง ๆ ควรที่จะมีการส่งเสริมการศึกษาการพัฒนาอินทรีย์ มีสัทธาในเบื้องต้น ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ให้เข้าใจถ่องแท้แน่ชัด ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง แล้วนำมาปฏิบัติพัฒนาตน เพื่อเป้าหมาย คือ บรรลุ มรรค ผล พระนิพพาน ดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง การปฏิบัติตามหลักธรรมดังกล่าว ตามโอกาสวันเวลาและสถานที่ จะเอื้ออำนวย ในปัจจุบันประเทศไทยได้มีนโยบายเปิดโอกาสให้พุทธศาสนิกชนได้มาปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เช่น มีการจัดโครงการอบรมวิปัสสนาภาวนาในลักษณะ ๓ วัน ๕ วัน ๗ วัน เพื่อสนองนโยบายของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ถือว่าประเทศเรายังเป็นปฏิรูปเทสวาโส ตามหลักในมงคล ๓๘

ประการ อีกตัวหนึ่งเป็นอธิโมกข์หมายถึง การตัดสินใจเชื่อ เป็นสภาวะที่เชื่อมั่นในคุณงามความดีทุกอย่าง เพราะเป็นศรัทธาที่อยู่ในกลุ่มของเจตสิกที่ติงาม มีความเชื่อในศีล สมาธิ และปัญญาในความเชื่อทั้งสองประการดังกล่าวนี้ความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา จุดที่มีความสำคัญของศรัทธาคือการพัฒนาไปสู่ความพ้นทุกข์ คือ ต้องประกอบด้วยสติปัญญา ๔ เพราะเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาเรื่องความเชื่อที่หลงมกยต่าง ๆ นานา ด้วยเหตุนี้ ผู้ปฏิบัติทั้งหลายพึงเจริญในหลักสติปัญญา ๔ จะเข้าถึงสภาวะของความเชื่ออย่างพระอรียเจ้าคือพระโสดาบัน แต่ยังไม่พ้นทุกข์ ถ้าอยากพ้นความทุกข์จริง ๆ ต้องปฏิบัติจนสามารถทำลายอุปาทานชั้น ๕

๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับศึกษาทำวิจัยครั้งต่อไป

ในการทำวิจัยครั้งต่อไปผู้วิจัยเห็นว่าควรจะได้มีการศึกษาวิจัย การบรรลุธรรมเพิ่มเติมตั้งมีหัวข้อ ดังต่อไปนี้

๑. ศึกษาเปรียบเทียบการบรรลุธรรมด้วยศรัทธาที่ปรากฏในคัมภีร์เถรวาทกับคัมภีร์มหายาน
๒. ศึกษาหลักการบรรลุธรรมด้วยศรัทธาเทียบกับปัญญา

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

กรมศิลปากร. มิลินทปัญหา. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, ๒๕๓๙.

_____. มิลินทปัญหา. กรุงเทพมหานคร: อมรการพิมพ์, ๒๕๑๖.

ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร). ลักษณะทิจตุกะแห่งปรมัตถธรรม. กรุงเทพมหานคร: อภิธรรมมูลนิธิ, ๒๕๐๙.

คณะกรรมการแผนกตารา, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. สมณตปสาทิกา นาม วินยฎกถา ปฐโม ภาค. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

ไชโย อาสโภ. อภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๑, ๒, ๖ ชั้นจุฬอภิธรรมิกะตรี. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๕.

บรรจบ บรรณรุจิ. อสีติมหาสาวก. กรุงเทพมหานคร: กองทุนศึกษาพุทธสถาน, ๒๕๓๗.

พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์. (ประเสริฐ มนต์เสวี). เอกสารประกอบการสอน “รายวิชาสติปัญญา-ฐานภาวนา”. หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม มจร, ๒๕๕๓.

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุฒินันท์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า. พระคัมภีร์อริธานันตปิฎกาหรือ พจนานุกรม ภาษาบาลีแปลเป็นไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระเทพดิลก. (ระแบบ จิตาภาโณ). **อธิบายหลักธรรมตามหมวดจากนวกวาท**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๔.

พระธรรมธีรราชฆานูณี. (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙). **คู่มือสอบอารมณกรรมฐาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๕ กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

_____. **คำบรรยายวิปัสณากรรมฐาน**. กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศพรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔.

พระธรรมธีรราชฆานูณี. (โชดก ญาณสิทธิ). **รจนา. วิปัสณากรรมฐาน ภาค ๒**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘.

พระธรรมปิฎก. (ป.อ. ปยุตโต). **แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕.

_____. **พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์กรีนปัญญาญาณ, ๒๕๓๕

_____. **พุทธธรรม. (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๐๑๔.

พระปลัดวิสุทธิ์. เรียบเรียง **คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมชั้นจุฬอภิธรรมิกะตรี**. พิมพ์ครั้งที่ ๔ กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพยวิสุทธิ์, ๒๕๔๔.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์. (ฉบับประมวลธรรม)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒.

พระพรหมโมลี. (วิลาศ ญาณวโร). **วิมุตติรัตนมาลี เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๓๙.

_____. **วิมุตติรัตนมาลี เล่ม ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สำนักดอกหญ้า, ๒๕๕๕.

พระพุทธโฆสเถระ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อ.จ. อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๓.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ ดร.จ.จ. พระคันธสาราภังค์. แปลและอธิบาย. **วิสุทธิมรรค ฉบับแปลและอธิบาย เล่ม ๑-๒**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๘.

พระภควาพิศาลเมธี. **วิปัสณาภาวนาที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาสนไทยการพิมพ์, ๒๕๕๘.

พระราชเวที (สมพงษ์ พุทธิมว.). **สัททวิเสสวิคคหะ**. กรุงเทพมหานคร: ประดิพัทธ์, ๒๕๓๖

พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมาจารย์ รจนา. **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓-๗**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๓๔.

พระอัครวงษ์เสนา. **สัตหัตถิธาตุมาลา**. แปลโดย พระธรรมโมลี. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ไทย
รายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.

พระอาจารย์ไชโย อาสโภ, **อภิธัมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๑, ๒, ๖** **ชั้นจุฬารักษิธรรมิกะตรี**.
กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๕.

พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์สระคา). จำลอง สารพัดนึก. **พจนานุกรม, บาลี-ไทย ฉบับนักศึกษา**.
พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **ธรรมะภาคปฏิบัติ ๒**. กรุงเทพมหานคร: หจก.ไทยรายวัน
การพิมพ์, ๒๕๕๑.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: นาน-
มีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.

วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี. รวบรวม “**คู่มือการศึกษา ปริเฉทที่ ๒**”. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรง
พิมพ์ทิพย์วิสุทธิ การพิมพ์, ม.ป.ป.

_____. **พระอภิธัมมัตถสังคหะ**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : หจก.ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๗.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์, (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ). **อริยวงศ์ปฏิบัติ**. กรุงเทพมหานคร: ห.จ.ก.
ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **ธมมปทฎกถา. (แปลจโม ภาค**
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

สำนักพิมพ์ศิลปปาบรรณาการ. **มิลินทปัญหา**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: อมรการพิมพ์, ๒๕๔๙.

แสง จันทร์งาม. **ศาสนศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๔๒.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปโย). **พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ ภาค ๒**. ในหนังสือชุด
“สัตถุธรรมประคัลภ์อนุสรณ์”. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ,
๒๕๑๓.

(๒) **ดุขฎินิพนธ์/วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์**

พระครูสังฆรักษ์จำเนียร หาสมโม (สร้อยสนธิ์) “**ศึกษาการบรรลุธรรมแบบสัทธานุสารีในคัมภีร์**
พระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย:
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

พระพิพัฒน์ โสภณจิตโต (ทับงาม). “**ศึกษาการบรรลุธรรมแบบปัญญาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนา**”.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๕๙.

พระมหานិวัตร กลยาณวฑฒโน (อนุรัตน์). “ศึกษาศรัทธาในการเจริญสมณะและวิปัสสนาภาวนา”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ-
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

พระมหาบุญเลิศ อินทปญโญ (ไชยถาวร). “ศึกษาการพัฒนาอินทรีย์ ๕ ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๕๘.

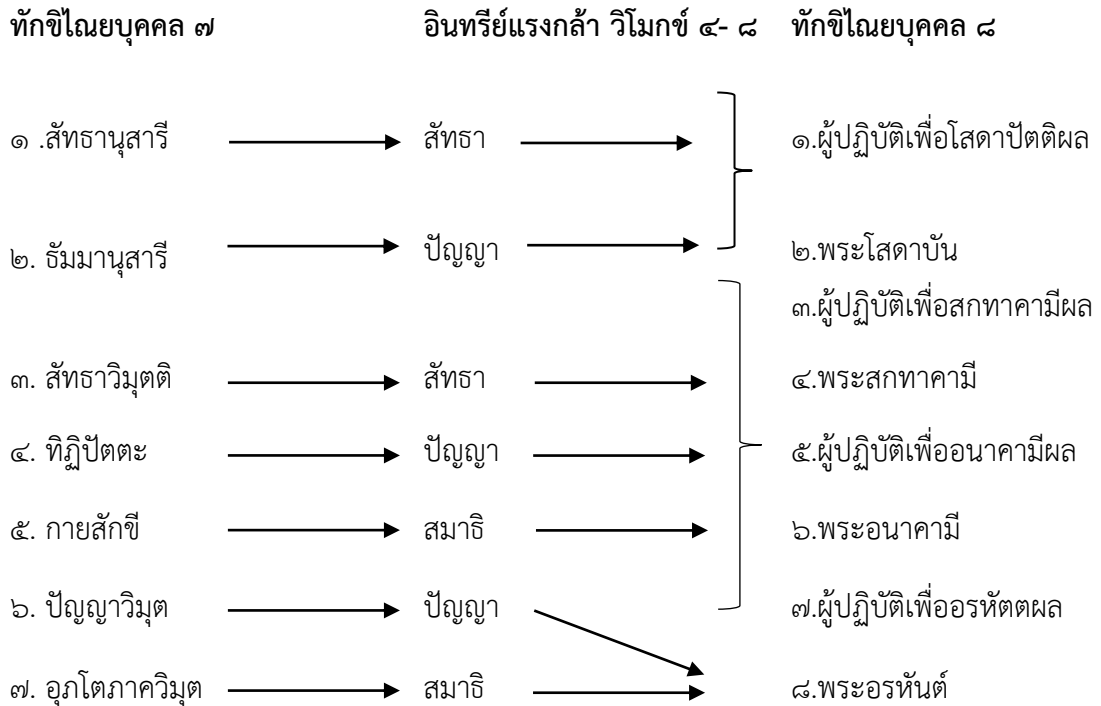
พระสมุห์สันติ เขมจาโร (แสงประสิทธิ์). “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในมหา

ทุกขกัณฑ์สูตร”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

ภาคผนวก

ภาคผนวก

สัทธาวิมุตติ กับ อินทรีย์ ๕

การปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอริยบุคคลแบบสัทธาวิมุตติ ที่มีวิโมกข์ทั้ง ๘ ประการแล้ว ยังมีความสัมพันธ์กับอินทรีย์ ๕ ที่หมายถึงธรรมที่มีความเป็นใหญ่ในกิจ ที่ทำหน้าที่จักรอบงำการบั้ง ซึ่งเป็นปฏิปักษ์ในการปฏิบัติธรรมอินทรีย์ เป็นอำนาจหนุนนำการปฏิบัติ^๑ มี ๕ อย่างคือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิและ ปัญญา เมื่ออินทรีย์ที่แก่กล้ายอมเป็นตัวนำในการปฏิบัติผู้ปฏิบัติจะมีสัทธาอินทรีย์ หรือ ปัญญาอินทรีย์เป็นตัวนำ อย่างหนึ่งอย่างแรงกล้าและเมื่อผู้ปฏิบัติได้บำเพ็ญสมาธิจนได้ฌานก็จะเรียกได้ว่ามีสมาธิอินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ที่เกิดจากวิโมกข์ ๘ นั้นมีแนวทางการบำเพ็ญตามสมถกรรมฐาน เพื่อให้เกิดฌานเป็น ความหลุดพ้นแห่งจิต ที่หมายถึง หลุดพ้นด้วยการข่มไว้ขณะที่อยู่ในฌานนั้น ๆ สมาธิอินทรีย์เป็นเพียงบาทฐานให้แก่ปัญญาอินทรีย์ เพื่อเข้าถึงภาวะความเป็นพระอริยบุคคลหมดสิ้นสังโยชน์ได้

^๑ พระครูสิทธิสังวร (วีระ ฐานวิโร) สมถะวิปัสสนาจากพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สัมปชัญญะ, ๒๕๕๖), หน้า ๔๖๕.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ/ฉายา/นามสกุล** : พระอธิการทองดี ที่หมายโก (รวมครบุรี)
- วัน เดือน ปีเกิด** : วันเสาร์ที่ ๒๑ เดือนพฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๐๗
- ภูมิลำเนาที่เกิด** : ๑๓๓ หมู่ ๖ ตำบลครบุรีใต้ อำเภอครบุรี จังหวัดนครราชสีมา
- การศึกษา** : พุทธศักราช ๒๕๕๒ การศึกษา นักรธรรมชั้นเอก
สำนักเรียนคณะจังหวัดนครราชสีมา
: พุทธศักราช ๒๕๕๙ การศึกษาปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา
- ประสบการณ์การทำงาน** : พระสอนศีลธรรมประจำโรงเรียนบ้านคลองกลาง ตำบลพลับพลา
อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา ๓๐๑๙๐
- อุปสมบท** : วันที่ ๒๐ เดือนเมษายน พุทธศักราช ๒๕๕๐
- สังกัด** : วัดคลองกลาง ตำบลพลับพลา อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา
พระครูสุวรรณธรรมโกศล เป็นพระอุปัชฌาย์
พระครูพิมพ์กิจจาทร เป็นพระกรรมวาจาจารย์
พระอธิการนพพงษ์ เป็นพระอนุสาวนาจารย์
- ปีที่เข้าศึกษา** : พุทธศักราช ๒๕๕๙
- ปีที่สำเร็จการศึกษา** : พุทธศักราช ๒๕๖๑
- ที่อยู่ปัจจุบัน** : ๑๐๙ หมู่ ๑๕ วัดคลองกลาง ตำบลพลับพลา อำเภอโชคชัย จังหวัด
นครราชสีมา ๓๐๑๙๐
- เบอร์โทรศัพท์** : ๐๖๑-๑๕๙๗-๑๓๔๐
- E-mail** : klongklang1340@gmail.com